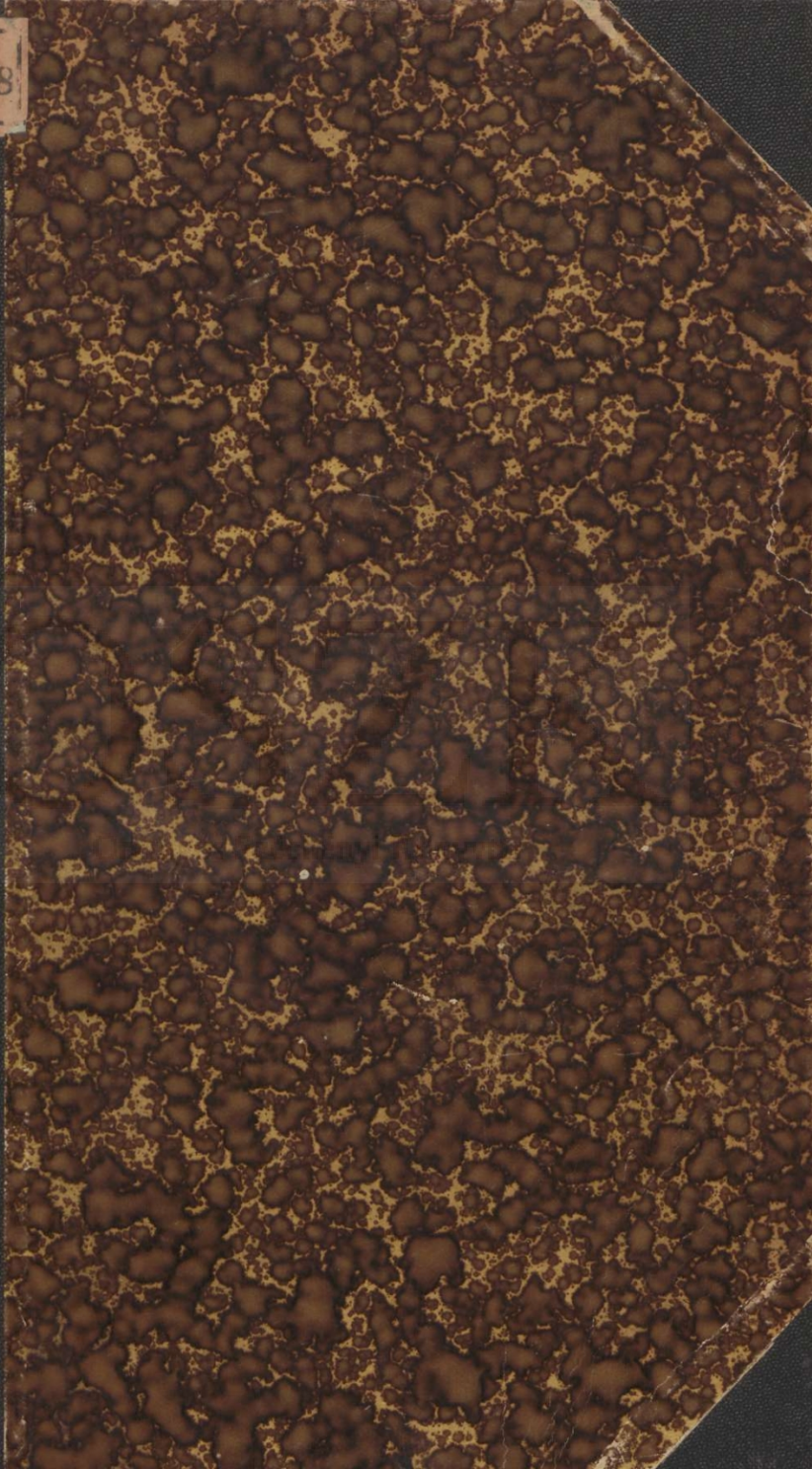

Kämpfer und Völkerversteher

202018

A

MURÁNYI VÉNUS
A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

(IRODALMI KISÉRLET.)

IRTA:

KÁRPÁTI KÁROLY

TANÁR

74.

Országos Magyar Könyvtár

SOPRONY
A SZERZŐ SAJÁTJA.
1880.

Ára 1 frt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A

MURÁNYI VÉNUS

A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

(IRODALMI KISÉRLET.)

IRTA:

KÁRPÁTI KÁROLY

TANÁR

SOPRONY

A SZERZŐ SAJÁTJA.

1880.

202018

Méltóságos

CSEMEGI KÁROLY

úrnak,

m. kir. legfőbb Itélőszék Tanácselnökének stb. stb.
a hazai tudományosság lelkes pártfogójának

Ország tisztelete jeléül könyvtár

ajánlja

a szerző.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

„Erős Murány felé elmémmel hágtatok,
S annak dolgairól verset koholgotok.“

„Miként Vesselényit Cupido sebbetvén,
Szécsi Máriával szerelembe ejtvén,
Titkos szerelmeket okossan követvén
Megvették a Murányt, jó módját keresvén.“
(Gyöngyösi István „Murányi Venus“-a,
Előljáró beszéd 8–9. versszak.)

Irodalmunk tulajdonkép csak a mohácsi vész után vergődött nemzeti jelentőségre. A megelőzött korszakot nemzetünk politikai és vallási átalakulásának roppant munkája foglalta el, mely az irodalom művelésének és rendszeres fejlődésének szárnyát szegte. Századok kellettek, hogy a nyugot-európai műveltség szelleme a nyers erőn diadalmaskodjék, hogy őseink politikai, vallási és társadalmi viszonyaik oly alakuláson átmenjenek, melynek befogadását és megszilárdítását az európai viszonyok szükségessé tévék. Ettől függ vala a nemzet jövője az új hazában. De a nemzet, mely ősei életéhez oly híven ragaszkodott, a megindult reformokban nemzetiségének sírját sejtve, természetsugallta féltékenységgel lépett ama törekvések ellen irányzott küzdés terére. Az új szellem azonban ellenállhatatlan erővel tesz vala újabb s újabb hódításokat, a reformok mindinkább tért nyerének, s az átalakulás mindjobban közeledett végcélja: a nemzet europaisítása felé. A magyar az európai népek tagjává avattatván, az európai művelődés útja számára is megnyílt.

Eme belső átalakulás folyama alatt a viszonyok nem valának kedvezők az irodalom művelésének. Nem csodálhatni tehát, hogy mindössze a nemzet történeti és hagyományos

multjára való reminiscenciák, a századok lefolyása alatt történt érdekesb események száraz feljegyzései s a vallásreform-szülte, egyenesen gyakorlati célra szánt egyházi termékek képezik vala irodalmunk egész birodalmát.

Csak a nemzeti átalakulás bevégzése és megszilárdulása után kezd irodalmunk egén némi fény derengeni. Nagy Lajos és Mátyás királyok első rangu europai hatalommá emelék Magyarországot s tekintélyt szerzenek neki a külföld előtt. A nemzet hova-tovább szorosabb érintkezésbe lépett az europai művelt nemzetekkel, mi szellemi művelődésére előmozdítólag hatott. Az europaszerte lábra kapott renaissance hazánkban is talált viszhangra, pártfogásra, hiszen Mátyás királyunkat olasz tudósok és művészek egész serege vette körül. Szóval általános emelkedettség vala észrevehető a tudományok és művészetek terén, mely azonban rövid ideig tartott, mivel Jagellók szerencsétlen uralkodásával rohamos hanyatlásnak indult.

A 16-ik századbéli vallási reformeszmék azonban újból mozgásba hozták a nemzet elzsibbadt szellemi erejét s lázas tevékenységre készítették a kor férfait. A kor mozgatói válaseszmék lévén, legnagyobb tevékenység ez irányban észlelhető; különben a terjedő tudományos szellem az irodalom legtöbb ágának művelésére is kiterjedt. Azonban a költészet eddig parlagon hevert mezejét is e kor kezdé termékenyíteni. A költészet nem csupán a hegedősök ajkairól hangzott már, mint mesterség vagy kenyérkereseti eszköz; a nép emberei kezdék pengetni a lantot, majd nemzeti, de még inkább külföldi tárgyakat dolgozván fel, hol Boccacio „Decameron“-jából, hol a „Gesta Romanorum“ című regés könyvből meritvén tárgyaikat. A tisztán nemzeties epika a historiás énekek hosszú során lelte művelését. Az egyházi, inkább gyakorlati irányu lyra mellett Balassa Bálint lantján megszületett az önálló lyrai költészet: a világi dal. A költői forma mindinkább fejlődik, tökélesbül, hiszen a lyra első technikai reformátorának is Balassát valljuk; sőt a drámai költészet legelső számbavehető zsengeje is e korban látott világot.

A XVII. századot sok oldalú surlódásai dacára is pezsgő irodalmi élete jellemzi. Az előbbi századnak úgy az egyház, mint a politika terén megindult mozgalmai nemcsak hogy el

nem némulának, hanem a kath. egyház reakciója folytán még nagyobb lángot vetének. A küzdelem megújult vagy jobban mondvá folytatódott. A kath. vagy királypárt a legnagyobb erőfeszítéssel harcolt az új hit ellen s a király mellett; a protestantismus hívei pedig a vallás- és nemzet-szabadságért szálltak sikra. Ez vala ama kor, melyben a vallás és nemzetiség eszméje egygyéforrott, vagy mint Gyulai Pál a „Kisf. Társ.” egyik gyűlésén helyesen megjegyzé: „melyben vallás és nemzetiség egy és ugyanaz vala,” minél fogva azokat egymástól elkülöníteni nem is lehet.

De a mint ez elkeseredett harc, mely a nemzeti és kath. párt között a század derekán jóval túl nem ritkán méltatlan eszközök felhasználásával foly vala, egyrészt a nemzeti öntudat ébresztőjévé, fentartójává s a tudományos irány megteremtőjévé lön, úgy másrészt elzsibbasztá a tört nemzet erejét, befolyását kifelé. Azért nem vezethettek a török hatalom megtörésére irányzott törekvések a remélt eredményre egész Buda visszavételéig, mely időtől a török uralom hanyatlása szemlátomást észrevehető.

Természetes, hogy ilyen viszonyok között, a valláseszmék forrongásának korában szellemi életünkben is legerőteljesebben ezek nyilatkoztak, s hogy e korbéli prosai irodalmunk legnagyobb része a valláseszmék körül forgó kérdések tudományos vitatása teszi. Az irodalomnak azonban nagy hasznára vált eme harc, mert annak köszönhetjük irodalmi nyelvünk megteremtését, mert az lön forrásává egy eddig nem létezett tudományos irodalomnak.

A magyar nemzet eme harci zaj, eme küzdés közepette sem veszté el költői hajlamát, szellemének eme kiváló gyöngyét; sőt a zürzavarok árjában sokkal erőteljesebben, nemesebben nyilatkozott az, mint valaha. Azon szellemi emelkedettség és rugékonyság, mely a politika és vallás küzdelmeinek egyik kiváló vonása, a költészetre is gyakorolta jótékony hatását. A költészet a mesterség alacsonyságából egyszerre a művészet magaslatára szökik. Nem kenyérkereseti eszköz többé, hanem a nemzeti szellem szükségszerű és közvetlen nyilatkozása. Az általános szellemi emelkedettség kiragadá a nép emberei kezéből a tollat, kik azt nem belső szükségből, nem az ihlet percében, nem költői tudattal, hanem napszámba

forgatták. Most az avatottak, a műveltek, tudományos és fennkölt szellemű férfiak nyulnak a tollhoz. Az egyházi és politika terén egész századon át végig húzódó forradalmi mozgalmak nem valának kedvező tényezői az előbb divott népies költészet fejlődésének. Tudományosabb, emelkedettebb s művészeibb szellem kezdett uralkodni itt is. A költészet önállóságra, művészetre törekedett; az izlés nemesedett, mihez képest a költő álláspontja is emelkedettebb lön. A költészet tudományos, iskolázott; meglátszanak rajta a költők klasszikai műveltségének nyomai; sajnos, hogy inkább külsőségekben, mint lényegben. A politikai lyrát is e században kezdték művelni. A hősokeket és hőstetteket dicsőítő hegedősök még egészen el nem némulának ugyan, de szemlélatomást tért vesztenek. A száraz s inkább történelmi és nyelvészeti, mint költői szempontból érdekes és becses historiás énekek és kronikák helyébe a műepos és regényes elbeszélés lép. Amaz hidegen hagy, mert föltűnülje kora költői színvonalát s izlését; ez hódít szerelmi kalandjainak kellemes előadásával.

E kor szülöttjei: Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István. Ezt saját kora magasztalta, amazt utódjai dicsőítik. S a mint Gyöngyösi méltán megérdemelte kortársai magasztalását, úgy Zrínyi szokszorta méltóbb a jelen kor elismerésére. Kazinczy volt az első, ki Zrínyi költői tehetségéről elismerőleg nyilatkozott, midőn Kissel folytatott levelezésében egyebek közt mondja: „Zrínyi nagyobb ember volt, mint a fecsegő Gyöngyösi.”¹⁾ Zrínyi volt a XVII. század irodalmának egyetlen valódi nagysága, de csak az utókor értette meg; Gyöngyösit ellenben kora legkitünőbb költőjének tartották, de manap messze áll Zrínyi mögött. Midőn az irodalomtörténetíró mindegyiknek igazi érdeme szerint kijelöli az őt megillető helyet, nem jön ellentétbe koruk ellentétes nyilatkozatával, mely épen a kor viszonyaiban rejlik. Zrínyinek később kellett volna születnie, hogy hatása általános legyen; Gyöngyösi épen jókor lépett fel, hogy a költészetnek új lendületet adjon s evvel együtt új közönséget alkosson.

Gyöngyösit mainap a feledés fátyla borítja. A szorosan véve az irodalommal foglalkozókon kívül a nagy közönség

¹⁾ II. kötet 149. lap.

még nevéről sem ismeri. Pedig akár mint történetíró és nyelvész, akár mint költőt tekintjük, nagyban megérdemli figyelmünket. Gondoljunk Tinódi-ra s gondoljunk Gyöngyösi-re és tisztán fog előttünk állani azon különbség, mely műveikből visszatükröződik. Tinódi történetíró s csakis történetíró; Gyöngyösi ellenben tudós, nyelvész s bizonyos irányban tagadhatatlanul költő is. Érdemeit költészetünk ujjaszületése körül kétségbe vonni nem is lehet. Azon hatás, melyet korára tett, a költészetnek új irányt adott, új szellemet öntött belé, egy lépéssel közelebb vitte tulajdonképi tökéletesüléshez, neme-sebbé tette tartalmában és formában egyaránt. Egy láncszemet képez ő költészetünk fejlődési processusában, a mi elég érdem még akkor is, ha valódi poétai művet nem hagyott örökbe. Azért bár szóról-szóra elfogadjuk, a mit Kőlcsey ír róla: „Ki nem kénytelen megvallani, hogy maga a rómaiaktól tanult, legalább mythológiát és ovidiusi deskriptio vizsketeget és eláradozást tanult Gyöngyösi sem adott a nemzetnek semmit, a mi való poétai nevet érdemeljen!¹⁾”, azért érdemből nem vonunk le semmit. Költői szép egészét nem tudott teremteni, valódi költői művet nem hagyott hátra, de ki tagadná, hogy költeményeinek egyes részletei nem költőiek, hogy „Venus“-án költői szellem vonul végig, mely azonban csak helyenként nyilatkozik erőteljesebben.

Igaz, hogy Gyöngyösi a görög és latin írók szertelen és nagyrészt helytelen utánzásával gyakran elveszti maga alatt a nemzeti talajt s képzelmével a mythologia útvesztőjébe ragadja az olvasót. Kőlcsey szemére vetve a nemzetiségi körből és életből való eme folytonos kicsapongását, méltó megütközéssel kérdezi: „Melyik magyar ismérjen saját mezeire, ha rajtok Pan fujja a sípot s Tytirus hajhászsa bárányait?” S folytatólag: „ — — — nekünk antiquariusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk s ha megértettük is, milyen hatást tehet ránk a mythologia világa — — — ?²⁾ Csakhogy ez az akkori kor klasszikai tudományosságának természetes hatása. Kihez járhatott volna iskolába az akkori magyar epikus ha nem a görög és latin írókhoz? S ha tele szívta magát e

¹⁾ Kőlcsey munkái III. kötet 29. lap.

²⁾ Kőlcsey munkái III. kötet 30. lap.

klassikai szellemmel, hogy lett volna képes magát emancipálni azok befolyása alól? Elődeitől mitsem tanulhatott e téren (az egy Zrinyit kivéve, ha ugyan idejekorán olvasta); mi csoda tehát, ha ugyanazon forrásból fakadt költészete is, melyből tudományát meríté?

Különben, bármint legyen a dolog, annyi tény, hogy Gyöngyösi-t gyengéi dacára a XVII. század legünnepeltebb, legnépszerűbb költőjének s közel másfél századig a magyar Parnassus fejedelmének tartották, illetőleg, hogy Kölcsey szavával éljek, annak „usurpatora“ volt. Zrinyi érdemelte volna e polcot, de ő, mint minden író s költő, ki megelőzi korát, vagy elhanyagolja a formát — hatást elő nem idézhetett. Azon költői művek között, melyek segítségével Gyöngyösi oly magas polcra emelkedett s melyeknek népszerűségét, hírnevét köszönheti, a legelső helyet „Murányi Venus“-a foglalja el.

Költőnk épen azon évben fejezte be a stubnyai hévvezéken „Márssal társalkodó murányi Venus“-át, melyet Zrinyi M. a „Szigethi Veszedelem“ jeles költőjének erőszakos halála tett nevezetessé. A híres murányi esemény újból felvetette vele a már egyszer letett írói tollat¹⁾, hogy a két szerető szív érdekes történetét, mely országszerte a beszéd tárgyát képezi vala, kellőleg megörökítse. Költőutódjai közül is számosan visszatértek e tárgyhoz, mintegy jelölül annak, hogy — bármennyire nem alkalmas is az valami nagyobb szerű mű megalkotására, — mégis kell valaminek benne rejlenie, a mi érdekes, vonzó s így költői kidolgozásra érdemes. Ez pedig maga e regényes kaland, a szerelem hatalma és Wesselényi jelleme.

Valószínűleg a tárgy kényes volta okozza, hogy az irodalomtörténészek nem igen szeretnek az idevágó költeményekről nyilatkozni. A történeti esemény az árulás színét hordja magán, melyet még a legkitünőbb költő koncepciója sem képes egészen eltakarni; innét van az, hogy a tárgy már természeténél fogva nem tud vonzani, hidegen hagy. Azért csodálkoznak sokan azon, hogy a murányi híres esemény

¹⁾ Előljáró beszéd 10. vsz.-ában emlékezik erről maga a költő, mikor mondja:

„Müzsám, Parnassusból, ki régen távoztál
Pegasus kútjátúl messze szakadoztál,
Ha még valamit tudsz, amit onnan hoztál,
Láss felvett munkádhoz, ha meg nem változtál.“

mégis több jeles költőnél talált rokonszenyes feldolgozásra, hogy Szécsi Mária, a hírhedt áruló sem látszott eléggé érdemesnek arra, hogy a nemesebb szívű költők elforduljanak tőle, hanem mintha ígéző szépsége az utókor költőire is hatott volna, majd az egyik, majd a másik költeménye hőségé avatja. Az irodalomtörténetírók egyhangulag utálnak a tárgy emez árnyoldalára, mely a születendő költemény abszolút becsét már előre tetemesen alászállítja, majd nem megsemmisíti, hatását meggyöngíti, és a mű tiszta élvezetét megzavarja. Igaz, az áruló nem lehet vonzó, rokonszenves alak, az árulás soha erény; de én mégsem hihetem, hogy volna valaki, ki pld. Arany idevágó költeményét figyelemmel olvasva, az érzelmek hullámlását nyomról-nyomra követve, Máriát a kifejeletben nyomorult árulónál, rút esküszegőnél egyébnek nem tekintené s tette felett úgy ítélne, hogy az nem egyéb, mint becsülethiányból származó erkölcsi és politikai véték, melyet menteni épen nem lehet. Ha Arany Jánosnak nem sikerült is költeményében az árulás színét egészen elhalványítania, úgy költői felfogása által a tárgy ellenszenves voltából mindenesetre annyit elvett, a mennyi elég, hogy az élvezhetővé váljék.

Csalódik az, ki költészetünk bármely idevágó termékét az árulás apotheosisának tekinti; csalódik azért, mert költőink ez eseményt nem magáért az eseményért énekelték meg, hanem mert hőseinek kimagasló jelleme, a megrázó lelki állapotok, melyek az eseményeken belül az érzelmek rettenetes harcát előidézik, önkénytelenül vonzották arra, hogy a költőiség fényében örök időkre ragyogtassák. Én legalább nem tudok csodálkozni azon, hogy Mária, kiből a dicső Szécsi család immár kihalt jeles férfiainak tündöklő jellemvonásai összpontosultak, ki a nemzet szabadságaért, jóléteért nem nőies epekedéssel, hanem férfias elszántsággal küzd, ki gyöngye érzelmeket, mint félelmet és gyávaságot nem hord szívében, hanem lángoló hazaszeretetet, rendíthetetlen bátorságot és vitézséget; hogy e nő szép aranyos sisakjával, ezüsttel kivert páncél-övezte keblével, arannyal pazarul diszített tengerzöld bársony szoknyájában s kopjával kezében, a mint vezéri büszkeséggel szemlét tartva a várórség felett parancsszava rózsás ajkairól ellebben, vonzó benyomást gyakorolt a szép iránt

fogékony költői szívekre! Még kevésbé lehet csodálkoznom, hogy Vesselényi Ferencz tiszta jelleme vakító ragyogásával, ki az önző szívet, bár vérezzék is az, habozás nélkül megtagadja keblében, ha a közügy előmozdításáról van szó, ki dúló szerelmét férfiasan elnémítja, hogy a becsület szent voltát meg ne sértse, ki rendületlenül áll a vér iszonyatos padjára, hogy saját kedvese parancsából — mert hűsége árán szerelméhez jutni nem kívánt — a hóhér pallosa alatt elvérezzék; hogy e Vesselényi Ferenc, korának legkiválóbb hősi alakja méltó érdeklődést költött a nagyszerű jellemek után vágyakodó költők lelkében! A történet kiváló hősei, bár kisebb-nagyobb politikai vétkeik vannak, ki nem küszöbölhetők a költészet országából.

A murányi esemény a 30-éves háboru vége felé játszik. Franciaország, mely Austriának újabb ellenségeket szerez, háborura ösztönzi a magyar nemzeti pártot, melynek élén I-ső Rákóczy György áll. Ez rövid idő alatt 60,000 embert gyűjtven zászlai alá, csakhamar megkezdődik a harc. Vesselényi, akkor még Fülek kapitánya, parancsot vesz, hogy az ellenséges Murányt, melynek úrnője Szécsi Maria, Bethlen István özvegye, a Rákóczy-párt híve volt, ostrom alá vegye. Az ostrom hosszú ideig tart a győzelem legkisebb reménye nélkül, mert a vár bevehetetlen. Veszteni való ideje pedig a vezérnek nincs. Leleményessége kisegíti őt. Az ostromot Maria szíve ellen intézi. Titkon összejövotelt kér és nyer, melynek következménye: szerelmi viszonyuk, egybekelésük és a vár átadása.

Ezen történeti epizódot némelyek költői beszély, mások dráma alakjában dolgozták fel. Időre nézve legelső Gyöngy. „Murányi Venus“-a, melyet költőnk mint saját korabeli történet egyik legismertebb s legérdekesebb epizódját öntött költői mezbe. Gyöngyösi tudvalevőleg már kora ifjúságában került Vess. udvarába, hol eleinte valószínűleg hadapród minőségében tartózkodott. Később (nem tudni mikor) Vess. kőmörnyikja lett, s mint ilyen hosszabb ideig urának hű és bizodalmas embere vala. Valamint ura, úgy ő is eleinte szívvel-lélekkel a király pártján állott. Eme politikai hitvallásának félreismerhetetlen nyomait találjuk „Venus“-ban is, melyben erőlyesen kikel a nemzeti párt ellen s magasztalja a király

híveit. Az erdélyieket nem szívelheti, mivel igaztalanul ragadának fegyvert a király ellen és az úgy is meggyengült nemzetet a végveszélybe döntik. Mindezen bajokat Rákóczy nyakába tolja, mondván:

„A békeség (minthogy talám régen nyugszik)
Imé a Rákóczi Györgytől terhben esik,
S tőle nem reménylett háború születik
Ferdinandra s reánk hada készítettik.“

A költő őszinte szívvel fájlalja szeretett hazája balsorsát. A meg hasonlítás keserű gyümölcszeinek íze érzik „Előljáró Beszéd“-ének [minden során. „Veszni tért kis hazánk!“ így sóhajt fel hazafiui bánatában s

„Midőn megszemlélem
Szegény országomnak
Szélvész közt habozó, bujdosó bárkáját
Sóhajtással mondom keserves nótáját.“

Mert elfajult a magyar. Kebléből kihalt az egyetértés boldogító érzete s helyébe a rút meg hasonlítás zsarnoki uralma lépett. És az egyetértés kivesztével megrendült a nemzet hatalma, megtört ereje is. Az ellenség szabadon dülja a haza szent földjét, mert a magyar saját vérében fürösztöi vasát, pedig

„A meddig egy szívvel fogtál magyar fegyvert,
Volt-e oly nemzetség, a ki téged megvert?“

Most, midőn „szívmaró, félelmes, gonosz pártütés“-ben gyönyörködöl, midőn testvér testvér ellen, nemes nemes ellen harcolva ontja a drága rokonok vérének, nincs, a ki megvédje szegény hazáját a pogány vad csordái ellen! Azért

„Tedd félre nemzetem! ezt a délcegséget
Mint régen, kövessed az egyenességet,
Ne fogyaszd magadat. Találsz ellenséget,
Ki majd ránt nyakadra siralmas inséget.“

Ilyen vala a költő keblének hangulata Venus irásakor. Elfogultságból származó gyűlölet Rákóczy s hívei ellen, királya iránti feltétlen hűsége és odaadása, a meg hasonlítás feletti

őszinte hazafiúi fájdalma, s méla keserve a haza balsorsán: emez érzelmek töltik vala el keblét. Nem csodálhatni tehát, hogy költőnk saját szempontjából Rákóczy pártütését kárhoztatva, az egész ellentábort, mely e nemzet közé az Eris almáját hintette, hol komolyan feddeni, hol a drasztikus komikum világításában feltüntetni iparkodik, mint a költemény befejező szakában Évát és murányi porkolábot, a mely helyek a költőnek nem csupán elfogultságáról, hanem kevés aesthetikai érzékéről is tanuskodnak.

Gyöngyösinek a nemzeti meghasonlás eme szomorú korában csak egyetlen óhajta vala: az egyetértés helyreállítása. Mily örömmel fogadhatta tehát a hírt, hogy Murány várasszonya a meghasonlásnak véget vetve, egyetértésre lépett Vesselényivel. Épen kedvére való volt a murányi episod; általa látszék megnyilni az egyetértés útja, mely után annyira sóvárog vala. Ez okból a vár átadását nemcsak hogy nem tekinté árulásnak, hanem nemes érzelem sugallatából származott örvendetes jelenségnek. Szerinte Murány átadása nem leheté egyéb, mint kölcsönös érintkezés útján, szerelem közreműködésével létrejött egyetértés örvendetes eredménye. Ajánló előszavában maga is kiemeli e cselekedet nagyszerűségét, így irván:

„Kegyelmes uram! s kegyelmes asszonyom! A murányi dolgokban való Nagyságtok cselekedetihez nem sokat ismérték még a hajdoni esztendő k is, melynek jóllehet még most is dicséretes emlékezete másképpen is emlékezetben vagyon sokaknál; mindazonáltal, mivelhogy nincsen semmi nagy emlékezetű cselekedet, a melyet, hallgatásban vévén, meg ne fojtson üdövel a feledékenység, hogy azon Nagyságtok örök emlékezetet érdemlő cselekedet is jövendőben a feledékenységtől, örökös hallgatás alá ne vessessék, sőt inkább mint Phoenix porából Nagyságtok rothadandó teste koporsójából is életre keljen, igyekeztem azt lassu elmémnek érkezése szerint az én együgyű historiámnak magyar versekből fűzött tollaival úgy szárnyaznom, hogy Nagyságtok egymás kedvéért való cselekedete, a következő időknek messze határra repülvén, ottan is híresüljön, ismertessék, terjedjen s éljen örökké, annak emlékezetét viselő historiámnak elevenítése által.“

Ez idézetből is látható, hogy Gyöngyösi hősei szerelmi viszonyából eredt, politikailag is jelentős tettet korántsem nézi olyanoknak, mint a mely hazája kárára szolgálna, s quasi gradus-t képezne a haza szabadságának elnyomásában. Az ő óhaja nem vala: elnyomni vagy letiporni a szabaságért küzdőket, hanem újból létrehozni a felbomlott egyetértést, melynek hijával a pártokra szakadt ország könnyű módon a folyton leskelődő és nyugtalanító törökök áldozatává lehet. Innen magyarázhatjuk meg a költő különös rokonszenvét Mária iránt, innen azt, hogy árulásról, esküszegésről az egész költeményben említés nem történik.

Murány eleste a királypárt diadalát hirdeté fennen és nagy csapás vala Rákóczy hiveire. Természetes, hogy a királypárt diadalát megörökítő költemény csak azoknál találhatott rokonszenvet és tetszést, kik Gyöngyösi elveit és fel fogását egyaránt magukénak vallották, szóval a Ferdinánd-pártbelieknél. Az erdélyiek önmegalázásukat olvasván ki belőle, tetszéssel nem fogadhaták, benne nem gyönyörködhetének. A „Murányi Venus“-sal tehát a költő csak a nemzet egyik részét nyeré meg. Később nagy fordulat állt be költőnk politikai hitvallásában. Az események végre benne is megérlelték azon meggyőződést, hogy az udvar alkotmányellenes politikájának békés kiegyezés útján többé már gátat vetni nem lehet s a nemzetnek szabadsága megőrzéseért kardhoz kell nyulnia. Nyiltan nem pártola ugyan az ellenzék táborába, hanem az 1693-ban megjelent „Kemény“ című munkája biztos tanuságot teszen politikájának eme fordulatáról. Egyrészt az erdélyiek iránti rokonszenv, Kemény és az erdélyi dolgok magasztalása, másrészt a császáriak kigúnyolása hangzik e költeményből felénk. Így nyeré meg költőnk a nemzet másik részét is, így leve közkedveltségűvé.

Mely évben írta legyen Gyöngyösi Venus-át, bizton megállapítani nem lehet. Arany aligha nem jól számít, midőn a felhozott körülményeket egybevetve, megírását 1653—59 közé teszi. Költőnk talán ismerte már akkor Zrinyi és Listius munkáit s nem lehetetlen, hogy ezek olvasása készíteté költői művek írására. Csak sajnos, hogy a jóban Zrinyit nem követé, ellenben Listius helytelenségeit sokban utánozta.

Gyöngyösi nem vala alkotó tehetség, legalább költeményeiben a művészi alkotás nyomaira nem akadhatni. A választott tárgyat nem alakítja át költői konceptióval, hanem történeti hűségében meghagyva, kronikás módon adja elő. Valami magasabb szempont, mely a tárgy költői átalakítására ösztönözné, hiányzik műveiből. Eszmékben általában szegény. Vonzó ereje csupán az egykorú esemény érdekes voltában s kellemes előadásában rejlik. A többi csak ca frang, mely a költemény disztét képezi ugyan, de a mese fejlődő kerekdedségéhez nem tartozik. Így jellemei is csupán általános emberi vonásaikkal minden egyénítés nélkül szűkölködök.

Hogy Gyöngyösi mindamellet kora legkitünőbb költőjének tartatott, onnét van, mivel költeményei a kor százajzét legjobban kielégítették. Így magyarázható meg, hogy Zrínyi Miklós, kit mainap bámulattal említ a költészet barátja, kinek remek eposa egész váratlanul bukkant fel költészetünk akkor még virágtalan mezején, csak kis csillagocska volt Gyöngyösi-vel szemben. A kor éretlen volt még, semhogy Zrínyi művészi felfogásához felemelkedhetett volna; ellenben Gyöngyösi lyrai ömlengésekkel terhelt, regényes episodokkal támogatott szerelmi historiáját kedvtelve olvasta. Nem hihető ugyan, hogy Gyöngyösi Venusának írásakor nagyobb epos megteremtésére gondolt légyen; hogy azonban a klasszikai nemzetek epopoeái lebeghtettek szemei előtt, sőt befolyásolták műve írásakor, bizonyos; különben nem igyekezett volna Vénusába a csodálatos elem működését behozni, mely a mint izléstelenül van megalkotva s igazolatlanul szerepeltetve, csak kárára szolgálhat költeményének. Gyöngyösínél ugyanis a vár bevehetetlenségén tündő Wesselényit megsajnálják a görög istenek s Olympuson összegyülekezve, elhatározzák, hogy segédkezet nyujtanak terve kivitelében. Némelyek Pallas-ra és Mars-ra voksolnak, mások Vulkánus-t kívánják megbizni az ügy elintézésével; végül közakarattal Mars-t és Venus-t bizzák meg a terv végrehajtásával,

„Ugy, hogy gyujtogatván Vénus a sziveket,
A mikor benn hordoz ő titkos tüzeket
Idekinn viseljen Mars akkor leseket
Vigyázzon s elűzze a veszedelmeket.“

Venus tehát a főfaktor, Mars pedig a hű bakter szerepét vállalta magára. Nehogy pedig az istenek terve a megbízottak könnyelműségén vagy hanyagságán hajótörést szenvedjen, hittel kötelezik a szép istenpárt, hogy „mindaddig nem állnak el egymástól, míg nyertessen vissza nem jönnek a dolgoktól.”

Venus felkerekedvén Cyprusból, egyenesen fia Cupido lakására utazik, kivel tervét közli. Ez csakhamar felkészül, szokott fegyverét, íjját magához veszi s Fülekre indul. Venus egy aranyos¹⁾ nyilat ad kezébe, melyre Gr. Szécsi Mária nevét írta. Szárnycsattogva ér Cupido alkonyatkor a gondjaiba merült Veselényi lakába, mely köré szokatlan fényt áraszt. Veselényi

„Feltekint, s szemeit mint rémült forgatja,
Elijed, Cupidót hogy fejénél látja,
Amaz is nem késik idegét megrántja
Rá választott nyilat szívében bocsátja.”

Cupido azután az ámuló-bámuló Veselényit bátorítja. Elmondván küldetésének célját, s kinek parancsa, akarata szerint cselekedett, vigasztalja és biztosítja a búslakodó vezért, mert hiszen ez által „felszabadul hajója a forgó szelektől — vigasság derül ki gondos fellegekből.” Alig hogy a vezér magához tére, eltűnik Cupido. De a szerelemgerjesztő nyíl-sebzette-szív többé nyugalmat nem talál, mert

„Gerjednek hatalmi a belé lőtt nyilnak
— — — — —
— — — — —
S nyilra metszett neve Szécsi Máriának
Ugy meghatta szívét, s foglalta magának,
Hogy kivüle módja nincs nyugodalmának.”

Vess. ily csodálatosképen szerelemre gyúladván Mária iránt, utat módot keres, hogy szerelmét Máriának tudtára adhassa. Hosszan tartó habozás után végre levelet ír Máriának, melynek olvasása közben az viszont szerelemre gyúlad iránta, mit a költő különös módon ad elő. Ugyanis a mint Mária a levelet olvasá:

¹⁾ Cupidónak t. i. kétféle nyilai vannak. Az egyik „zománcos, arannyal fényesült,” ez a szerelemgerjesztő; a másik ónas, tompa hegygyel, fénytelen, ez ellenszenvet gerjeszt a szívekben.

„Gondolkodási közt az ágyában hajla.
 Álomhozó szellő azonban fúvalla,
 Melytől szemekre mély szűnyódás szálla.

— — — — —
 Mint szép Semiramis nyugszik az ágyában
 Gyenge szellő játszik künnfüggő hajában
 Napkeleti klárist látnál a nyakában
 Rózsák mosolyodnak gyenge orcájában.*

A kis Cupido már ott leskelődik, s nyilát észrevétlenül Mária szívébe lövén „gyenge szerelemre csendesen ereszti.“ Ez pennát fogva, kedvező válasszal utnak indítja Vesselényi követét.

Mily ügyetlenség itt a csodálatos elem alkalmazása, nem szorul magyarázatra. Hogy két szív egymás iránt szerelemre gyuladjon, ahhoz nem szükséges az isteni hatalom beavatkozása. De eltekintve ettől, nem látszik lehetségesnek, hogy Vess. és Mária szerelemre gyuladjanak egymás iránt, hiszen nem ismerik egymást, nem látták még egymást az életben soha. Pedig két szív kölcsönös rokonszenve csak érintkezés útján képzelhető. A hogy Gyöngy. jár el, az a két hős erőszakos összeszerelmesítése. A kölcsönös szerelmet a két személy szívéből, nem Cupido nyilából kellett volna eredeztetnie és fejlesztetnie, mint azt Arany tévé, midőn a hősök kölcsönös szerelmének forrását legelső találkozásukba helyezi és úgy tovább fejlőd-teti. De ha már Gyöngy. kellő ok nélkül a csodálatos erőt mozgásba hozni igyekezett, miért bizta ezt épen a görög istenekre? Mi közük van a görög isteneknek a magyar Vesselényihez s Máriához? Hogy vetik szemeiket Olymposról Fülekre, Murányra? Zrinyi igen ügyesen alkalmazta a csodálatos elemet, midőn a keresztény Magyarország hitén alapuló mennyország és pokol lakóit mozgásba hozta. De milyen összeköttetés lehet a keresztény Vess. és az olymposi kar között? Épen semmi! Szóval meglátszik, hogy Gyöngy. nem volt tisztában azon tekintetek iránt, melyek mérvadó a csodálatos elem alkalmazásánál. Erővel „költői érdeket“ akart kölcsönözni „együgyű historiájának,“ s ez vezeté arra, hogy számos költői színezetű epizódot közbeszúrjon s hőse kedvéért Olymp isteneit is mozgásba hozza, mivel Tinódi száraz modorát nem akará követni s költői, fabulás dolgok szaporításával

ékesíteni óhajta a valóságot, mint azt maga „Kemény“-hez írt előszavában is bevallja. Az istenek szerepe, mely tulajdonkép csak a két hős kölcsönös szerelmének felgerjesztésére célzott, végig huzódik a költeményen. Vesselényit és Máriát csüggedésökben majd Venus, majd Mars vigasztalják, türelemre intik mindaddig, míg a terv kivitele sikerül. Így tulajdonkép Olympuson történik minden; Mária és Ferenc csak engedelmes szolgái az isteneknek. Ezek mintegy pórázon vezetik a szerelmes két szívet, melyek hű odaadással engedelmeskednek. Nyilván való, hogy a költő által ily módon alkalmazott csodálatos elem nem lehet a költeménynek szükségszerű, tehát lényeges része, hanem csupán csak egyik tényező a valónak költőileg való kiszínezésére, minek folytán azt eposi machinának tekinteni nem lehet.

A kompositio művészibb voltáról Gyöngyösinek fogalma sem volt. Már Kazinczy mondja Kishez írt egyik levelében, hogy „Gyöngyösinek egy latnyi kompositiója sincsen¹⁾“. Arany is csak az események csoportosításáról beszél, de kompositióról említést nem tesz. Szóval, Gyöngy. a kompositio legkezdetlegesebb fokán áll: az események egyszerű csoportosítására szorítkozik; művészi alakításnak nála nyoma sincsen. Az eseményeknek egyes csoportokba való emez összeállítása bizonyos tervszerűsége utal ugyan, de mely távol esik a költői mű művészi szerkezetétől. Murányi Venusát három szakaszra osztá fel, melyek mindegyike külön-külön eseménycsoportot zár magába. Vess. és Mária összeszerelmesítését az első szakaszban adván elő, a középsőben a kölcsönös szerelemnek érintkezés útján való érlelődését s a befejezőben a vár átadását s a hősök egybekelését rajzolja. Tinódival szemben mindenestre egy lépés előre, de Zrínyiász kompositiójától messze hátramarad. A részletek egységes egésszé való összetömörülését hiába keresnök művében. Tárgyának egyes részletei nincsenek a kellő összefüggésben, mert az események egymásból való, természetszerű fejlődésére nem ügyel. Az egymásból folyó, egymáson alapuló, egymást előmozdító és akadályozó részletekben semmi logikai összefüggés, művészi rendszer, melynek egyes részletei, mint

¹⁾ Kazinczy levelei Kishez. II. köt. 291. lap.

alapmese számai egy csomóba futnának össze. Az egyes események mintegy önmagukra állanak s így szerves költői egészlet nem képezhetnek. Inkább történeti egymásutánban (bár nem Tinódi-féle merevséggel) adván az eseményeket, azok művészi egybefonására, bonyolítására nem fordít gondot, minél fogva az érdeklőséget sem tudja kellőleg fokozni. A költemény egyszínűvé válik, kellő élénkség hiával. Lehetett talán a költőnek sejtelme arról, hogy az események folyásába, melynek számai Venus és Mars kezeiben vannak, valami akadályozót kellene behoznia, mi küzdelmet, élénkséget, érdeklődést szülne a monoton képben. Így midőn Vess. titkon a vár bevételére indul, hol Mária közreműködésére bizton számíthat, akadályokkal kell küzdenie. A mint az éj sötétjében haladva a Murány-aljai faluba ér, a barmaikat őriző tótokkal gyülik meg vagy inkább gyülnék meg a baja, ha ezen veszélyből azon hazugsággal, hogy ő Illésházi szolgája, ki nem vergődnek. De midőn tovább haladva másodszor is rája zendülnek a tótok, a veszély sokkal nagyobb mérvet ölt. Vess. azonban ez elől is szerencsésen menekül. Előbb ugyan puskájához kap, majd pallosát ragadja elő, végül azonban a korom-sötétségben egér utat vesz övéivel a tótok elől. Mindenesetre furcsa, de Gyöngyösinek hasznos, mert ha a tótok elfognák vagy talán megölnék a vezért, vége volna az ő szerelmi historiájának. Ilyenek Gyöngy-nél a mozzanatok, melyektől némi küzdelmet várhatnánk, de melyeket a költő maga ügyszólván csirájukban elfojt. Tűnődik olykor Vess. is, Mária is, de mielőtt cselekvésre, küzdelemre kerülne a dolog, kritikus helyzetökből csakhamar kisegítik őket Mars és Venus, kik mindig résen állanak, hogy eligazítsák a bajt, elhárítsák az akadályt. Mi idézzen hát elő küzdelmet vagy összeütközést, mi idézzen elő megrendítő lelki állapotokat? Hiszen Vess. és Mária titkon segédkezet nyujtanak közös cél elérésére! Mária teljes erejéből elősegíti Vess. tervét. Köztök semmi különbség! Mi hozza őket ellentétbe? Nem kerülhet küzdelembe titkon bevenni a várat, ha annak urnője egy huron pendülve az ostromló vezérrel, mindent megtesz és előkészít, hogy a vezér hadával éjnek ivadján a várba juthasson. Általában Gyöngy. helytelen eljárása mellett küzdelem, érdekesítés nem is képzelhető. Ha Máriát és a vezért Mars és Venus eszközeül dobta oda, úgy ezek nem a

maguk urai többé; ha maga a mű mozgató lelke, alapmotívuma a szerelem, nem egyéb ráoktroylt érzelmenél, mely forrását nem a két hős szívében, hanem az istenek határozatában leli s felköltésében, fejlődésében nem mutatkozik, lehetetlen, hogy a hősök, kik sem jellemben, sem cselekvésben egymástól nem különböznek, kellő küzdelmet teremtsenek.

Gyöngy. mintha a kompositio hiányát érezte volna, mindenképen iparkodott költeményét különböző kitérések által érdekessé tenni, melyek az esemény folyását oly sűrűn s oly hosszan zavarják meg, hogy olvasása majdnem élvezhetetlenné válik. A hol az eseményekben fordulat áll be, ott ennek bekövetkeztét mindig hosszas magyarázat előzi meg. Ha hősei valami cselekedetre készülnek, ott hosszabb ideig ezen elhatározásuk igazolásáról értekeznek. És ezt egész a pedanteriáig viszi. Bármilyen gondolatot, képet vagy tárgyat, mely elbeszélése közben tolla alá kerül, akár messzebből, akár közelebből veszi azt, ugyanegy mohósággal felfersel s abba se hagyja, míg mindent, a mit róla mondhatott, ki nem merít vagy Arany szavai szerint „ki nem facsarja, mint a citromot“. Pusztá reflexiók, áradozó érzelmek ömlengések, elnyújtott leírások folyton váltakoznak művében. Legelőször a hír leírását adja és szózatot ír a pártoskodás ellen. — Majd a Szécsi család kiágazásáról beszélve, egész anyakönyvi kivonatot ad; azután Vess. vitézségét magasztalja. Hosszan elmélkedik a szerelem hatalmáról, mely alkalommal elbeszéli Jason és Medea történetét. Máshol meg a szerelem erejéről értekezve folyton idéz a görög mythológiából ide vonatkozó történeteket, mintha igazolni akarná állítását, mintha félne, hogy az olvasó nem hiszi el, mit ő a szerelem erejéről mond. Leírja Cupido lakását a részletekig, annak két részét: a boldog és boldogtalan szerelmeseket. Itt szépen ecseteli a boldog szerelmesek gyönyöreit s a boldogtalanok kínjait. Majd a szerelem csodálatos mivoltát vizsgálja. Ujból kitérést tesz a pénz hatalmáról annak igazolására, hogy Nagy János 70 ezüst tallér díjában rászánja magát Vess. levelének a várba való titkos vitelére. Kitérés Mária szépségének dicsőítése céljából. Majd a vihart írja le ügyesen. Következnek Vess. szerelmi ömlengései és a vitéz és szerelmes sorsáról való elmélkedés annak

igazolására, hogy Vess. csak hosszú fáradoalmak után juthat kedvese birtokába. Azután Daedalus ismeretes történetét beszéli el arra való példázgatással, hogy Máriának nem szabad csüggednie, ha terve sikerét biztosítani akarja. Szinte áradólag ecseteli az asszonyok csalfaságát indító okául annak, hogy Sólymosi, Vess. hadnagya óvatosságra inti a vezért Máriával szemben, folytonos utalással nemcsak a mythológiából, hanem a bibliából is merített hasonló történetekre. Felhossa Paris és Helena szerelmi kalandját is intésül a vezérnek, hogy bizzék M. szavaiban s türelmes legyen. Hosszan elmélkedik a szerencse forgandóságáról. Majd a rózsáról és töviséről emlékezik meg kimutatására annak, hogy a széphez, kedveshez csak küzdelem árán juthatni. S legvégül Vess. és Mária dicsőítését adja.

Ezen kitérések, melyeknek némelyike igen hosszúra nyúlik, a mese rendes menetére, az események természetzerű folyására oly bénítólag hatnak, hogy az elbeszélést összefüggő egészében csak akkor láthatjuk, ha az elszórt kitérések mellőztével, minmagunk összefüggésbe hozzuk. Akkor egyuttal, meggyőződünk az elbeszélő anyag, az esemény nem csupán szerföltti véznaságáról és ürességéről, hanem rendezetlen voltáról is s előttünk fog állani Gyöngyösi Jeposi költészetének összes gyarlóságai. Ellenben, ha az elszórt kitéréseket jobban szemügyre vesszük, mélyebben vizsgáljuk, kitűnik, hogy azok külön-külön egy-egy lyrai, elbeszélő vagy leíró költeményt képeznek, mely önmagában jóformán kerek egészet nyújt. Ezek közül különösen a lyrai jellegűek s a leírók gyakran sikerültek, kevésbé az elbeszélők. Érdekes Cupido lakásának leírásában a boldog és boldogtalan szerelmesek sorsának ecsetelése. Ime egy részlet a boldogtalan szerelmesek keserűségeiből:

„Dőlt a Szomorúság egy tövisbokorhoz,
Minthogy állapota hasonlatos ahhoz,
Búban forgott fejét eresztvén vállához
Szíve zokog. Szemét készíti siráshoz.

A Kétségbeesés gondolkodik, haligat,
Magán jár a fák közt, köteleket forgat.
Hol megáll, hol sétál, semmi jót nem várhat,
Felakasztván magát, majd pokolban jajgat.

Rágja az ajakát a Harag mérgében.
Dúl-fúl. Kivont fegyvert forgat a kezében.
Mellyet vérre kiállt. Szitkot hány az égből,
Fogát csikorgatja. Reszket a testében.

A Nyughatatlanság éjjel nappal újult.
Ujabb újabb gondot szívében maga gyujt.
Egyet ha elfelejt, eszébe kettő jut,
Ez sem mult, újabb bú csüggedt szívére fut.

Ez hely mindenfelől gyűlölt iszonyuság
Könyveket árasztó gyászos szomorúság
Kétségre juttató jajos sanyarúság
Szíveket prédáló s kénzó nyomorúság.

Itt azok kínlódnak, a kik szerelmekben
Csalatván forognak nagy veszedelmekben
Mint Ariadne is kietlen helyekben
Kit megesalt Theseus hazug beszédekben.«

Hogy az istenek helyesen cselekedtek, midőn tervök kivitelét Venus kezeibe letevék, a költő a szerelem hatalmáról szóló kitérésével kívánja megmutatni. E célból összehalmozván az idevágó görög történeteket, azokat töviről-hegyire elbeszéli és végül a szerelem hatalmáról így okoskodik:

„A Szerelem előtt nincs ki elbujdosson,
Ennek erejével s tüzével birhasson.
Ellene bár erős bástyákat rakasson,
Nincs oly erő, a kin által ne hághasson.

Hatalmas mindenben, hódol neki sok nép,
Azt ostromlja pedig inkább, ki erős s szép,
Roppant városokat s várakat egybentép
Ennek hatalmától volt-e valaki ép?

Szárnya s tüze nyilván van a szeretetnek,
Gyors éles, haragos, nem enged mindennek.
Széles e világon nagy hatalma ennek
Nem állhat ellene senki erejének.

Ha szaladsz előtte elér szárnyaival,
Ha ellene állasz, meggyőz nyilaival.
Mint a prédáló tűz, jár praktikáival,
Az egek sem bírnak ennek hatalmival.

Jupitert az égből, hányszor le nem vonta?
 Földön járva szívét mire nem hajtotta?
 Itt bikává, amott sassá változtatta,
 Holott pásztor s holott kosképen jártatta.

Phoebussal s Plutóval bánt hasoulóképpen,
 Ennek személyét is formálta sokképen.
 Ki számlálhatja meg ezeket mind éppen
 Szerelem a kiket hordozott miképpen,“

Ily meggyőző érvek után épen nincs oka a költőnek aggódni a miatt, hogy Venus kiküldetését nem fogja siker koronázni. Ellenkezőleg biztos abban, hogy a „Szerelem“ meggyőzi Murány falait, meghódítja Mária szívét még akkor is, ha „Marpézus hegyi ércek“ volnának azok.

És mit nem költ össze a költő a pénz hatalmának feltüntetésére! Ne kérdezzük, miért. Indító oka arra a költőnek nincsen, mert hogy Nagy J. hetven ezüst tallér díjában kész Vess. levelét titkon a várba vinni, nem szorul indokolásra. Valóban Kazinezy találóan jellemzi, mikor „fecsegő“nek mondja. Elég neki, ha tárgya akad, melynél gondolatainak szabad ömlést engedhet, hogy bőbeszédűsége csapját meg-ereszszze. A követ nem is tud ellentállani a kivött tallérok ragyogásának, mert bizony

„Hetven ezüst tallér nem tréfa bolondság
 A beteg erszénynek igen jó orvosság.“

Igy vágya kerekedvén Nagy Jánosnak a csillogó tallérok birására, elvállalja a követséget. Ime a pénz hatalma! Nincs is annál nagyobb úr a világon, mert

„Nagy királyné a pénz, nincs is nagyobb ennél,
 Hathatós ereje a pénznek mindennél
 Kivel nagy hegyet is mély völgygyé tehetnél
 Mély völgyeket pedig hegyekre emelnél.

A mit a pénz akar, vihet mindent véghez,
 Tornyot magasíthat közzel a nagy éghöz.
 Szabad királyoknál menni dicsőséghez.
 Vagyon közi minden szívfogdosó széphez.

A pénz nagy hatalma valamerre fordul,
 Parancsolatjára ottan minden mozdul.

Nagy erősségeket s országokat megdúl,
Hatalmasságával mély tenger is hódúl.«

S valamivel alább :

„Pénzért mind jót, gonoszt szaporán művelnek
A szűz koszoruk is szalmaszínre kelnek.
Bokrétás süvegek majd porban hevernek
Szép régi hir-nevet mocsokban kevernek.

Pénz miatt sok harag esik, sok háborgás,
Sok egyenes úton lészen visszaforgás,
Sok erőszak, préda, isten ellen morgás,
Vérontás, gyilkosság, hitbéli tántorgás.«

Sok, nagyon sok hasonló idézettel lehetne szaporitanom a közlöttek. De csak a javából kívántam egy néhányat feljegyezni, mert vannak olyanok is, melyekre kár szót vesztegetni. Gyöngyösinek nézetem szerint nem volt izlése tárgya megválasztásában és szépérzéke annak feldolgozásában, azért verselt fel mindig csak esetleg és mindent, a mi szép vagy nem szép, úgyannyira, hogy költői tollából Eva tragi-komikus s nevezzük igazi nevén frivol jelenetét megelőzőleg, még a bolháknak is kijutott a maguk osztályrésze.

Említettem azt, hogy Gyöngy. egyik legfurcsább szokása felhozott állításainak nyomban való illusztrálása nagyobbrészt a görög mythológiából vett hasonló történetekkel. A bibliára csak gyér vonatkozások fordulnak elő, mint általában vallási elemmel költeményeiben nem találkozhatni; de a görög-római mythologia alakjai csak úgy hemzsegnék műveiben; különösen a kiemelkedőbbekkel, mint Marssal, Cupidoval Venussal számtalanszor találkozhatni. Ezeket nagyobbrészt hasonlatok kedvéért hozza fel, de ritkán elégszik meg az egyszerű összehasonlítással, rendesen életök, viselt dolgaik, egy-egy részletét, szerelmi s egyéb kalandjaik egy-egy mozzanatát mondja el hosszan, áradozólag — mert ez elbeszélő előadásának egyik különös sajátsága, minél fogva a cselekvény sok helyen megszakíttatván, nagyon lassan és dűcögve halad. Meglátszik, hogy nála a részlet, az epizod, az esemény egyik mozzanata a fő, ezt megragadja, feldolgozza, kidomborítja, miközben a költeményről mint szerves egésről megfeledkezik, úgy hogy maga az esemény elbeszélése, a gyakori úgy a hogy beillesztett

episodok árjában — egészen elvész. Hogy így nem lehet, nem szabad elbeszélést írni, nem szorúl magyarázatra.

A ki úgy nagyjában a görög-római mythológiával megismerkedni ohajt, annak jó szolgálatot tehetnek Gyöngy. művei s maga Venusa is. Bennök Phoibos Apollótól a Párkákig és Echóig majdnem minden mythologikus alakkal találkozhatik. Munkáiból kikerülne egy mythologia in nuce; mintha csak a költő egész klasszikai tudományát akarta volna kitérni olvasói előtt, oly gonddal merül bele ezen kedvelt myth. világba, oly mohón beszéli el annak egyes jeleneteit, oly nehezen szakít idevonatkozó tárgyaival.

Mennyire unalmas, fárasztó, bosszantó az ily elbeszélési mód, el nem lehet képzelni. Lépten-nyomon fel kell emelkednünk Murány völgyéből Olympos lakóihoz, a myth. ködös homályába burkolt alakokhoz, hogy onnan rövidebb-hosszabb kitérés után a cselekvény folytatólagos folyamához, vagy egyes szereplő személyekhez pl. Nagy Jánoshoz vagy Kürthi Ferencnéhez bágyadtan visszatérjünk.

Valamint a kompositióban, úgy nem volt szerencsés a jellemzésben sem. Ő csak „mondva“ jellemez. Elsorolja, hogy a hős ilyen meg amolyan volt, de hogy hőse eme jellemvonásokkal felruházva csakugyan megjelennek, és azokat küzdelmeiben, tetteiben föltüntetné, arról álmodni sem szabad. Szóval a jellemzést igen kényelmesen végzi. Eszébe ötlik, hogy a görögöknek voltak ilyen meg ilyen lelki vonásokkal bíró hőseik; sorrendben előveszi hát őket s egyszerűen hozzájuk hasonlítja személyeit. Így Mária aztán egy személyben: Penthesilea, Diana, Athalanta, Minerva, Vesta, Venus, Penelope; Vess. pedig Atlas, Herkules, Ulysses, Anteus stb., a mint a következő versszakból eléggé kiviláglik:

„Váltaiban Atlas, Herkules szívében,
Nyelvében Ulysses, Anteus eszében,
Szerelmében Paris, Titan személyében,
Házánál Pilades, Achilles mezőben.“

A jellemzésnek e módja igen kényelmes, de nem helyes. A jellemnek mindenkor a személy belsejéből kell fejlődnie, a mint az a külső világgal szemben, különböző állapotokon át, egész valójában nyilatkozik. Erről azonban Gyöngyösinek

tudomása nincsen. Hősei a belső és külső jellemzés, kidom-
borítás híjával vannak egyaránt; nem átgondolt jellemek, ha-
nem csak egyének, kiknek sajátos jellemvonásaik nincsenek,
kik csak az általános emberinek képviselői. Valami határozot-
tabb, erőteljesebb jellemvonás, mely a hősök bizonyos irány-
ban való feltűnését lehetővé tenné, hiányzik személyeiből. A
szerelmes, az áruló nála csak olyan, mint minden szerelmes,
minden áruló lenni szokott. Kádas csak olyan haszonleső
szolga, mint bármelyik, akár pl. Nagy János, kit a hetven
tallér addig csikland, míg késznek nyilatkozik, hogy segéd
kezet nyújt Vess.-nek terve kiviteléhez. Szóval alakjaiban
csak az általános jellemvonások nyernek kifejezést, az egyéni
jellemzésnek nyomát sem lelhetni. Természetes, hogy a jellem
hiányosságával karöltve jár az indokolás hiányossága is. Onnét
van, hogy az események, melyeknek a hős-jellemével párhuzam-
osan kellene fejlődniök — nincsenek kellően indokolva. Ezt
a költő is érezhette, mert ilyenkor vagy valamely külsőséggel,
vagy pedig saját igazoló elmélkedésével iparkodik az eseményt
bevezetni. Megesik, hogy olykor zavarba jön. Szerencsére
felfolyamodhatik Olympos lakóihoz, kik mindenhatóságuknál
fogva kisegítik a zavarból. Mennyire nem képes motiválni
a költő, mutatja egyebek közt, hogy azt sem tudja igazolni,
hogyan vetődik Nagy János a vezérhez épen akkor, mikor az
levelének a várba való juttatásáról tűnődik. Betoppnását
avval igazolja, hogy „hihetőleg Venustól arra mozdíttatott.”
A költő még ily csekélység motiválására is kénytelen vala a
csodás erő közreműködését segítségül hívni! ✕

Arról, milyen szándékkal írta Gy. Venusát, eltérők a
nézetek. Toldy Ferenc a költemény elején alkalmazott csodá-
latos erők mozgásba hozatalára támaszkodva, azt állítja, hogy
Gy. epost akart írni. Arany János Gyöngyösiről írt tanul-
mányában¹⁾ határozottan ékkép nyilatkozik: „Gyöngy. nem
írta e munkáit (bele értve Vénust) hőskölteményi praetensio-
val, noha Murány kezdete, az istenek tanácsa, Vess. szerel-
mét felgerjesztő s célra vezető hatalmak ez állításomat meg-
cáfolni látszanak.” És folytatólag, hogy „Gyöngy. előtt nem
lebegett egy Virgil-féle epopoea, hanem legfeljebb ovidiusi

¹⁾ Arany J. „Koszorú” 1863. 22—23. sz.

elbeszélés.“ Minden oda mutat, hogy Arany nézete helyes. Toldy azt hívé, hogy a költemény csodálatos eleme eredetileg egészen azon szándékkal lett megalkotva, a melylyel Zrínyi machinája, de a költemény végével Mars és Venus már csak a szerelem és vitézi bátorság képes kifejezéseivé oldódnak fel. Ez ellen lehet kifogást tenni. Maga Gy. Venushoz írt előszavában megcáfolja e nézetet. Itt egyebek között a következő helyre akadunk: „ . . . s mivelhogy a régi verseket csinálók írásiból úgy tanultam, poétai költeményekkel is szaporítottam írásimat, Venusnak és Marsnak tulajdonítván a murányi dolgoknak szerencsés végbemenetelét, de nem ok nélkül, mert a régiek Venust szerelem istenasszonyának, Marsot a vitézség istenének tartották, én is a Venuson szerelmet, a Marson vitézséget értek írásomban, valóságos dolognak tartván, hogy a Nagyságtok cselekedete, a Venus és Mars, azaz szerelem és vitézség által ment végbe, a vitézséget a szerelem, a szerelmet a vitézség bátorítván . . .“¹⁾ Ezen idézetből világos, hogy a költő Zrínyi-féle machina megteremtésére nem is gondolt, hanem a cselekvény két főmotívumát: a szerelmet és vitézséget personifikálni akarta, a mi nagyon érthető oly költőnél, ki tudományát, világnézetét a klass. népek irodalmából szerezte.

Azonban van valami a költeményben, mi némileg epopoe-
ara emlékeztet s ez az „invokatio“, melyet a költő mindjárt előljáró beszédében hallat, klass. műveltségénél fogva természetesen a görög istenhez folyamodván segítségért ekkép:

„Melyre (munkára) adj Apollo kívánt segedelmet,
Énekelje Múzsám úgy ezt a „szerelmet“,
Hogy a kik ezáltal vettek győzedelmet,
Találjon azoknál jó kedvet, kegyelmet“.

De az invokatióra nem lehet biztosat építeni. Nem lényeg, hanem formalitás. Cyöngy. tüzetesen ismerte a klassikusokat, számtalanszor olvasta ezeknél az invokatiót s mivel nézete szerint ő is nagyobb munkába fogott, azt hívé, jó lesz alkalmazni, ha nem is vala szándéka epost írni. Ez valószínű;

¹⁾ Gyöngyösi István válogatott poétai munkái. Toldy. Pest, 1865.

azért az invokatio éppen nem szolgálhat bizonyságul, hogy e művet költője epopoeává emelni akarta.

A mióta Toldy azon nézetnek adott kifejezést, hogy a Zrínyi által megkezdett epopoea Gyöngyösinél verses regénybe ment át, azóta e nézet — bár Arany már rég kifogásolta — irodalomtörténetíróinknál mai napig is talál hívókra. „Méltán lehet, mondja, egyebek közt Arany Gyöngyösiben a regény íróját látni, ha a műveit mozgató alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a szerelem; egyéb tekintetből, — úgymond — nem érdemlik meg a regény nevét“. De az egyszerű szerelmi kaland mint ilyen még nem tarthat igényt arra, hogy regénynek elnevezzük. Gyöngy. költeményeiből pedig hiányzik az alapeszmén kívül mindaz, a mi a regényt regénynyé teszi. Hiányzik az esemény művészi alakítása, az ügyes bonyolítás és érdekfeszítés; hiányzik a jellemzés, a küzdelem, az összeütközés. E tulajdonok mindig a regény mérvadó kellekei valának s bár igaz, hogy a XVII. század költőjére nem szabad a mai kor aesth. vagy kritikai mértékét alkalmazni s így a követelésekből egyet-mást el is lehetne engedni; mindamellett lehetetlenség figyelmen kívül hagyni, hogy ezen regényfeltételezte kellekek még legprimitívabb alakjukban sem nyilatkoznak művében. A költő éppen az alapeszméből kifolyólag nem vala képes eseményei folyásába kellő mozgalmat és életet önteni s hőseit oly lelki állapotokon keresztül vezetni, melyek által azok jellemök valódi értékével szembe ötlenének. Nélkülözzük a lelki állapotokból eredő küzdelemnek ama drámailag ható fokig való emelkedését, melyről az esemény a végmegoldás útjára térve, a költemény peripetiáját eszközi. E hiányokat tekintve a költemény nem egyéb, mint alanyi, és a tárgyhoz nagyrészt nem tartozó elbeszélő kitérésekkel megrakott és áradozó leírásokban dúsakodó szerelmi kaland költői formában való elbeszélése, mely a „verses regény“ nevét távolról sem érdemli meg.

A felhozottak korántsem Gyöngy. érdemeinek leszállítását célozzák. Ez csak akkor volna lehetséges, ha költeményét ugyancsak azon praetensióval írta volna, hogy akár epost akár regényt akar nyújtani. De „Előszavában“ közzétett nyilatkozata szerint költeményével sem az egyikre sem a másokra nem célzott; ő csak megörökíteni akarta a kalandos ese-

ményt, nehogy az feledésbe menjen. Hogy pedig száraz krónikát ne adjon, iparkodott a valót poétai dolgokkal díszíteni, mint azt saját vallomása szerint a „régí verseket csinálók írásból“ tanulta. Ha tehát Venusát sem eposnak sem regénynek el nem ismerjük, érdemeit ép úgy nem csorbítjuk, mint nem növelnők az által, ha erővel eposz- vagy regény-íróvá tennők.

De hát miben rejlenek e költő érdemei, ha ennyi a gyar-lósága? Konceptiója nincs, kompositiója kezdetleges, jellemzése gyarló, előadása nem tárgyilagos. Mivel hatott korára, miben vitte előbbre a költészetet?

Greguss Ágost Gyöngyösiről irt tárcacikkében egyebek között így nyilatkozik: „Az epochális írók rendszerint az által válnak azokká, hogy maguk és koruk legpraegnansabb produktumai, jó s nem jó sajátságai birtokában lévén, mint annak hű kifejezői, reformajaikra is kész lelkeket találnak elő s így hatásuk mély, közérvényü s huzamos szokott lenni“. S ez igaz. Gy. is ez által lön korszakalkotóvá. Senki sem tudott jobban a kor izléséhez, felfogásához, hogy úgy mondjam, követelményeihez alkalmazkodni, mint épen ő. Ügyes kézzel kiválogatta kora történeti eseményeinek azon episodjait, melyek közkedveltségűek voltak, minden szájon megfordultak, az egész nemzetet érdekelték. Az eseményt meghagyta ugyan a maga valójában a legkisebb részletekig, melyekről történeti hűséggel nyújtott felvilágosítást s nem képezte át költői konceptióval, mint azt Zrínyi tévé, mert a kornak úgy kellett. Mindamellett száraz, Tinódi féle historiát sem adott, hanem költői mozzanatokkal átszőtt valót, mi által a történetet a költészet világába emelte. S ez magában véve is elég nagy érdem. Az ő korában a nemzeti, a népies költészet már kimuló félben volt s iskolai mesterséggé fajult, mely az életre ki nem hatott. Neki sikerült, visszavezetni azt eredeti medrébe, átültetni a nemzeti élet talajára, hogy erős gyökeret verve, felvirágozhassék s a nemzet közkincsévé váljék. Ő találta meg a módját, mikép lehet a rideg, a nemzeti élettől izolált iskolai költészetet a nemzeti élettől közvetíteni, hogy annak gyakorlati hatása és haszna lehessen. E feladat sikeres megoldása maga is oly érdem, mely költészetünk történetében díszes helyet biztosít számára, ha egyéb érdemei nem volnának is.

Pedig vannak. Gyöngyösi kiválólag mint lyrikus hatott

korára, bár tisztán lyrai költeményt nem is adott. De valahányszor tárgyának lyrai oldalát megragadja, mi gyakran történik, mindannyiszor felmelegül, felhevül, lelkesedik, szokatlan lyrai lendületet vesz. Ilyenkor igazi bensőség, közvetlenség szól belőle; érezzük, hogy a költő most van igazi elemében, s érezi ő azt maga is, mert vajmi nehezen tud megválni tárgyától. Szóval elbeszéléseiben mindig gyöngye, ellenben alanyi kitéréseiből soha sem hiányzik a költői ihlet, mit ő is érezhetett nem csak azért, mert mohón kapott utánna az elbeszélés közben előforduló lyra-szerű themáknak, hanem hosszan is foglalkozik velök s őszinte hévvel s lelkesedéssel csügg rajtok. Alapjában Venusa sem más, mint a „szerelem“ dicőitése; ezen alapeszme játssza többi műveiben is a főszerepet, azért mondja Arany, hogy Gyöngy. a „szerelem költő“-je s általában lyrai költő. Elbeszélései csak külső takarónak vehetők, mely alatt lyrai költő lappang. S e téren utóléri Balassát, az ő idejéig a legnagyobb magyar lyrikust. Derékasan ért a „dalolás“-hoz, bár rendesen közvetve, személyei által. Így dalol Vess., mikor Máriával áll szemben, így mikor képzelete röpke szárnyain Murányig felemelkedve szerelmes szíve vágyainak szabad ömlést enged. Ovidius-féle metamorphosissal élve szeretne kis fecske lenni, hogy Murányba, Mária közelébe felrepülhessen s ajtajánál fészket rakhasson. S folytatólag:

„Hálóháza körül (továbbá) lest hánnék,
Alkalmatosságot az időtől várnék.
Fecske lévén, addig hazában is járnék
Még egy néhány szálát hajában találnék.

Azzal puhitanám özvegy kis fészkeket,
Nyugtatón is rajta kedvesen testemet.
Viradtát sem várnám, felvetvén szememet,
Hajnallal kezdeném ékes énekemet.

Fárasztanám addig mindezzel torkomat
Valamig érzelem elbágyadtságomat
Tovább nem vihetvén éneki hangomat
Ejteném eliben megbágyadt tagomat.

Azonközben talám házából kimenne
Minthogy kárt nem tennék, kegyetlen nem lenne,
Inkább bágyadtságom megszánna s felvenne
Hüvös cellájába ébrednie vinne.

Azonban követem ha oda érkeznék,
 Asszonykám felüllem mikor értekeznek;
 Ha igazán szeret, tudom fohászkoznék;
 Hogy velem lehetne, arról gondolkodnék^o

Bágyadt fecske akkkor megújulást vennék.
 Cserélt ábrázatot magamról letennék,
 Minémü most vagyok hamar olyan lennék
 Mint porából phoenix uj életre mennék^a.

Vagy kell-e csinosabb dalocska annál, mely oly meleg
 közvetetlenséggel hangzik Vess. szíve hurjairól, mikor egye-
 düli vágyát: Máriával találkozni — elérte. Ime :

„Boldog az az óra, melyben láthattalak!
 Sok ohajtásimra ide várhattalak,
 Ismeretlen szolgáló kézen foghattalak
 Özvegy palástomon megszállíthattalak.

Ezelőtt bús szívem hervadni indula
 Titkos óhajtással gyakorta jajdula,
 De, mihelyt láttalak, csuda, mint ujula
 Minden akkori bűm öröme fordula.^a

Igy dalol Vess., illetőleg annak személyében Gyöngy. maga, a hol csak erre alkalom nyílik. E dalok költészetének legszebb s egyuttal legmaradandóbb gyöngyeit képezik. Általuk képes a költő epikai botlásait felejtetni, ellensúlyozni; általuk élvezhetővé tenni a lassú, száraz elbeszélést, mely érdekes momentumok, epizodok híjával van, általuk képes kellemes hangulatot kelteni az olvasóban mintegy kárpótlásul elbeszélő műzsája soknemű gyarlóságaiért.

Nagy érdemet szerzett Gyöngy. a költői nyelv emelése és a vers technikájának szabályozása által is. Elődei s kortársai egyaránt semmi gondot sem fordítottak az előadásra, a rythmusra; pedig ezek nélkül nincs igazi költői művészet; példa rá Zrínyi. A szép-tartalom csak szép alakban adhat tökéletes szépművet; a művészeteknél tehát ez épen oly lényeges, mint maga a tartalom. És ezekben ő hatalmas újító. Én az elbeszélő műfaj költői nyelvének megalapítóját látom benne. Előadása folyékony, költői szólásokban bővelkedő; kifejezései szépek, találók. Ujság és csin, izlés és választékoság kellemessé, vonzóvá teszik előadását. Gyakran él talpra-

esett hasonlatokkal, a nélkül, hogy mesterkéltté, keresetté válnék. Különösen a festésben és leírásban tűnt ki, bár túlzott áradozással. Sok költői kifejezése, szólása meghonosodott és szélteben használtatott. Egy néhányat ide jegyzek:

„Hajnali hasadás ajaka nyílása“, — „az idő . . . piros hajnalszinbe magát eresztette, szép arany hajait rózsákkal hintette,“ — „menyköveket forgat Jupiter az égben“ — „háborodott tenger a te bús életed,“ — „özvegyül élsz te is, mint gyászoló gerlice,“ — „hétszer mutatta fel a hajnal rózsáit,“ — „angyali termete szerelem nevelő,“ — „orcája pünkösdi rózsák mosolygása,“ — „mint a nyíló rózsza gyengén mosolyodék“ — „déli s éjszaki szél . . . tétova nyargalnak,“ — „zokog titkos szive könyves óhajtástól,“ — „az ég felvette gyászruháit,“ — „a szemérmesség lángol orcájában,“ — „borul orcája félsz haloványával,“ — „szárnyára kél a hír,“ — „arról buzog gondja szive forrásának,“ — „gyenge lángszin-kárpit házat térítette,“ — „gyászban van a hold is, visel nagy felleget,“ műzsák tudománya nyelvének szólása,“ és: hatyui termet, vérrel izzadt tör, ambrosia-izű szavak, a hír csácsogó szája, zajdult elme — ostromló szelek — elesett kedv — álmhozó szellő — hanykódó elme — lángoló szív — mosolygó kedv — habozó elme — szivfogdosó szív — hajnalemelő Phosphorus stb. stb.

A költői nyelven túl Gy. kiváló gondot fordított a rythmus szabályozására. Ő is a 12 tagu, négyes soru versszakban írta műveit, mint Zrínyi. Csakhogy Zrínyinek nem volt érzéke a rythmus iránt, azért szabályos, tiszta verslejtésről nála szó sincs; nála legfeljebb bizonyos homályos sejtelem vagy ösztön mutatkozik a rythmus után; — Gyöngyösi ellenben tökéletesen kifejlődött érzékkel birt a rythmus iránt, mi abból is látható, hogy trochaeikus lejtésű sorainak a caesura által adott szabályosságot és szép hangzást, mi ellen soha sem vétett. Zrínyinél ellenben keresve kereshetjük a sorokat, melyeket a caesura szabályoz. — Gyöngy. verssorait szabályos gördülékenység, Zrínyiét szabálytalan dőcögés jellemzi; amott a gondolat karöltve jár a rythmussal, egyszerre terem mind a kettő a legszebb harmoniában, itt meg a gondolat és rythmus között vajmi gyakran a legszembeötlőbb disharmonia keletkezik. Kazinczy is, a ki legelső volt, ki irodalomtörténeti töredékek s némi kritika írásával foglalkozott, felismerte benne

az ügyes verselőt s Kis Jánoshoz irt egyik levelében egyebek közt úgy nyilatkozott, hogy „Gyöngy. szerencsés verselő volt s néhol szépen festett is.“ A Gyöngy.-féle versformát későbbben is használták, különösen a népies iskola tagjai. Legnagyobb tisztelője Gvadányi volt, ki Gyöngyösinél nagyobb költői auktoritást nem ismert, mert „ehhez fogható poétát még nem szült anya e világra.“ E versformának a klasszikus irány hívei üzentek harcot. Rajnis „Megszerzés a kalauzhoz“ című verstani munkájában Gy. néhány töredékét elegikus versekbe öntötte át, melyek meggyőződhatték íróinkat, mily előnyei vannak a régi (klass.) mértékeknek amaz igen szabad verselés felett a beszéd költői alakítása körül s mint csábít az vizenyős áradozásra, míg ez az író a kifejezés választékos kezelésére s hathatos rövidségre mintegy kényszeríti.

Sok gonddal, de kevesebb eredetiséggel és haladással járt el Gyöngy. a rím használatában. A régi „usus“ az ő költészetében is mérvadó; ugyanazon ragok és képzők összecsengése képezi nála is leggyakrabban a rimet. A „volna“ és „vala“ szócskák négyszeres ismétlése vajmi gyakran képezi nála is a versszak rimeit. De azért ebben is haladt, habár fél lépéssel csupán. Haladt először is azért, mert a tisztább és szabályos rímre való törekvés legelsőbben is önálló mutatkozik a legszembetűnőbben s másodsor, mivel a kéttagu rímnek használatát ő honosítja meg a költészetben. Rímelését Kazinczy, Csereihez irt epistolájában csúfolja, mondván:

„Murány rotyog, potyog, kotyog, szotyog
És minthogy azt így füzte Gyöngyösi
Ah a rotyog, potyog, kotyog, szotyog szép.“

Ámde meg kell gondolnunk, hogy ő egészen hiával volt még akkor a rím theoriájának. Kitől tanulhatta volna ezt? Utmutatást senki sem adhatott. Elődei, de még kortársai is sokkal nyomorultabb, izetlenebb rímekkel álltak elő, mint ő. Mert bár általában a régi gyakorlat szerint halad ő is a rím alkotásában — mégis helyenkint szép, tiszta rímeket is alkotott és pedig nem csak egy — hanem két- sőt több-taguakat is, mit elődeinél az egy Balassát kivéve, elvétele sem találhatni. Így pld: lele-fele, fegyvert-megvert, dolog-morog, rajta-hajta, óra-jóra, talál-halál, részen-lészen, felé-telé, forgok-dolgok,

körül-kerül, négyen-mégyen, vezére-kezére, hevének-levének stb.

Gyöngy. költeményei tudvalevőleg nyelvészeti szempontból is igen érdekesek és tanulságosak s szinte csodálkozni lehet, hogy evvel behatóbban mindeddig senki sem foglalkozott, hogy hibáit, érdemeit egyaránt kitüntette és kellőleg megvilágította volna. Nyelvészkedési működését illetőleg s ujtásairól ő maga ad számot költeményei második kötetéhez csatolt igazoló cikkében. Ebből látjuk, hogy ő a klasszikusok példáján indult s azoknak a költői nyelv kezelésében a prósai beszéd-től való különböző eltéréseit lehetőleg a magyar nyelvre iparkodott alkalmazni. És e tekintetben a nyelvkezelésre vonatkozó poétika licentiájához ő adja legelőször a példát. A miben eltért, azt rendesen a „versek“ kedvéért tette, bár más helyen úgy nyilatkozik, hogy ezen eltérések gyakran épen dísz és ékességet kölcsönöznek a költői nyelvnek. Az ily eltéréseket nem csak az egyes szók és kifejezésekben, hanem a szókötési formákban, mondatkonstrukcióban, szórendben is találunk. A klasszikusok példáján indulva szükség szerint és ügyesen alkalmazza a betűcserét, a synkopé-t, synkresis-t, az úgy nevezett „communis syllábákat“ ő alkalmazza legelőször tudatosan a vers lejtéséhez, a rythmushoz. Különben gyakoriak az eltérések egész konstrukciókban is. A szókötési formákba változatosságot és ujságot hozott — mely nagyrészt sikerült s a nyelv szellemével nem ellenkező — ámbár hibás is találkozik helylyel-közzel, mit az ily ujtásnál természetesnek fogja kiki találni. A szólás- és kifejezés-módokban gyakran barbarismusokkal találkozhatni különösen latinismusokkal, mik a klasszikusok tanulmányozásának természetes kifolyásai — tekintve a magyar nyelv akkori kifejtetlen voltát, melynél fogva az még nem vala elég alkalmas a költői gondolatok kifejezésére. De erős és tiszta nyelvérzéke legtöbb esetben megóvta az idegenszerűségektől. Igen jellemző dolog, hogy Kazinczy épen ez idegenszerűségeket dicsérte Gyöngyösiben; a mai kor fölfogása szerint pedig ezek a legnagyobb hibák. Gyöngyösit épen magyarossága, magyar zamatja, nyelvének eredetisége, magyar szelleme miatt kellene tanulmányoznunk. Ebben szolgálhat ő példányképül, nem az idegenszerűségben. Kazinczy ez által saját elméletét

akarta igazolni, mely szerint az idegen nyelvek szépségeinek a magyarba való áttételében áll a nyelvészépítés és gazdagítás és rámutatott Gyöngyösire. Gyöngyösi, ha elfogadta volna is ez elméletet, bizonyára hozzá teszi, hogy az átültetésnek a magyar nyelv szellemével összhangzásban, anyelv eredetiségének megóvása mellett történhetik csupán. Kazinczy a maga javára, hibái takarására és elmélete igazolására kívánt fordítani elődjének ujtási működéséből eredt némely idegenszerűségeket, melyekben különös szépséget vélt fölfedezni s melyeket bizonyára maga Gyöngy. is kárhoztat, ha lett volna, ki azokra rámutasson. Szóval: a nagy nyelvújító nagyon elvetette a sulykot, midőn egyebek közt így nyilatkozik: „Minél tovább olvasám a palinodiát, annál inkább győződtem meg a felől, hogy magyarul is csak az írhat szépen, a kinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak; ezt teszi széppé a palinodiát is.“¹⁾ Én azt hiszem, minden nyelvnek meg vannak a maga eredeti, sajátos szépségei; legelső sorban ezeknek kell visszasugárzaniok az előadásból; természetes, hogy nem árt, ha másodsorban az idegen szépségek mint olyanok a magyar nyelv szellemében átültetettnek de úgy, hogy azokban csak az idegen szépség kiérezhető legyen — de nem az idegen szellem, gondolkodásmód, idegen köntös, idegenszerű alak. Gyöngy. nyelvét általában tiszta, magyaros előadása jellemzi, mely ellen csak ritkán, a klasszikusok tanulmányozásának befolyásától mintegy ösztönszerűleg ejt hibát.

Gyöngy. a maga nyelvészkedési hajlamában tovább is halad. Először fölvette a tájszók használatát, másodszor pedig új szavakat is alkotott. A tájszók használata szemességre, ügyességre utal; általa nyert a nyelv népies természetességet, üdességet, szemben az iskolázott költők száraz, tudományos nyelvével. Az új szók teremtésében lehetőleg tartózkodó és óvatos vala; ügyelt nyelvi érzékére s csak ott, hol ez sértve nem vala, alkalmazott új szavakat; más esetben inkább megtartotta a régi, idegen kifejezéseket. Széltiben használja például a vártás, virtus, voks, jus, generalis, penna, praktika, nota, strázsa, audientia, ordinantia, traktál, mustrál szavakat. Az új szók alkotásában — mint mondtam — lehetőleg óvatos

¹⁾ Kazinczy: Életem pályája, kézirat.

volt, azért ha alkotott, nagyjából helyesen alkotott, mi néhány példából megviláglik, pl. szép rend = arányosság, symmetria; titkos = sekretárius, manap titkár; tiszt = kötelesség; egyez = egyesül; csalra venni = megcsalni; ragadvány = ragasz; beverekedni = nehezen, akadályokkal küzdve valahová eljutni; futamat = folyás; időfordulás = időváltozás; szövetséget vetni = kötni, szövetségre lépni; sziv = bátorság értelemben; pártoltság = pártoskodás, aggaszt = agg(g)á tesz, öregít; palásttal fedni a dolgokat = eltitkolni, elpalástolni (manap már csak az ige van használatban ez értelemben); bal sziv = gonosz sziv; zendület = lázadás; csoportos út = akadályokkal telt út; ujlás = vigasztalás; ujit = vigasztal; módját megvetni = ejteni, cégért tenni = elárulni; betegségbe akadt = esett; a titok kinyílik = elárultatik; szivet venni = felbátorodni; halált nevelt = okozott; játszóhely = játékhely. Nagy változottságot, ujságot hozott a szóvonzati rendszerbe. Különösen az intransitív igék vonzatában tért el gyakran. Maga is mondja, hogy ez a „közönséges beszéd rendi ellen vagyom“, de a versek kedvéért megállhat így pld.: szivet a bú szállja, félik halálokat, véget vet szavában, tengert általkelik, merdek állja a várat, dolga-hoz bízik, munkát fogni, a sebet jajgatom, habokat úsz, szolgálj hűségedben, vigyáz a szemében, utat menni, vigyázhatja ezt vagy azt s úgy tovább; néha erőltetett is, mint például ebben: „Örüli a nem várt alkalmatosságot.“ Ki ne venné észre, hogy mindezen eltérések inkább az előadás díszére válnak, semmint annak kárára. Az ikes igék használatában nem mutat határozott elvet, — szükség, sőt gyakran tetszés szerint használja hol ikesen, hol iktelenül — a mint azt a kadentia megkívánja. Altalában a kadentia nagy szerepet játszik nála; az eltérések legnagyobb része ennek kedvéért történik, mi gyakran hibákra csábítja; így a szóegyeztetés ellen nem egy helyen vét ez okból — bár ez is helylyelközzel megbocsátható szabadság. Így pld: Ennyi vitéz ember nagy csapást tennének, két hetek napjait búsz szivem számlálja — hadd szóljak te veled egy kevés dolgokat — egy rész Máriával vár felé térének — ott is a sok tótság rájuk zendülnének. Természetes dolog, hogy a szörend sem mindenütt oly rendes, mint a prózában, de annyira nem forgatja fel, mint olykor Zrínyi, hogy általa a mondat értelme

szenvedjen. Ilyenek: orcáján rózsái melyektől hervadnak — levelemet veszed ha édes kezedben — rohan a sokaság a melyért Ficzekre — forgatják a habok mint a mely hajókat — veszni tért kis hazánk! forgasz mely sok koczkán; merőben helytelen a következő: úgy szedsz (virágokat), ha szem akad színekkel frissekben.

Ha mindazt latba vetjük, mit Gyöngy. költészetéről e sorok folyamában felemlítettünk, világosan fog állani előttünk elévülhetetlen érdeme nemzeti költészetünkben s érthető lesz az is, miért tartották őt vagy másfél századon keresztül a magyar költőművészet fejedelmének. Ő tette a költészetet nemzetivé, népszerűvé, ő mutatott ama forrásokra, melyekből a költőknek meríteniök kell, hogy költészetök élvezhetővé válhassék s gyakorlati hatással legyen a nemzetre. Az egykoru tárgy szerencsés választása, festői ügyessége, miben kora a költészet netovábbját hitte, költeményein végig vonuló érzelemmelegség, párosulva a rythmus-szabályozta könnyű verseléssel és kellemes előadással, ezek azon tényezők, melyekből együttvéve korára való hatását megmagyarázhatni.

Gyöngy. követői, az úgy nevezett népies iskola hivei, élükön Dugonics Andrással, nem irtak ugyan nagyszerű, korszakalkotó műveket, de magyar érzésökkel, gondolkodás- és kifejezés-módjukkal gyakorlati hatással voltak az életre s mint Toldi mondja „intést adtak, miszerint azon pólus, mely felé az irodalom hajóját kormányozni kell nem más, mint a nemzeti valóság.“¹⁾

¹⁾ Toldi: A magy. költészet története. Pest. 1867. 382. lap.

II.

„— csak szerep s nem más az asszonyvitézség.
Elhagyom a csataterét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája!”
(Petőfi „Szécsi Mária”-ja, 68-ik vszak.)

„Hát a magasságban, a tiszta légbe fennt,
Még ott sem volt ember előtt az eskü szent?
Nem! mert ki azt még a menyben is megrontja:
Asszony kezében volt Murány várnak gondja.”
(Tompai „Szécsi Mária”-ja 2-ik vszak.)

Muránynak 1847-ben két költő vendége volt: Petőfi és Tompa. Petőfi „Úti levelei”-ben leírva e látogatást, nagy botránykozással jegyzi meg, hogy míg ő, körüljárva a várat, növekvő érdeklődéssel nézte a szédítő kősziklán épült sas-fészket (s mint újabban fölfedezték, nevét is sajátkezűleg írta a sok ostromot állott vár falára), addig Tompa semmi bámulni valót sem találva a nagyszerű romokon, pihenni dőlt. Petőfi visszatérve, őt alva, még pedig hortyogva találta. Figyelemre méltó körülmény ez, mely bizonyos tekintetben kulcsot szolgáltat a két költő idevonatkozó művének alaphangulatához és a tárgy felfogásához. Petőfi lelki szemei előtt végig vonult a „zordon, de ragyogó” lovagkor nagyszerű hőseivel, amazonjaival; a regényesség iránt fogékony lelke elragadtatásában mélyen belemerült a hőskor tündérvilágába, melyből Szécsi Mária és Vess. Ferenc alakjai ragyogtak eléje. Egyrészt Mária szerelme és vitézsége, másrészt Vesselényi példátlan becsülete, vonzó, kellemes benyomást tettek lelkére, mely amugy is előszeretettel viselkedett a lovagi erények és ama dicső kor

íránt, melyben az önzetlen szerelem és hazafiság példái oly gyakoriak valának. Jól esett visszaemlékeznie az önzetlen hazaszeretet és becsület hősére és a mindenható szerelem hősnőjére, kik politikai ellenfelekből a kölcsönös szerelem erejénél fogva egyetértő társak és felek s ugyanazon egy eszmének: a hon szabadságának bajnokaivá lőnek, mint azt a történet a következményekben tagadhatatlanul igazolta. Ellenkező hatást gyakorolt a vár közvetlen szemlélete Tompára. Lelkében, mint az erkölcsi tisztaság tükrében, a vár a legundorítóbb bűn tanyájaként tűnik fel, melynek falai között az eskütörés és árulás diadalt aratott vala, s mely a magyar hősiesség hanyatlásának soha el nem avulható, szomorú emlékjele marad. Az önzés, mely a szerelem vágyainak kielégítését többre becsülte az adott eskü megtartásánál és a hon érdekeinél, az álutakon és cselek segítségével diadalra való törekvés, mely homlokegyenest ellenkezik az eszméjükért lelkesülő hősök nyílt s bátor küzdelmeivel, Tompában az ellenszenv érzetét ébreszté fel. Hideg megvetéssel fordult el a visszaemlékezés eme szomorú képétől, mely fájó érzéssel tölté el keblét.

Petőfi és Tompa „Szécsi Mária“-ja ilyen benyomások alatt készülvén, igen természetes, hogy a tárgy felfogása és a hangulat, mely költeményeiket átlengi, éles ellentétekben nyilvánul. Petőfi a rokonszenv bizonyos nemével öleli fel a tárgyat, Tompa a gyűlöletig fokozódó ellenszenvvel elárasztja költeménye minden sorát. Tompa költeménye a „rút árulás“ ellen való szenvedélyes kifakadás, Petőfié ellenben az elkövetett bűn teljes elnézésével az érdekes kaland rövid elbeszélése. Gyöngyösi, mint láttuk, egészen mellőzi az esküszegést, mely felfogása szerint nem is forgott fenn, mivel a hősök legelső ölelésében, mit „emlékezetes dolog“-nak tart, örvendetes jeleit vélé látni a pártok kibékülésének és az egyetértésnek mely után annyira sóvárog vala s melyre a hazának oly nagy szüksége volt. Célja tehát nem vala egyéb, mint a hősök dicsőítése, minélfogva azok szerelmi viszonyára fekteti a főszult. Petőfi az esküszegést nem hagyja említetlenül ugyan, de azt úgy iparkodik feltüntetni, mint a nő elvétett rendeltetésének természetes következményét. Hiába övedzi Mária hideg páncéllal keblét, vitézsége, hősies szerepe csak addig

tarthat, míg a szerelem lángjától felolvasztott hideg ércen át szívébe hatol az ismeretlen érzélem, a midőn a természet törvénye szerint a férfiú számára fentartott pályáról letérve — a nőiesség útjára lépni kénytelen. Szóval a nő nem lehet a vitézség hőse, hanem a szerelem rabja. Azért nem kel ki a különben szenvedélyes Petőfi az esküszegés ellen, azért adja Máriának bűne tudatában eme vigasztaló szavakat ajkaira:

„Tudom, mit várhatok pártom hiveitől,
De lesz annyi erőm, hogy eltűnjem érted,
S a jövődön tán majd szelidebben itél,
S ha le nem mossza is a foltot, mely érhet;
Legalább elfüdi és megbocsát a nőnek,
Hogy elfelejtette végét szerepének:“

Mindez igen szép Petőfitől, de hol marad akkor a költői igazságszolgáltatás, mely nélkül pedig nincs költemény, mely kielégítsen, megnyugtasson. Hogy Mária vétkezik, esküt szeg, az világos s bűnének mégis mi a díja? Egy férfiszív, ki számára nem ismert boldogságot varázsol elő. Lehet-e így költői beszélyt írni? Ne feledjük, hogy nem férfi hőssel állunk szemben, kinek kipróbált vitézsége bámulatba ejt, kinek meggyőződése szent és másíthatatlan, becsülete szilárd és megvesztegethetetlen, hanem gyöngé nővel, kit ferde nevelése, természetadta bátor és hideg szíve, elődei páratlan vitézségének elterjedt híre, melyre ő is méltónak óhajt látszani és a közbejátszó viszonyok a férfiak rendeltetésének útjára tereltek, ki magát hősök hőségének képzele, ha keblét páncéllal szoríthatja össze, sisakot tehet fejére és kardot köthet oldalára, melyet a megközelíthetetlen és bevehetetlen vár udvarán büszkén végigcsörtethet. De mit használ a páncél, sisak, kopja és kard, ha hiájával van a férfiszívnek, mely a hőst hőssé teszi? Vitézkedése e nélkül pusztá szerep, mely ideig-óráig tarthat csupán, míg szívében lánggra gyúl a szerelem szikrája, mely benne elfojtva szunynyad és őt természetes rendeltetésének útjára eligazítja. Akkor félreveti a sisakot és a páncélt, kezéből kihull a kard és kopja és a bátor hős egyszerre gyöngéd, szerelmes asszonygyá változik. Marsból Venus terem, mint Petőfi mondja költeményében. Különösnek tetszett ez asszonyhős híre magának a vezérnek is; nem tudta elgondolni,

elképzelni azt a nőt, ki főzőkanál helyett a kardot forgatja s ekkép tündöklik magában :

„Hm, fegyveres asszony! furesa, furesa lehet,
Olyan forma tán, mint szoknyában a férfi?
Tehát amazonok csakugyan teremnek,
Melyekről nem egyszer hallottam regélni?“

Midőn tehát Mária, női természetével össze nem egyeztethető szerepétől elállva, az elébe tűzött célnak meg nem felel és szavaszegővé lőn, annak okát jellemének természetes átalakulásában kell keresnünk, mely más módon végbe nem mehetett, nem pedig készakaró eskütörési szándékban, mely cselekedetét megbocsáthatatlan bűnné, őt magát pedig ravasz és aljas szószegővé alacsonyítaná.

De ha elfogadjuk is azon elméletet, hogy a murányi hüség-törés a jellem átalakulásának természetes következménye, még mindig kérdés marad : veszít-e a bűn ez által nagyságából, tarthat-e annak elkövetője számot elnézésünkre, kiméleteinkre? Ha valamely bűn elkövetésében a határozott akarat és szándék fenn nem forog, úgy annak forrását nem szabad az elkövető jellemében rejlő gonoszságban keresni s azért magát az elkövetőt feltétlenül elítélni. Máriának nem vala szándékában a várat az ellenséges vezér kezére játszani és az árulást elkövetni; ha ez mindamellett megtörtént — onnan van, mert túlbecsülve látszólagos erejét s nem ismerve női gyöngeségét oly szerepre vállalkozott, melyet méltón betölteni női természeténél fogva csak addig vala képes, míg a mindenható szerelem el nem bűvölte-bájoalta.

Ilyen felfogásból indulhatott ki Petőfi, mikor költeményét írta, miért is annak politikai jelentőségét nem igen latolgatta. A szerelmi kaland lebeghetett leginkább szeméi előtt, azért nem sokat bajlódott a történeti háttérrel, csak annyit említ, a mennyi épen szükséges a hely, a személyek s ezek egymás iránt való viszonyainak megismerésére. A kaland következőjével sem igen törődik, sőt mint már előbb említettem vala, lehetőleg azon volt, hogy Mária hibáját elsimíthassa, úgy tüntetvén azt fel, mint a megelőző tévedésnek természetes következményét, a mit psychologikus szempontból nem is lehet kifogásolni. Szóval a lovagkor dicsőítése lebeghetett

szemei előtt. Veselényiben a vitézség hőseit, Máriában a szerelem hősnőjét akarta megénekelni. Én legalább odaértem bevezető versszakának utolsó két sorát, melyekben, miután képzetének fátklyája által a lozagkor tündérkertjét elővarázsolta vala, a hősökre vonatkozólag így dalol:

„Melynek (tündérkertnek) oly szép fája volt és oly szép virága :
Vitézség cserfája, szerelem rózsája!“

Veselényiben a vitézség cserfáját, Máriában a szerelem rózsáját látja a költő. Ezt költeményében világosan igazolja. A vezért rendíthetetlen hősnek festi, ki dülő szerelmének szavára nem hallgat s inkább kész pallos allatt elvérzeni, semhogy szerelmét hűsége árán megvásárolja. Midőn Mária kezét azon feltételhez köti, hogy pártjára álljon, Vess. határozottan visszautasítja e követelést, mondván:

„Sokkal, sokkal drágább vagy te, mint életem,
De becsületemet nem adom érted sem.“

„Ha szeretsz asszonyom, úgy kívánj egyebet,
Különben tört szívvel, de mégis elmegyek.“

Természetesen Mária sem hajlandó hűséget szegni. S miután jó szóval nem bírhatja rá a vezért a föltétel elfogadására, kényszerhez nyúl; azt hiszi, hogy a vezér megfélemlítésével célját éri. Fogolynak nyilatkoztatja ki tehát s hirtelen megnyitván egy ajtót, a vérpadra mutat. Azonban csalódik reményében. Nem fér gyáva félelem a vezér szívéhez, ki dicsőségének tartja, ha hűségét halállal tetőzheti. Helyzetét szégyenli, a kijátszást rösteli; csipős gúnynyal fordul önmaga gyöngesége ellen, mely őt mint „szerelem bolondját“ egy csalfa némbor ravaszságának áldozatává tévé és biztatja Máriát, hogy sietve végeztesse vértettét. A szerelmes asszony, elragadtatva a nagyszerű jellemtől, a vezér karjaiba dől. Hűségének megszegéseért a már általam felhozott szavakkal megnyugtatta lelkiismeretét, melyekben szerepét elvétett rendeltetésnek jelzi, a mi a következő versszakból még inkább kivehető:

„Mert szerep, nem más, az asszonyvitézség,
Elhagyom a csata terét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott,

Felveszlek szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája.“

Petőfi költeményét sokban hasonlíthatni Aranyéhoz. Lényeges különbségül azonban felhozható, hogy míg Petőfi a szerelmi kalandot csak főmozzanataiban beszéli el, nem számolva annak következményeivel, addig Arany több epikai részletességgel, nagyobb történeti háttérrel, több figyelemmel a kiváló lélektani momentumokra s némileg a kaland következményeire is kiterjeszkedve, egész nagy poémát nyújt. Különben maga az esemény fejlődése ugyanaz. A történet képezi a kiinduló pontot, a hősök találkozásából ered azok kölcsönös szerelme, és a vezérnek a vérpaddal szemben is tanúsított rendíthetetlen jelleme hozza létre a végmegoldást. A mi pedig a jellemzést illeti, abban Petőfi épen nem versenyezhet Arannyal. Petőfi hősnője a könnyelműség bizonyos nemével szegi esküjét, mert néhány megnyugtató szón kívül e messzeható elhatározását lelki harc nem kíséri, holott Arany Máriaja iszonyú belső küzdelem után s akkor is csak azon reményben pártol át, hogy jelen veresége, „jövő győzelme“ zálogát rejtí magában. Míg Petőfinél csak egy feltűnő mozzanat az, melyben a férfiúi vitézség és a női szerelem győzelmet arat, addig Arannál hosszú és elkeseredett harc fejlődik a kettő között, mely a vérpad utolsó jelenetéig gyönyörűen fokoztatik. Általában Arany hősnője sokkal szilárdabb jellem, mint Petőfié, azért nem szegi meg oly hamar esküjét szerelme kedvéért, azért törik meg szíve, azért rendül meg lelke a küzdelem hullámveréseitől, mert egyiket sem tudja a másiknak feláldozni. Ép úgy mint Vesselényi, ki bár nem ingadoz, mikor a becsület és szerelem között kell választania, mégis sokkal inkább rabja szerelmének, semhogy veszteségét egész nagyságában ne érezné, minélfogva megrendítő lelki küzdelmeit ki nem kerülheti. De Petőfi sokkal szűkebbre szabta költeményét, semhogy a lelki küzdelmek részletes ecsetelésébe bocsátkozhatott volna; neki meg kellett elégednie, hogy jellemeit főbb vonásokban bemutassa, különösen ügyelve arra, hogy Vesselényi a tántoríthatatlan vitézségnek és hűségnek, Mária pedig a mindenható női szerelemnek képviselője legyen.

A jellemzés tudvalevőleg Petőfi egyik leggyöngébb oldala. Különösen történetileg kimagasló jellemekkel soha sem bír megküzdeni. A nemzeti történetből alig merít tárgyat s ehhez képest a mult hőseit is ritkán veszi tollára. Nem tudom azért-e, mintha kevés érzéke volna a nemzet multja iránt, mint Beöthi mondja irodalomtörténetében, vagy azért, mivel Petőfi a pusztá reminiscenciáknak előbbre helyezi saját kora szellemét, viszonyait, életét, melyek közvetlen szemlélete alá esnek. Költészete legalább a tapasztalás, a szemlélés képeinek és tüneményeinek hű tükre és közvetlen benyomásból ered. Szóval ő saját kora népeletének visszatükrözője. Így lehet csak megmagyarázni, hogy a közvetlen jelentől kölcsönzött néphősök rajza sikerült, mint János vitéz és Bolond Istók, míg a történeti hősök nagyrészt eltörpülnek tolla alatt. Ez tapasztalható Szécsi Mária-jában is. A ki hősöket akar rajzolni, kiknek keblében az érdekek hatalmas összeütközése folytán a különböző érzelmek, mint szerelem és becsület, hűség és hűtlenség élethalálharcot vívnak és ki ezen hősök jellemfejlődését nagyszerűnek és mégis következetesnek akarja festeni, annak nagy jellemző erővel kell birnia különösen ilyen kényes tárgynál, a hol a jellemfestés a tárgy egyéb gyarlóságait mintegy pótolni kénytelen, különben multhatatlanul psychologikus valótlanságokba esik. E jellemző erő hiányzott Petőfiben. Hősnője a jellem egyik szélsőségéből a másikba csap át, a nélkül, hogy a lélektani motívumok alapján a jellemfejlődés fokozatos processusát egészen annak átalakulásáig láthatnók. Mária rendíthetetlen vitézsége, ingathatatlan hűsége minden átmeneti stadium, minden lelki harc nélkül, mondhatnók egy pillanat alatt átcsap a másik szélsőségbe, a női gyöngeségbe, az esküszegésbe, a mi psychologice nemcsak valószínűtlen, hanem egyenesen lehetetlen is. És Vess. sem sokkal sikerültebb alak. Ez hű marad ugyan elvéhez, esküjéhez, de csalódása első pillanatában esztét veszti annyira, hogy felejt szerelmet, hazát, mindent s lemondva szabadulása minden reményéről, miután önmaga ellen néhány gúnyos megjegyzéssel kifakadt vala, megmagyarázhatatlan sietséggel sürgeti kivégeztetését, mi által már-már komikussá kezd válni. A jellemszilárdság festésére lelki küzdelemre van szükség, melyről azonban Petőfi vezére mit sem látszik tudni.

A költemény szerkezetéről édes-keveset lehet mondani. A szerelmi kaland folyásába csak egy epizód van alkalmazva: a vérpad epizódja, a mely a mily érdekes, oly alkalmas arra, hogy a hősök küzdelmeit a rendkívüliség színében feltüntesse, mit azonban a költő megtenni elmulasztott. Mindamellet az események gyors folyása, párosulva bizonyos a költeményen végig előmlő kellemmel, tetézve az előadás könnyűségével, a költeménynek finom zamatot kölcsönöz. Leírásairól lehetetlen meg nem emlékezmem, mert ezekben Petőfi oly művészi ecsettel bir, hogy a világköltészetben is ritkítja párját. Mily gyönyörű, színdús például a hajnal leírása:

„Jött az ifju hajnal, az ékes levante,
Ragyogó szép csillag a kócsagtoll fején
S vállán ujdonatuj piros bársony mente;
Igy jött elé fényes diadalszekerén . . .
Megölte az éjet, fejét vette: vére
Fölfeccscent egész a föllegek szélére.“

Mily pompás az oszladozó köd leírása is:

„A köd pedig, az éj csüggeteg tábora,
Mert fő nélkül maradt, futni kezd gyáván,
S oszladozott számos apró csoportokra,
És elbujt a völgyek legtítkosabb táján,
Ott végső kétségbeesés szálla rája,
S felakasztá magát fenyőfák ágára.“

Nem tudom, minek tulajdonítsam, hogy e költeménybe néhány izetlenséget csusztatott a költő, melyek semmikép sem igazolhatók s melyek nemcsak a vezér jellemének, hanem magának az előadásnak is kárára szolgálnak. El nem képzelhetem, mily okoknál fogva adhatta a költő hőse ajkaira, midőn az meghalt első hitveséről megemlékezik, ama célzatosan gúnyos szavakat, melyek a vezér jellemét a bennök nyilatkozó gyöngédtelenség, kegyeletlenség által visszataszítóvá, rokonszenvünkre méltatlanná teszik. Azt sem tudom, mi bírhatta a költőt arra, hogy vezére csalatkozásának első pillanatában oly mondhatnám trivialis kifejezéssel éljen, midőn beszédjét Máriához intézve, egyebek közt mondja:

„Üttesd le fejedet és a hol elásnak,
Tétess számárfület siromhoz fejfának.“

Ezeket bizvást mellőzhette volna a költő. Általuk csak rontott, a min még rontani való volt: a jellemen, az előadáson. A költemény általában sok tekintetben hibás, minélfogva nem szolgál Petőfi epikájának nagy dicsőségére.

Es Tompa sem volt szerencsésebb Máriajával.

A mennyi rokonszenvet érzett Petőfi a hősnő iránt, annyi megvetéssel elfordult tőle Tompa, ki éppen nem tartozott Mária tisztelői közé, mi különösen abból látható, hogy azon költők között, kik e tárgyat feldolgozták, ő tanúsít legkevesebb rokonszenvet Murány várnője iránt. Ehhez képest felfogása s így álláspontja homlokegyenest ellenkezik Petőfiével. A kegyelet gyöngéd hangját nála a gyűlölet szenvedélyes kitörése pótolja. Azért Petőfi felfogásával nem is értett egyet s mivel őszinte ember vala, ebbeli meggyőződését el sem titkolta. Petőfi azonban zokon vette azt s megneheztelt Tompára, mert mint tudvalevő dolog nem szerette, ha valaki „kontradikál“-t neki. De Tompa nyílt ember vala, ki úgy beszélt, mint érzett és gondolkozott. E dologban Bejéről, 1848. febr. 7-én kelt s Aranyhoz irt levelében következőleg nyilatkozott: „Mit mondtam, mit nem mondtam Szécsi Mária felől, nem tudom: oly csekélység volt, hogy már nem is emlékszem rá; de ha nem szerettem volna is, istenem! van-e joga azért Petőfinek neheztelni?“ Tompát tehát el nem vakította Mária szépsége, el nem ragadta vitézsége, meg nem bűvölte férfias magatartása. De felháborította gyöngesége, könnyelműsége, mely az erkölcsi törvény megsértésére csábította, árulóvá tette. A merőben bűnös asszony és az általa elkövetett árulás emléke gyűlöletet ébresztett benne, mely minden sorából visszatükröződik. És ez költeménye sarkalatos hibája. Tompa egy epikai költeményében sem mutatkozik oly erősen lyrikusnak, mint ebben. Egészen érzése hatalmában áll; a tárgy nem vonzza, a személyek jellemével, tetteivel nem tud kibékülni, mégis a költészet körébe vonja csak azért, hogy indulatának rést nyithasson, hogy az eskütörés ellen kifakadhasson. Innen a szenvedélyes hang, mely a költemény folyamában láthatólag fokozódik. Azonban epikai költeményt nem így szokás írni. Szabad ugyan a költőnek hőseivel együtt éreznie, de soha sem helyettők; szabad adott alkalommal subjektív érzelmeinek bizonyos határok között folyást engednie,

de soha sem úgy, hogy maga az elbeszélés a költő valamely érzelmének, indulatának hordozójává legyen. Tompa ezen hibába esett. Az eseményt nem érdekes voltáért beszéli el, hőseit nem a jellemfestés kedvéért lépteti fel — hanem csupán azért, hogy általuk saját érzelmének szabad folyást nyithasson.

Tompát általában nem tartják ügyes epikusnak, s e nézethez magam is csatlakozom. Bizonyos szerkezeti pongyolaság és psychologikus botlások, valamint az epikai tárgyilagosság helyenkénti megbocsáthatatlan megsértése sokat levonnak e nemű költői termékeinek értékéből. Nyugodt, tárgyias soha sem tud lenni, mert alanyi érzései mindig előtérbe tolakodnak; maga a tárgy, az elbeszélés csak másodrendű szerepet játszik. Könnyen elragadtatja magát, s elragadtatása első pillanatában nem vizsgálja nyugodtan, méltó-e a tárgy költői feldolgozásra, vannak-e érdekes mozzanatai, költői fordulatai, melyekkel érdekeltiséget, tetszést kelthet; nem hatol hősei lelki világába, melyet festenie kell; nem nézi, mely jellemvonásokat kell különösen kidomborítania, nem kutatja, mikép kell a jellemet cselekedeteivel összhangzatba hoznia. Szóval nem fordít elég gondot tárgya költői felfogására, jellemei művészi alakítására, hanem engedve az első benyomásnak, felületes hogy úgy mondjam elégtelen készüléttel fog a munkához. Szécsi Máriájával annál szerencsétlenebbül járt a költő, mert ezen magában véve is kényes tárgy csak akkor nyerhet valóban költői érdekességet, ha a szenvedélyek harcára, a jellemek festésére, fejlődő átalakulására, lélektani momentumokra fordít kiváló gondot, szóval, ha psychologikus, jellemtani szempontból oldja meg. Mindezt hiába keresnők nála. A harag, a megvetés adja kezébe a tollat, hogy néhány vonással a hősnőt lealjasithassa, s a szerinte megérdemlett hideg megvetésnek odaadhasssa s a mi fő, önelkeseredettséget, bosszuságát kiönthesse. Szinte úgy látszik, mintha e költeményben a bosszu-művét hajtaná végre. Ha ez volt a költő célja, akkor derekasan oldotta meg, de költői szempontból egészen helytelenül.

Tompa hősnőjében csak a vétkes, bűnös asszonyt látja, tetteben csupán a bűnt, az árulást szemléli. Ha lett volna elég psychologikus tapintata, figyelmét bizonyára a motivumokra is kiterjesztette volna, melyekből ama bűn támadt, mely neki oly keserőséget okozt. Ha mélyebben pillant

hősei lelki világába, könnyen észrevehette volna, hogy nem lehet feladata: az erkölcsi törvénybe ütköző, mindamellett némi tekintetben menthető bűnnek szenvedélyes ostromozása, hanem inkább a támadó, fejlődő, s egymással hatalmas küzdelembe keveredő szenvedélyek művészi rajzolása, egy lélektani problema megoldása. De ehhez nemcsak költői tehetség, hanem igazi művészi erő szükséges, melyet Tompában hiába keresünk.

Mennyire hódol a költő alanyi álláspontjának, mennyire vesz erőt rajta a szívében lakozó gyűlölet sötét indulata, mutatják költeményének bevezető sorai, melyekben a „rút eskütörés“-t hangsúlyozva, e szavakban tör ki:

„Hát a magasságban, a tiszta légben fent,
Még ott sem volt ember előtt az eskü szent?
Nem! mert ki azt még a mennyben is megrontja:
A szőny kezében volt Murány várnak gondja.“

Természetes, hogy ilyen hangulatu bekezdés után nem várhatunk egyebet, mint az ismert esemény gyors leperdülését, mely csak arra való, hogy a költő bosszuságát velünk éreztesse és bennünk is felébressze. Hogy Mária esküszegését minél kirívóbb színekkel festhesse, a vén Farkast szerepelteti, kinek álarca alatt maga a költő rejtőzik. Ez törhetetlen hűségével ellentétet képez Máriához, ki szerelmi mámorában megfélejtkezvén Rákóczynak s atyjának, Szécsi Györgynek halálos ágyán tett esküjéről, megszegi azt és szerelmét kielégítendő, önmagával könnyelműen a várat is Vesselényi kezére játssza. A vezér látása és szerelmet valló levelének olvasása folytán szívében felgerjedt szerelem erőt vesz rajta annyira, hogy feledve mindent, minden küzdés, minden erkölcsi ellenállás nélkül hirtelen határoz. A költő mondja ugyan, hogy Máriának „nagy volt küzködése“, de azt senki sem látja, mert csak egyetlen egy versszak emlékeztet arra, meglehetősen gyöngén:

„Majd fel s alá járkál, — s dobogó szívére
Szorítván két kezét nagy volt küzködése . . .
Ah esküm . . . szerelmem . . . ! melyiket feledjem . . . ?
Haj, de gyöngé a nő, gyöngé véghetetlen!“

Tompának persze célja elérésére ilyen hősnő kellett, ki szerelmi kábultságában mindenről megfélejtkezik, csak szívére hall-

gat; ki mitsem törődik becsületével, ha vágyainak kielégítéséről van szó. Csakhogy mi azt nem hihetjük, mert a hősnő egész élete, magatartása, tettei azt bizonyítják, hogy volt benne szilárd akarat, férfias erő, s ellentállási képesség, mely szerelemét, szenvedélyét ellensúlyozta, mérsékelhette, korlátok közé szoríthatta. Nagy gondja volt a költőnek arra is, hogy Mária mintegy büntetésül csak áldozat árán elérhesse célját. Melléje állítja Farkast, a becsület emberét, kinek minden csepp vére felforr a mint Mária leveléből szándékát kiolvassa s megfeleltetkezvén úrnője iránt való engedelmességről és tiszteletről „nyomorult“-nak, „alacsony“-nak bélyegezi. Dühében széttépi a levelet s maga ír Vesselényinek csak annyit: „Vedd be Murány várát s Mária tiéd lesz.“ Levelének megvolt a kívánt hatása. Vesselényi ágyúi csakhamar megdördülének, míg a falakra tüzött fehér zászló azokat el nem némítá. Mária átlátta Farkas cselét, ki nyiltan bevallva azt, a becstelen szándék ellen elkeseredten kifakad ugyan, de a másik levelet ígéretéhez híven Vesselényi kezéhez juttatja. Azonban boszszuját még korántsem elégité ki. Az ablakon belépő vezért egy rejtekszobába: a vérpad helyére vezeti, s miután gyalázatos tettét szemére lobbantotta vala, kijelenti, hogy úrnője parancsából pallos alatt kell elvéreznie:

»Nézd: hogy mosolyog rád piros menyasszonyod
S ha a föld el nem nyel, rögtön megcsókolod!«

»Nincsenek ágyúid? Nincsen erős hadad?
Hogy ily lyukon bujkálsz, mint az eb a dögér' . . .
Czenk vagy vitézlő úr! Nem Vesselényi vér!«

A jelenetet Mária közbelépte szakítja félbe, ki bocsánatot kér a vezértől e bántalomért, melyben része nincsen. Farkas pedig, miután mindkettőjüknek a gyalázatos eljárásért újból kemény szemrehányásokat tett vala, kitántorog. Míg a szerelmesek egymásnak örvendve az első töredezett szavakat rebegik vala, addig Farkas által felriasztott őrség szilaj láрма között fegyverre kél a várba szökött kém elfogására. Alig érkezik a vezér a hágcsóra lépni, midőn Farkas annak egyik szárát villogó késével elmetszette, de mielőtt a másikat is elvághatta volna, Mária teljes erejével visszatartá karját. A berohanó őrk, látván urnőjüket egy késsel fegyverkezett

férfiuval való küzdelemben, nem tudva, mi történt, összeaprítják Farkast. Másnap megnyiltak ugyan a vezér előtt Murány kapui, de örvendező arc nem volt látható. A vezér pirult a szégyen miatt, Mária kedvetlen és elfogult vala a történetek után, Vesselényi hada röstelte a főköti-szerezte győzelmet s az őrség a várnak ily koldusmódra való feladását gyalázatának tekinté. Mária és Vesselényi e szerint lelki nyugalmuk árán vásárolták meg a kölcsönös szerelmet, mit a költő találóan tüntet fel eme versszakban:

„S ölelték az új párt boldogság karjai;
De teljességéből hiányzott valami.
Olyan volt az, mint a pohárba tett virág,
Mely szép, mosolyg, de már veszíti illatát!”

Ez Tompa költeményének rövid vázlata. Csak egy pillantást reá, s előttünk áll Tompa epikai botlásainak egész sokaságával, melyek a pszichológiai törvények merész áthágásából erednek. Képzeltetni-e azt, hogy a hősnő, ki csak az imént azon hősködő szavakkal utasítá el a vezér követét, hogy:

„ — — — — — míg rommá nem válik
E fal, és e sereg el nem hull egy lábíg:
Addig Murány várba nem lép senki fia . . . ,

hogy e hősnő, mondom, a benne támadó szerelem legelső pillanatában minden megfontolás, erkölcsi ellentállás nélkül jó hirnevét beszennyezze, becsületét lábbal tiporja. Lehetetlen az is, hogy Farkas, a vén, durcás várnagy, midőn hűtlensége, csalása kiderül — néhány feddő szónál más büntetésben nem részesül; még hihetlenebb azonban Mária azon bárgyúsága, melynél fogva azon megfoghatatlan hiszemben, hogy feddő szavai eszére térítették a szilárd jellemű várnagyot, újabb levelét megint Farkas kezére bizza, ki csak imént „nyomorult“-nak, „alacsony“-nak nevezte őt. Sőt mi több, őt bizza meg, hogy az ablakon belépő vezért fogadja. Természetes, hogy a bosszu után lihegő várnagy a kedvező alkalmat nem akarván elszalasztani, a vezért a vérpadhoz vezeti, hogy kivégeztesse. Azonban dühében nem számolván helyzetével, azon szinte érthetetlen hibába esik, hogy tett helyett szájaskodással éri be, leckét tartván Vesselényinek az igazi vitézségről és szemére lobbantván, hogy a vár birtokába ily gyalázatos módon óhajt

jutni. Mária közbelépte meghiusítja a várnagy tervét; de azért ez tovább is büntetlenül szitkozódik s újabb módot keres, hogy bosszuját a vezéren kitölthesse. És csodálatos! sem Mária, sem Vess. nem törődnek ezen emberrel, hagyják a maga útján haladni, mintha nem is hozhatna veszélyt fejökre. Csak akkor térnek észre, midőn szerelmi turbékolásukat az őrség lármája félbe szakítja, de akkor már késő. A vezérnek nem marad egyéb hátra, mint megválva kedvesétől, mielőbb egér utat venni. És mit tesz a felriasztott őrség? A helyett, hogy keresné a kémeket — összeapritja Farkast, a mindvégig becsületes várnagyot, kinek hűségében senkinek sem vala oka kételkedni. Igazán furcsa fordulata a dolgoknak, a mely a minő valószínűtlen, oly ügyetlen is, csak arra szolgálva, hogy el legyen háritva a vezér Murányba való bevonulásának fő akadályai. A várőrség persze egészen számon kívül esik. A helyett, hogy a szeretett várnagy halálát megbosszulni, vagy ha azt nem is, legalább Mária tervét meghiusítani iparkodnék, megfoghatatlan passivitással nézi az ellenség bevonulását, beérve egy kis bosszankodással. Hol itt a logikai összefüggés, a pszichológiai rendszer?

Valóban keresve alig lehetne találni Tompa epikai költeményei között egyet is, a mely oly gyarló volna, mint ez. Sok keserűséget okozott is neki. Petőfi volt az első, ki pálcát tört felette, visszaadva a kölcsönt, mivel Tompa annak idejében szinte kicsinylőleg nyilatkozott az ő Máriájáról. Petőfi azonkívül versenyzést látva költőtársa e művében, Aranyhoz írt egyik levelében így nyilatkozik róla: „Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? Nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irigységből beszélek, nem is kárörömből . . . de ő velem akart versenyezni és olyat bukott, minőt csak a Rothschild ház volna képes bukni, noha az én Marcsám is csak amint Miska mondta A. Bódinak „nagyon közönszerű.” Meglásd Tompát a versenyzés öli meg, ő velem akar minden áron futtatni, adja Isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a szemle rovásomra dicséri őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja . . . és a szegény Miska . . . bizony Isten sajnálom . . .

Tompát természetesen nagyon elkeseríték e kicsinylő s

gúnyos sajnálkozással telt sorok s egészen elidegeníték Petőfitől, kiben ezentul nem annyira az embert, mint a költőt tisztelni meg nem szűnt.

Az utókor annyival is inkább fájlalhatja, hogy e költeményekről való nézeteltérések oly komoly súrlódásokra szolgáltatnak okot, mivel általuk egyiköknek sem sikerült hírnevét gyarapítania, mely körülmény azonban természetesen mitsem von le nemzeti költészetünk emelése körül szerzett érdemeikből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III.

„Vagy ad-e a páncél, bárhogyan viselve,
Férfi bátorságot a női kebelbe?
S a nehéz acél kard, női kézzel fogva,
Önt-e férfi erőt a gyenge karokba?”

„A szívben, ha védi mellvas boritéka,
Mégse tűn-e a vérnek hullámozó játéka?
Gyáva rettegésre nincs-e mindig résen?
És nem döbben-e meg minden zörrenésen?”

„Nem hin, szeszélyes, változó, hívékeny?
Könynyű, játszi sarka tenger gyöngéségon?
Nem terem tve másért, mint, hogy készakarva
Meggőzötés legyen legszebb dajadalma?”

(Arany János: „Murány Ostroma” I. szakasz

104--106. versszak.)

Jeles költőink között alig van egy, kinek nevét oly gyakran s oly magasztalva szerelnők emlegetni, mint épen Arany Jánosét. És méltán. Csakhogy eme dicsekvéssel sehogy sem fér össze ama tagadhatatlanul létezett s az egész nemzetre nézve szégyenletes mellőzés, mely a nagynak és költészetünk büszkeségének híresztelt költő műveit részesítették. A szorosan az irodalommal foglalkozókon kívül a nagy közönség vagy épen nem ismeri költői termékeit, vagy csak annyit tud róluk, a mennyit épen szükségszerűleg az iskolában tanult, ha ugyan annak is jócska részét el nem felejtette. A ponyvairodalom, a német „hajmeresztő” regények füzetes vállalatai, melyekkel 20—30 krajcáronként évente jócska összegeket csálnak ki az irodalmi házalók az olvasó közönség zsebeiből, még mindig főszerepet játszanak a könyvforgalomban, míg az igazi művészet csak gyéren számíthat pártolásra. Pedig Arany muzsáját

egy kis utbaigazítással a kevésbé műveltek is élvezhetik gyönyörrel és haszonnal egyaránt.

Arany már legelső eposi kísérleteivel jelesebb költőink sorába emelkedett. Az irodalom barátjai osztatlan örömmel üdvözltek a fiatal kezdőt s vérmes reményeket tápláltak jövő munkásságában. Nem is csalatkoztak. Az egymás után következő eposok igazolták a benne helyezett bizalmat, de igazi népszerűséget nem szereztek neki. Hosszú ideig nem akadt senki, ki eposainak bírálatába bocsátkozott volna s művei ön-vallomása szerint „rakásra heverték könyves boltjainkban,” dacára annak, hogy elbeszélő költeményeivel a leghivatottabb kritikusok szerint elérte, vagy legalább is megközelítette az epikai tökélyt. Sokan azt lobbantották szemére, hogy költészete nem korszerű, hogy különösen epikai munkáival kora szellemébe ütközött s állítólag ez lenne az oka, miért nem méltányolták kellőleg, miért nem olvasták, nem forgatták. De e kifogás nem talál egészen. A művészet minden körülmények között művészet marad s a folyton változó politikai és társadalmi viszonyoktól nem függhet annak abszolút becse. A művészet alapja, forrása: a szép, jó és igaz eszméje mindig s változatlanul egy és ugyanaz. Csak a mód, melyben az nyilatkozik, van az izlés divatjának alávetve. Nálunk a „korszerűtlenség” kérdése már jó ideje kísért; legelőször az Athenaeum hasábjain merült az fel, hol többen vitatták különösen az „epos” korszerűtlenségének kérdését. Pedig olyan kor nincs s nem is lesz, melyben valamely műfajt korszerűtlennek keresztelni lehetne. A mi a „korszerűtlenkedőket” tévutra vezeti, nem egyéb, mint a gyakorlati hatás, melyet valamely költői mű megjelenésekor előidéz. Pedig az nem a műfajnak mint olyannak érdeme, mert kell, hogy minden műfaj minden időben korszerű legyen, hanem a költő amaz ügyességének, melynél fogva művét élvezhetővé tenni tudja. Igen helyesen jegyzi meg Gyulai, hogy „az kérdésbe sem jöhet soha: ha vajjon ez, avagy az a műfaj korszerű-e vagy nem? Csak az a kérdés, van-e oly költő, ki azt népszerűvé tenni tudja; megmutatta ezt éppen Arany az ő Toldijával; gyakran oly dolgokat, melyek addig nem voltak divatban, divatba hozták a költők.”¹⁾

¹⁾ Gyulai Pál: Egyetemi előadásai.

Más szóval, a kor csupán hatással lehet a költőkre, de a költészet irányát maguk a költők határozzák meg. És az igazi műbiráló nem latolgatja legelső sorban, vajjon a költő úgy írta-e művét, mint azt a kor divatszeszélye parancsolja, hanem azt nézi, van-e abban, a mit irt igazi művészet s úgy van-e az írva, hogy élvezhető s népszerű lehessen.

Arany „Murány Ostroma“ nem epos ugyan, de azért a korszerűtlenség vádját ez sem kerülhette ki, vagy hogy fel fogásunkhoz mértén szóljunk, nem válhatott eléggé élvezetessé, népszerűvé. Csakhogy itt a hiba magában a tárgyban rejlik, a mely 30 évvel ezelőtt épen oly alkalmatlan vala nagyszerű és hatásos költemény írására, mint mai nap, már csak azért is, mivel a tárgy történeti lévén, a költő egészen szabadon vele nem bánhatik, mert a történeti hűséget bizonyos határon túl még sem szabad sértenie. A hol árulásról van szó, mely a jellemben gyökeredzik s nemcsak erkölcsi, hanem politikai büntett számba is veendő, bár az némileg menthető is, ott semmi viszonyok között sem lehet egészen élvezhető művet alkotni. Az azonban egészen más kérdés, vajjon maga a tárgy, melyet a költő választ, megfelel-e a modern kívánalmaknak vagy sem; ez mindenesetre a költő tapintatától függ s itt lehet már alkalmyszerűleg kifogásokat tenni, hanem kategorice azt mondani, hogy bizonyos korban ez vagy amaz a műfaj absolute korszerűtlen, azt nem lehet soha.

Arról, vajjon a murányi esemény úgy amint azt a történet nyújtja vagy költőink feldolgozták, a modern kívánalmaknak megfelelő-e, nem szükséges vitatkozni. Első tekintetre igen alkalmasnak látszik költői feldolgozásra, de a mélyebb vizsgálát az ellenkezőt deríti fel. Költőink egytől egyig csalódtak benne. Egy francia író: Saint-René Taillandier¹⁾ szintén rossz néven veszi Aranynak, hogy e tárgyat tollára vette. Egyebek között így nyilatkozik; „Megérdemelte-e ezen történet, hogy a magyarok emlékébe idéztessék?“ S valamivel alább: „Arany ur semmi kárhoztatandót nem lát M. árulásában: a mi elragadja, költői erét (verve) pezsgésbe hozza, az e háboru közepette rögtönzött regény, ez ágyuzás közben támadt sze-

¹⁾ Tchèques et Magyars — Bohémie & Hongrie XVe siècle — XIX siècle — Histoire, Litterature, Politique par Saint-René Taillandier. Paris 1869. 358 - 360.

relmi kaland. Bármint nagy legyen is a művészet őszintesége, mégis kell, hogy egy magyar költő fölötte pártatlan legyen, hogy ily „tárgyat“ lovagias módon tárgyalhasson és ez a pártatlanság kevésbé illik oly költőkhöz, kik az új (moderne) Magyarországhoz szólnak.“ Magáról a költeményről pedig azt mondja, hogy „szép, fényes, regényes,“ de „frivol“ és izlés nélkül való. Egyébként dicséri Aranyt, de hozzáveti, hogy „ha többet fog foglalkozni azon kornak kívánalmaival, a melyben él, teljesen fogja igazolni ama dicséreteket, melyekben fellépésekor részesült.“

Taillandier úgy látszik leginkább nemzeti szempontból ítél; bírálatának éle inkább a tárgy ellen irányul, bár feldolgozásának módját sem helyesli. Csak az csodálatos, hogy a mit ő Aranynak hibául ró fel, azt Petőfinek nyomban megbocsátja. És miért? Mert Petőfi csak néhány hevenyészett versszakban, költői képzeletének gyors szüleményeként énekelte meg e tárgyat, mely minden következmény nélkül van. Valóban nem értem az író. Hiszen Petőfi és Arany költeményének ugyanegy a kifejelete: a vár átadása, az árulás. Hogy Petőfi költeménye rövidebb, az mitsem változtat a dolog lényegén. Sőt nagy kérdés maradt, vajjon a két költő között, melyik tudja jobban kiengesztelni az olvasót Máriával; az-e, ki a szenvedélyek harcát részletesen rajzolva, azok hatalmát érezteti velünk, vagy az, a ki megfoghatatlan könnyelműség következményeként tünteti fel a vár estét? Nem, a forradalmi Petőfi költészetébe még kevésbé illik e tárgy, mint az inkább konzervatív szellemű Aranyéba.

De térjünk a dologra.

Arany nem vala már ismeretlen, midőn a Kisz. Társ. 1847. év február 6-ára: „készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária“ című munkára jutalomtételt hirdetett. Arany — bár akkoriban épen Toldijával foglalkozik vala, ezen tárgyra is kiterjeszté figyelmét s rövid idő alatt megírta „Murány Ostromát,“ azonban mint Petőfi és Tompa, ő sem bocsátja pályázatra. Nem kutatom, miért nem pályázott vele; a kedvezőtlen viszonyok riasztották-e vissza, hogy munkáját nyilvánosságra bocsássa vagy pedig maga is — mivel saját műveinek legkérlelhetetlenebb kritikusa szokott lenni — azon hiszemben élt, hogy e költői beszélye epikai alkotásainak

gyengébbjei közzé tartozik, nem tudom. Elég az hozzá, hogy csak a rákövetkező évben: 1848-ban tette közzé.

Azonban a 48-as és a rákövetkező évek sokkal kedvezőtlenebbek valának ez ilyen tárgyú költemény megjelenésének, semhogy tetszésben részesülhetett volna. A közönség nagyon rosszul fogadta. Erről maga a költő némileg panaszkodva tesz említést Gyulaihoz írt önéletrajzi levelében, midőn egyebek közt mondja, hogy „e mű hiányai dacára jobb fogadtatást érdemelt volna, mert 1848-ban jelenvén meg, a politikai rajongás miatt teljesen ignorálták, soha senki meg nem bírálta.“

A szabadság- és függetlenség eszméjeért rajongó kornak nem kellett ilyen poésis, melyben az igazi honfúság a trón iránti loyaltással párosulva visszatükröződött. Azt persze nem igen vették tekintetbe, hogy ezen loyaltás Vesselényiben vak eszközzé soha sem aljasult s őt céljától, — mely a haza szabadságának és jogainak védelme vala, — egy percre sem tántorította el. Az igazi hazafiságot összeférhetetlennek tartották a békés politikával s ha valaki erre csak gondolni mert, elegendő volt, hogy hazaárulással vádolják. Hát még a ki nyíltan szegődött ezen irány szolgálatába! Széchenyit, a legnagyobb magyart, kimacskazenézték, mert irtózott attól, hogy a nemzetet a forradalomba sodorja. Ilyen viszonyok közt „Murány“ a szabadságharcok szomorú emlékével sehogy sem illet a kor hangulatába. A nemzet belefáradván a sok meddő, eredménytelen kísérletbe s a tarthatatlan állapotok javulását másképp nem remélhetvén, felhagyott loyális érzelmeivel és szabadságának megoltalmazásáért, jogainak megvédéseért lelkesülten nyult az utolsó eszközhöz: a kardhoz, melybe bizalma, reménye összpontosul vala s melynek véres munkájától jövője, sorsa függött. A szavaszegő, elvéhez hűtelen Mária, ki a rábizott várat szerelmének feláldozza s Vesselényi a kormánypárti vezér, ki igazi hőshöz nem épen illő módon: szerelmi kaland segítségével s asszonyi gyöngeség felhasználásával nem röstel a szabadságért küzdő hősök legerősebb menedékhelyének birtokába jutni, korántsem kelthettek rokonszenvet az elkeseredett nemzet szívében. Sisakos, páncélos és kardos lyra kellett csak, mely a forradalmi eszméket hirdesse, érlelje s az ingerlékeny kedélyeket felkorbácsolja. A nemzet vért szomjuhozott, gyűlölni

és küzdeni, ölni és pusztítani vágyott, hogy összetiporja a szabadság elleneit, összetörje a kényuralom békóit és sirba taszíthassa elnyomóit, melyet számára megástak azok. Küzdelem volt a jelszó mindenfelé s a lyra csak ennek visszhangja vala, tele trombitaharsogással, harci zajjal, győzelmi énekkel, kardcsörgéssel, puskaropogással, ágyúdörgéssel, tele szabadság- és hon-szeretettel, vitézséggel és áldozatkészséggel, de gyűlölettel is. Mit törődött akkor a nemzet a murányi hősök regényes kalandjaival, szerelmi enyelgésével, midőn a forradalom küszöbén állva, kibontá a szabadság zászlaját s kardot ránta hüvelyéből jogai védelmére. Hogy illett volna e kor hangulatába Vesselényi a maga nyugodt, meggondolt nemzeti politikájával, hiú reményeivel, békés kiegyezésbe vetett bizalmával? Hiába bizonygatá a költő, hogy Vesselényi is az igazi, a józan hazafiság hőse, a nemzet szabadságának lelkes védője, ki nem vonul félre, ha csakugyan jönne gonosz nap, hanem első lesz azok közt

» — — — — — a kik megójják
A nemzetszabadság sértett lobogóját.«

„De, még tanácsosabb, módunkban is vagyon
Törvényhozás által segítni a bajon,
Addig a legszentebb ügy elleni vétség
Pártokra szaggatni az erők egységét.“

Hiába bizonygatá a költő, hogy Mária elhatározásával, tetteivel inkább használt, mint ártott az ügynek, mivel ez uton sikerült neki az udvarnál nagy befolyással bíró Vesselényit a nemzeti pártnak megnyernie s így murányi hódolása csak a jövő biztosabb diadal zálogát rejté magában. A nemzet felizgult kedélye nem vala alkalmas a hazafiság ilyenmő értelmezésének befogadására, melynek konservatív jellege éles ellentétet képezett a kor reakcionális szellemével.

Ma, a politikai viszonyok változtával, önállóságunk, szabadságunk visszanyerésével háttérbe szorul ama politikai szempont, mely a 48-as kor viszonyaiban gyökerezett; ma nyugodtabb elmével és szívvel latolgathatjuk a murányi hősök jellemét, cselekedeit s ha nem találnók is különösen méltóknak a nemzet rokonszenvére, úgy másrészt el sem ítélnéjük őket feltétlenül, mivel annyi tény, hogy mindenkor jóra

törekedtek s egy és ugyanazon eszmének: a nemzet szabadságának hívei valának s még az összeesküvés kényes tervétől sem rettentek vissza, hogy megingathassák a trónt, mely végveszéllyel fenyegeté honjukat. Vesselényi 57 éves korában, 11 éves nádorsága után, egy dicsőségteljes élet alkonyán élére áll amaz összeesküvésnek, mely a királyi ház túlkapásai ellen, a magyar szabadság oltalmára keletkezett.¹⁾ És Szécsi Mária, az eleinte könnyű vérű asszony, ki szerelmi kalandokba talál gyönyört, ki hamar megunva a házasságot, második férjétől, Rozsályi Kún Istvántól megszökik, anyjával izetlenségbe keveredik s Vesselényi szerelmi ajánlatain kapva kap, nem válik-e később legjobb, leghűbb hitvessé és komoly honleánynya, ki Magyarország sorsával folyton foglalkozik s az összeesküvésnek egyik legtevékenyebb tagja és éltető lelke, ki árulását fogsággal és halálának bátorságával engeszteli meg? Oly megvetésre méltó személyek-e ezek, ha mindjárt a murányi katasztrófára emlékeztetnek is? És az a Murány, melynek átadását oly nagyon perhorreszkáljuk, nem lett-e később a nemzeti párt erődjévé, az összeesküvés színhelyévé, hol Vesselényi kezdeményezésére az ország leghatalmasabbjai: egy Zrínyi, Nádasdy és Frangepan tanácsot ülnek, hogy a tartthatatlan állapotok orvoslásáról értekezzenek s ha másképp nem, fegyveres kézzel megtorolhassák a nemzet sérelmeit? Miben rejlik hát az a rettenetes bűn, melyet Mária elkövetett? melyek azok a káros következmények, mik belőle a nemzeti párt ügyére háramlottak? Muránytól függött-e a nemzet sorsa? Mária feladta-e elvét? Hiszen akkor nem láthatnók férje oldalán az összeesküvők sorában, a mint bátorítja, kitarásra lelkesíti őket a nehéz munkában.

Jól tudom, hogy ezen történetek jóval későbbre valók Murány esténél s azért kritikai szempontból tulajdonképpen mitsem bizonyítanak, ha az idevágó költeményekről van szó. Ezen soroknak nem is az vala célja, hogy Máriát vagy annak tettét az ártatlanság színében feltüntessék. Csak arra akartam utalni, hogy ha tisztán nemzeti vagy politikai szempontból latolgatjuk a dolgot s elmélkedésünk körébe vonjuk

¹⁾ A történeti adatokat lásd: „Vesselényi Ferenc nádor összeesküvésé”-ben, Pauler Gyulától. „Budapesti Szemle” 1873. II. köt. 3. sz.

a következményeket és hőseink egész életét, korántsem fogjuk oly feketének találni lelküket, mint a hogy azt sokan tenni hajlandók. A tárgy s vele együtt a költeménynek valódi és sarkalatos hibája Mária jellemében rejlik, mely moralis és aesthetikai szempontból egyaránt esik kifogás alá. Ha Mária külső körülmények kényszerítő hatása alatt, melyeket elhárítani nem áll módjában, megadja magát, úgy jellemével könnyen lehetne kibékülnünk s tette egészen más világításban tűnnék fel; de ha önzésből, egyéni vágyainak kielégítését a szent ügynek előbbre helyezve annyira sülyed, hogy — bár jóremény fejében — a hűtlenség és eskütörés útjára lép, úgy ő maga erkölcsileg magasztos s aesthetikailag szép jellem többé nem lehet. Ezen pedig csak a történeti hűség rovására lehetne úgy a hogy segíteni. Mindenesetre nem elég mentségül felhozni, hogy jelen hódolása jövő győzelme zálogát rejtí magában, már csak azért sem, mert e „győzelem“ a költemény idejébe s keretébe nem tartozik s bár történetileg szóról-szóra igaz, de a lényeges hibán többé nem segíthet. Kétségkívül ez lesz az ok, melynél fogva e tárgyból egyetlen egy költőnek sem sikerült figyelemre méltóbb költeményt alkotnia. Ha mindamellett Aranyéról mondanók aránylag a legkedvezőbb ítéletet, úgy az nem azért történnék, mintha neki sikerült volna a tárgyban rejlő hibát egészben elkerülnie, hanem azért, mivel a felfogásban tagadhatatlanul ő járt el a legköltőiebben s mivel költeménye úgy a szerkezet, valamint a lélektani motiválás tekintetéből — az előadásról nem is szólva — jóval fölötte áll mindanynyinak. Már magában véve azon körülmény, hogy egy özvegy adott esküjét megszegve férjért elvet cserél, önzetlen honleányból szerelem rabjává lesz s a kardot félredobva a szerelem rózsája után nyúl, közérzületi szempontból eléggé bosszantó dolog, mert a haza, az elv mindig előbbre való a szív önző vágyainál; az önzetlen hazaszeretet pedig az önmegtagadásban nyilvánul leginkább. Arany felfogásában, a mennyire lehetett, úgy járt el, hogy Mária különben kifogásolható cselekedetével nagyjában ki lehet békülnünk. Arany úgy jellemezte hősnőjét, mint a ki folytonos harcokban növekedve, fegyverek zajában fölnevelve s férfias, bátor szívvél megáldva női természetéből lassanként kivetkőzik, de a szerelem varázsától megihletve és megnemesítve annak meg-

ismerésére jut, hogy téves uton halad, minél fogva női hivatásához visszatér s női szépségét, kellemét visszanyeri.

Aranyt különösen a kompozíció és lélektani indokolás mesterének vallják. Nincs elbeszélő költőnk, ki őt e tekintetben felülmulná; csak „Toldi“-t vagy „Buda halálá“-t kell olvasnunk, hogy megismerjük ebbeli erejét. „Murány“ nem bir ugyan művészbibb kompozícióval, de egyszerűségében is szép. A költő négy szakaszba osztotta az eseményt. Az elsőben az előzményeket adja elő, melyeket feltétlenül ismerünk kell, hogy a vezér terve okadatolva legyen; a második a hősök személyes találkozását, levélváltását s a kölcsönös szerelem felgerjedését foglalja magában, melynek következménye a kaland; a harmadikban magát a kalandot, tehát a főcselekvényt s ennek közvetlen következményeit beszéli el; az utolsóban pedig folytatja az események fejlődését a vérpad jelenetéig, mely után a fordulatnak, a kifejetlenek szükségképen következnie kell.

Az események logikai rendje valóban példaszerű. Mindjárt kezdetben érezzük a bizonyító okok erejét. Megtudjuk, hogy az ismételt ostrom sikertelensége, a vár bevehetetlensége, a kiéheztetés reményének kényszerült feladása, Mária tántoríthatatlansága, Illésházy közeledtének híre mind összevéve megteremtik Vesselényi reménytelen helyzetét, melyből menekvés nincs. Ennek természetes következménye Vesselényi csele, illetőleg az ostrom Mária szíve ellen való intézése, hogy azt megingassa s így győzelemre juthasson. A harctér áttételén alapul a kaland maga. De épen e kiszámított hadicsel képezi indító okát a hősök találkozásának, valamint Mária viszontcselének is, melynek hálójába a vezér akad. Ez készíti elő a tulajdonképi bonyolulatot, mely azonban egyrészt Vesselényi megingathatatlan becsülete, másrészt mindkettőjük lángoló szerelme folytán szerencsés kifejetletet nyer. Azonkívül megismerkedünk ez énekben Murány belsejével, a hadnagyok elszántságával, vitézségével s vezérok iránt való rendíthetetlen hűségével, bizalmával. A második énekben Vesselényi kigondolt terve kiviteléhez lát. Ismeretlenül, követ képében, maga megy a várba. Azonban az előre küldött ajándék s Mária dicsőítése hajótörést szenved a vár úrnőjének szilárd lelkiületén; de a főesemény: a hősök személyes

találkozása megesik. Nagy fontosságu ez azért, mert Vesselényi szívében felgerjeszti a szerelem érzetét, melyre a terv kiszámításánál nem is gondolt. A tovább fejlődő események pedig ennek kifolyásai. A vezérnek szemtől-szembe látása s a szerelmet valló s kérő levél olvasása hasonló érzést ébreszt Mária szívében is, de melynek tudatában a hölgy nincsen. Ez énekben tehát a régi motívumhoz egy új, eddig ismeretlen tényező lép t. i. a szerelem, mely a hősök következő cselekedetein érezteti hatalmas erejét. A vezér tettetett szerelme égető valódivá lesz s Mária hideg szívét egy ismeretlen érzés kezdi melengetni. A szerelmes levél azonban végzetessé lön a vezérre. Mária nem tekintve azt egyébnek hidegen kiszámított hadicselnél s a gyöngé női szív ellen irányzott ostromnál, büszkeségében sértettnek érzi magát. E sértés érzete szüli a megtorlás, a bosszu vágyát, melynek következménye ellencsele, válasza, melylyel a sértő felet hatalmába keríteni remél. Mária válasza igen hamis lévén, a vezér csele kétes sikert ígér. Csak két út áll nyitva előtte: vagy elfogadja Mária ajánlatát s elszánja magát a kalandra, vagy nem teszi meg a veszélyes lépést. Első esetben gyöngé reménysugár dereng még félig vesztett ügyére, különben minden veszve van. Becsülete, szerelme s vitézsége egyaránt nem engedi, hogy a veszély elől kitérjen. Megteszi a döntő lépést és sorsát önmaga határozza el. Keserűen kell tapasztalnia, hogy aggodalma, sejtelme nem volt alaptalan. A sértett Mária megtorlás után lát s hogy megfélemlítse, megbüntesse az éjjeli időben várába csalt vezért, elfogatja. Így adja egyik esemény a másikat, így szüli egyik érzés a másikat a legtermészetszerűbb logikai rendben, a lélektani törvények szerint.

Hőseinkre még csak most vár a legnehezebb feladat. Az most a főkérdés: fogják-e tudni a becsület és szerelem érdekeit úgy megegyeztetni, hogy a kiengesztelődés lehetővé váljék, vagy sem? Mit fog Mária a vezérrel tenni, hogy tisztán álljon a világ előtt? Börtönben hagyja sinleni? megöli? vagy karjaiba dől? A vezér sorsa kezében van, tehet bármit, de cselekedeteért a felelősség őt fogja terhelni. Belátja, hogy a vezér elfogatásával önmagát juttatta kényszerhelyzetbe; neki kell a kiengeszteléshez vezető, kezdeményező lépést megtennie, de

lehetőleg pártérdekének megsértése nélkül. Meg is teszi: kész a házasság jármába hajtani fejét, ha a vezér Rákóczy pártjára áll s arra megesküszik. De Vesselényi becsülete sokkal tisztább, semhogy ily feltétel alatt kedvese birtokába jutni ohajtana. Az ajánlatot határozottan visszautasítja, inkább halált választva osztályrészeül. A kiengesztelő kísérlet mindjárt első stádiumában megakad, az érdek mindinkább feszül s a kíváncsiság, mit fog Mária ajánlatának visszautasítása után tenni — mindinkább növekszik.

A folytatólagos események azon hatásból magyarázhatók, melyet a vezér visszautasító válasza Mária kedélyére tett. A női hiuság ily nagy mérvű megsértése szégyent, haragot és bosszút keltett Mária szívében. Nem bocsáthatja meg a vezérnek, hogy oly hidegen megvetette kezét, melyért oly sokan mindenöket örömet feláldozták volna, s mely után a vezér maga csak az imént oly nagyon epekedett. Ez ébreszti benne ama iszonyu gondolatot: látni a vezért választott menyasszonyával, a vérpaddal szembe, nem hogy életétől megfossza, nem, hanem hogy a legkínosabb pillanatban odadobhassa számára a hideg kegyelmet. Hadd nyerje vissza életét, szabadságát azon kéztől, melyet visszautasítani nem rettegett. Mária és Vesselényi utolsó találkozása e szerint a vérpaddon lesz, honnan élet vagy halál int Vesselényi felé; ez fogja képezni az esemény utolsó jelenetét, melynek szükségképen a kifejtéshez vezetnie kell. Vagy enged Vesselényi az ajánlott feltételnek s akkor a kiengesztelődés órája ütött, vagy nem törik meg férfias lelkülete a bakóval szemben s akkor Mária hideg kegyelméből ajándékképp visszanyeri életét, szabadságát vagy a szerelem-ittas Mária megfélejtkezve szerepe végéről a kötött feltételtől eláll, s a tiszta jellemű vezér karjaiba dől. De Vesselényi nem oly férfi, ki a halálnak szemébe nézni nem merne, vagy életét becsülete árán akarná megtartani; nem fél, nem remeg. Megesküszik tiszta, önzetlen szerelmére s kész elvérzeni. A növekvő szerelem s a vezér ezen elragadó jellemzősége erőt vesz Márián, ki lemondva férfias szerepéről, női nemesebb érzelmének, szerelme sugallatának hódolva, a küzdelem terét mint vesztes fél hagyja el. Vesselényi becsülete, erénye fényes győzelmet arat, mert általa kedvese s a vár birtokába jut. Ez az esemény megoldása.

E rövid vázlatból is látható, hogy a cselekvényt nem az ostrom, hanem annak közepette a szerelmi kaland képezi, mely a hőst környező körülmények hatása alatt keletkezik s az egész műre a regényesség bélyegét nyomja. E szerint harci epizodot nem is látunk, a sereg tétlenül pihen Murány völgyében s a vezérek Amor nyilaival sebzik egymást. Maga a szerelmi kaland, mint cselekvény igen egyszerű, világos s csak néhány epizod szerves összefüggéséből áll, melyek a jellemek nyilatkozásaiból tömörülnek össze. Ezen epizodok: a hősök személyes találkozása, Vesselényi éjjeli utja, bebörtönoztetése és a verpad jelenete. Költői beszélynek különben sem az a feladata, hogy bonyodalmas, szövevényes cselekvénnyel fokozza az érdekeltséget, hanem inkább, hogy az események fejlődési fonalán a szereplő egyének lelki állapotait feltüntesse. Szóval a költői beszélyben az elbeszélő mellett a lyrai elem is uralkodik s így a jellemek, a lelki állapotok festésére is kell súlyt fektetni.

Mielőtt erről szólnánk, még egy csekélysegről kell megemlékeznünk. Ugyanis az eseményekben szerepet játszik a kötélhágcsó, melyen Vesselényi s később Sólymosi csapatjával a várba vergődik. E kötélhágcsót a vár úrnője parancsából eresztették le, hogy a vendég a várba feljuthasson. Ámde Mária bizton hitte, hogy hamis levele óvatosságra fogja inteni a vezért; különben sem hitt Vesselényi szerelmében s hidegen kiszámított hadicselnek tartotta csupán. Az előzményekből azt is tudjuk, hogy Mária óvatos, leleményes, úgy Kádas is. Honnan van tehát, hogy a hágcsó a vezér elfogatása után is ott marad? Hiszen Mária gondolhatta, hogy a vezér minden eshetőségre elkészül, hogy emberei titkon a várba juthatnak s ügye vesztve lesz. Ha Vesselényi szerelmében hadicselt látott, úgy sejthette, hogy a vezér igyekezni fog egy csapatot Murányba felvinni? A hágcsó ott maradása épen nincs indokolva, sőt ellenkezik Mária és Kádas ismert óvatosságával és leleményességével.

Egyébiránt, ha a kompozíciónak itt-ott csekélyebb hiányai is vannak, a hősök remek jellemzése úgyannyira képes eltakarni azokat, hogy alig válnak észrevehetőkké. Az esemény folyamában feltűnő s fokozódó lelki harc közepette a jellemek egész nagyságukban fokozatosan bontakoznak ki

előttünk s minél tovább halad az esemény, annál erőteljesebben nyilatkoznak azok.

Két hőssel állunk itt szemközt: az egyik férfi, a másik nő. E körülmény már magában véve is sokat határoz a két jellem minőségére nézve, mert psychologikus igazság marad, hogy a nő a habozó és ingatag, a férfi a határozott és szilárd jellem képviselője. A nőt inkább a szív, a férfit az ész vezérli. A jellem azonban kivételes esetekben a nőnél is ölthet férfias jelleget, de nem állandóan. A női lélek végre is meg nem tagadja magát s amint az alkalom elérkezett, egész valójában fejlik ki. Ez alkalom pedig azon perc, melyben a szerelem nyíla a női szívet megsebzí. Ezen érzelem a nő férfias jellemét mintegy varázsütésre nőiessé változtatja s a női érzelmek egész özönével önti el. Míg Máriának szíve hideg maradt, addig férfias, szilárd vala; a mint azonban a szerelem tanyát üt szívében, tünedezni kezd férfiasága s ingadozás, hiuság fogja el lelkét s végül egészen kivetközteti férfias jelleméből, minek következtében eddigi szerepétől is elállani kénytelen. A férfiaknál az ész lévén a vezér, a jellem ily átalakulását nem tapasztaljuk. A külső benyomások, ha nyomok nélkül nem maradnak is, a férfias jellemet meg nem ingathatják, meg nem törhetik, sőt behatása alatt acélosodik, edződik az s rendszeren szilárdabbá válik. Ily fokozódó jellemuszilárdtságot találunk Vesselényiben is.

Hőseink egy és ugyanazon cél felé törekednek: az ország bajainak orvoslására; mindkettő egyenlően lángol a közügyért, a szabadságért. De utaik eltérők. Mária csak fegyverrel kezében látja a célt elérhetőnek, mert a közel mult megtanítá, hogy a békés kiegyezés nem vezet eredményre. Azért a nemzeti párthoz szegődik, míg Vesselényi Ferdinand zászlájának esküszik hűséget. E meggyőződésen alapuló pártérdek az egyik rúgó, mely a jellemek minden cselekedetében, szavában nagy erővel nyilatkozik. Épen e meggyőződésben, tehát a jellemekben gyökerezik a hősök ellenséges viszonya is, mely a küzdelem alapjául szolgál. Van egy másik tényező is, de ez befolyását csak később kezdi gyakorolni. Ez a szív, mindkettőjük szerelme, mely új célt tűz eléjük: az egymás birhatás célját. Így a pártérdek mellé a személyi érdek tolakodik. Amannak őre a becsület, emezt a szerelem veszi

pártfogásába. A pártérdek mellett az ész, a szerelem mellett a szív harcol. Melyik lesz a győztes? Az a kérdés tehát: a becsület essék-e áldozatául a szerelemnek, vagy megfordítva? E körül forog minden; de ennek megoldása csak nehéz küzdelem után sikerülhet. Az ész és szív hatalmas összeütközése megrendítő lelki állapotokat szül, melyek a jellemeket alapjukban megrázkódtatják, de a férfi hőst lesujtani nem képesek. Így marad az becsületéhez, esküjéhez, míg a nőben — bár heves harc után — a szerelem győz a pártérdek felett. Így meg van fejtve a régi igazság: a férfi inkább az ész kiertartó bajnoka, a nő a szív rabja.

De lássuk magát a vezért. Ő a dicső Vesselényiek utódja s erre nem kevésbé büszke, mint saját multjára. Lovagiasságának, vitézségének, valamint vezéri tapintatosságának s ügyességének nem egyszer adá fényes tanujeleit. Célját mindenkor elérte; ettől ellállani neve beszenynyezésének, gyalázatának tekintené, azért a lehetetlenséggel szemben is szilárdan megmarad elhatározása mellett. Csak két lehetőséget ismer: győzni vagy meghalni. De az ő keblében is érző szív dobog, melynek húrjairól a körülmények ereje majd gyöngébb, majd erősebb hangokat csal elő. Férfiasságára, vezéri szerepére nagyon rátartós; csak magához fogható ellenfelet keres. Gyengébbel harcolni szégyennek, pironságnak tart; azért Máriát sem tartja méltó ellenfelének s borzad annak gondolatától is, hogy általa legyőzessen,

»Mert egy nőt legyőzni, fél gyalázat, igaz,
De legyőzetni tőle, mondjátok meg, mi az?«

s ilyen asszonyhős kacagjon kudarca felett?

»Egy némbér, egy özvegy, egy hősködő asszony,
A ki páncélt hordoz, hogy kacajt támasszon,
A ki gyáva kézzel nyúl hadi szerszámhoz
S katonásdit játszó gyermeket útánoz?«

Soha! Nem önthet a páncél férfi bátorságot a női kebelbe, nem az acélkard férfierőt a női karokba. A vezér jól ismeri a szép nem gyöngeségét; tudja, hogy a szív meghódításával győzelme biztos. Leleményessége kísérti reménytelen állapotából, mert a nő jellemet igen tapintatosan saját előnyére

felhasználni tudja. Elborult arcát egyszerre a remény sugára deríti fel s lelkesülten kiált:

„Murány, minden erős! csak nem urnőd szive.“

A mint látjuk, a vezér ügyes stratega. A kényszerítő szükség pillanatában a cseltől sem irtózik, de nemes lelke itt is megtartja fölényét. Ő csak ártatlan cselhez folyamodhatik, az aljasat büszkén megveti. Hadnagyát, ki ilyet javasol, feddő tekintetével elnémitja. A szív elleni hadakozásban is jártas; óvatosan vezeti az ostromot s a leggyöngébb oldalról támad. Drága ajándékok, dicséret és a kíváncsiság felébresztésével egyengeti utját ellenfele szívéhez; de keserűen kell csalódnia. Mária szive hasonlít a hideg sziklához, melynek ormain Murány emelkedik. Azonban ő sem retten vissza; utolsó, elszánt támadást intéz levele által, mely biztosan megingatja Mária szívét. És jól számított; levele megtette a kívánt hatást. De a sors csak most nehezedik egész súlyával reá; reménye csakhamar szivrepesztő bánattá változik keblében. A megsértett női büszkeség bosszu után lihegve, veszélyes kalandra készíti. A becsület és növekvő szerelme elnémitja benne az óvatosság intó szózatát. Szabadságát áldozza fel értök. Hiába viaskodik, hiába küzd; titkos erő vas békóba veri lábait, melyet szét nem repeszthet. S mint a szárny-csüggesztett holló méla bú, sötét bánat száll a vezér lelkére. Bágyadt, levert lelke nem tud föléledni. Vészes szerelmének kínai s átkai közt búslakodik börtöne alján; felkorbácsolt képzelme tévedten csatangol ide s oda; kebele magasra dagad a felkorbácsolt érzelmek csapkodásaitól. Rémes gondolatok nehezednek agyára. Gondol a nem teljesített kötelességre a mint újjait zörgeti, gondol kigúnyolt, megvetett szerelmére s megriad lelki állapotán. Szeretni egy nőt, forrón, lángolón, igazán s általa kigúnyoltatni, szenvedélye tárgyát átokkal illetni, vérét szomjuhozni s mégis szeretni, nem elég ok-e az a kétségbeesés?

De nem, a nagy lélek nem csüggedhet el. Legyőzi önmagában a gyarló embert, hogy becsületének áldozatává felesküdjék. Van egy mód, mely becsülete, hűsége diadalát fennen hirdetni fogja s ez: a halál. Azonban egy gondolat zavarja meg. Ha dülő harcban, méltó ellenséggel szemben vesztené életét, úgy az öröm

volna számára, de így büszke feje egy ravasz némbor lábaihoz guruland a nélkül, hogy hősi elestét a vitézek dicsőíteni fognák. Ezen gondolat metsző fájdalmat okoz dicsőség után szomjazó lelkének. Mégis, midőn szabadság, hatalom és szerelem int feléje gyönyörözőnével — ő visszautasítja. A jelszó, melyet zászlajára tűzött: a becsület, a hűség varázserőt gyakorol lényére. Szilárdsága a vérpadon sem törik meg; rendületlen lép reá s kész fogadni a bakó csapását.

A vezér jellemének nagysága valóban bámulatra ragad.

Két érzés honol a vezér szívében. Mária iránti szerelme és a hazafiság, a közügy iránti lelkesedés. Mindkettőnek hűséget ígért, de ígérete oly kötelességeket teremtett számára, melyek erejét felülhaladják, mert egyik kizárja a másik lehetőségét. Közöttük ledönthetetlen választó fal emelkedik; egyiket a másinak szükségképen fel kell áldoznia. Vagy hazájához s elvéhez marad hű, vagy szerelme sugallatát kell követnie. Bármelyiket választja, multhatatlanul megsérti az erkölcsi törvényt s azért bűnhődni kell. Nemeslelkűsége nem haboz sokáig; személyi érdekét alárendeli hazafiúi kötelességének s megszegi ellenfelének adott ígértét. Tudja, hogy ígértének be nem váltása szégyent hoz fejére, de úgy hiszi, a hazáért való bátor önfeláldozása lefogja mosni jelleméről a bűn gyanújának legkisebb foltocskáját is. Így lel vigasztalást halálában a nemes szív, melynek érzelmei egymásba ütköztek. A sok szenvedésnek, megpróbáltatásnak díja fényes győzelem. Becsülete mentve, szabadsága helyreállítva, hazafias kötelessége teljesítve s ráadásul Mária az övé. Az erény hosszú szenvedéseért így busásan kárpótolva van.

Vesselényi jelleme virtouzitással van keresztül vive. Az egyes vonások a nyilatkozó viszonyok, körülmények és lelki állapotok szerint tűnvn fel, szép, tökéletes egészszé tömörülnek össze, melynek plastikus kidomborodása a költő ecsetének csodálására késztet.

És Mária jellemzése is sikerült.

Ő a dicső Szécsi család utolsó sarjadéka. Életével a család kihalt férfiágának nemes jellemét s lelki szilárdságát is örökölte. Egészen férfias, erélyes, büszke és hajthatatlan. A haza javáért szorgoskodik, a szabadságért derekasan forgatja

a kardot s örömmel ontja vérét. Hadvezérnek ügyes: Murány védelmét igen tapintatosan vezeti. Bátorsága, elszántsága igazi hőssé avatja. Látása ellenségét csodálatba ejti s titkos sejtelmek fogják el szívét. Valóban:

» — — — — asszonyhős; neme kinövése
A csodás természet méla tévedése!«

Szive nem érzéketlen, de rideg. Hiányozék mindedig a szikra, melynek érintésére a női érzések keblében lobot vehettek volna. Hősiesség, vitézség, férfias küzdelem volt mindenkor legfőbb vágya; a hódoló szerelmet makacs, hideg szívvvel utasítá vissza. Iéha szerelemmel soha sem bíbelődék; a házasságot járomnak, rabságnak tekinté. Férfi uralomnak magát alávetni soha sem volt kedve. A szabad cselekvés éltenek eleme; szívének zárkozottsága atyját keserű panaszra fakasztá; Bethlen ajánlatának visszautasításáért 30 napi sanyarú fogsággal bünteté, de leánya csak akkor teljesíté óhaját, midőn könnyezve esdekelt neki. Özvegysége által újból visszanyeré egyéni szabadságát s a küzdés terére lépett.

Hősi alakja méltó takarója a belső jellemnek. Gyönyörű testalkatát katonás öltözeke csak emeli; arca nőies vonásai közzé a bátorság félreismerhetetlen vonásai vegyülnek. Villogó szemeinek tekintetétől kétes habozás fogja el az ember lelkét. Beszédének határozottsága, ereje szemlektő hatással van mindenkire; csengő hangja messzire viszi vezéri parancsszavát az örömet engedelmeskedő várőrségnek. Szép fejét aranyos sisak fedi; gömbölyű vállait, karcsu derekát ezüst páncél övezi körül; nehéz, tengerzöld bársony szoknya csüng csipőjéről alá; oldalán a kard, kezében a kopja. Csodálatos látvány, valódi amazon!

A hazaszeretet, mely kebelét dagasztja, az ország állapotának sanyaruságán növekedvén, óriásivá válik. Nemzetiség, törvény s a hit szabadságának lábbal való tiprása sajgó bánnal tölti el szívét s harcra riasztja a béke angyalát. Ügye igazságának érzetében esküszik hűséget a nemzetipárt zászlájának s éltét ennek szentelni kötelességének tartja. Lelke bátorságát misem képes megingatni. A vár szorult helyzete nyugodtan hagyja, a követ fenyegető s a vár feladását követelő szavai fölött való felindulását zabolázandó, bibor ajkaiba

harap. Vesselényi dicsőítő beszédét hideg közönnnyel fogadja, szemrehányásait önérzettel utasítja vissza, kifakadásaiiba közbevág és a kihallgatást bevégzettnek nyilvánítja.

Azonban jellemének határozottsága csak a vezér látásáig s levelének olvasásáig tart, melynek hatása a szégyen s bosszúság vegyes érzete. Női büszkeségének megsértéseért a vakmerő vezérnek bűnhődnie kell. A bosszuvágy cselet szolgálatat kezébe, a mely számára is megteremti a lelki kínok hosszú sorát; mert a vezér látása és szerelmi vallomásai életre ébreszték szívében egy ismeretlen érzelm csiráját, melyből rövid időn a szerelem virága fakadt. Zavart tekintete elárulja belső nyugtalanságát, s habozás kezd nyilatkozni rajta. Szerelmének tudatára még nem ébred, de nyugtalanságát észre veszi; éjjeli virrasztása közben banni kezdi, hogy indulatán nem tudott uralkodni. Kár volt válasza által a vezér színlelt szerelmének becsületét kockára tennie, nevét beszennyeznie! Vesselényi jöttének hírére lelke megrezzen, ereje fogy, bágyadság elhatalmasodik rajta. A vezér bebörtönzését hallva haragra gyúl a nemes lovaggal való ily bánásmód ellen, pedig indulatának rohamában maga parancsolta. Gyalázat a vezér bizalmáért így fizetni, „mert cél az aljas eszközt soha ki nem menti.“ Főleszmélve érzi helyzete súlyos voltát; hibáját bánja, de nem tudja, hogyan tegye jóvá. Kádas ajánlatán megütközik s felháborog; hitvány szerelem csak gyáva nőhöz illik. Szerelmének tudatában még most sincsen; lelki állapotát álmatlanságnak, láznak tulajdonítja. De saját érdekét kész alárendelni a közjónak. Nagy lelki küzdés után kész ömaga gyűlölt bilincseket szenvedni, ha nemzetének szolgálatot tehet vele. Hideg jobbát nyújtja Vesselényinek, de az ismert feltétel alatt. Így győzi le önmagában az önző szívet a haza érdekében.

Kádas visszajöttét rettegve várja; nyugtalansága nőttön nő; a vezér visszautasító válasza leverőleg hat reá. Szóltan, hideg és halovány lesz; keble indulatok sokaságával küzködik; lehanyatlik nyugvó ágyára s fájdalmának keserves könnyekben enged folyást:

„Hímezett vánkösát arcára öleli,
Keserves könnyével zokogja azt teli,

Melyet önt szerelem, önt szégyen és harag,
Kik most kebelében együtt viharzanak.“

De tüzet könnyei nem olthatják. A nő hiuság megbántott mérges kigyóként felüti fejét; a megvetés maró érzete a bosszú szörnyét támasztja fel benne. Szépségének tudatára jöve féltékeny kezd lenni vetélytársa iránt:

„Halált . . .! mi a halál, ha ismernem szabad?
Ismerni szeretném új vetélytársamat:
Mint ama tükörben, szebb-e képe, mása?
S én rútabb vagyok mint ösztövér csontváza?“

Minél tovább vizsgálja helyzetét, annál inkább fokozódik indulatának heve, annál magasabbra felcsap tüzének lángja. Józan eszmélete megzavarodik, idegei megfeszülnek. Túláradt kebele, túlhajtott képzelme messze elvezeti a bosszu országába. A szilárd Máriából lett gyarló asszony, ki szenvedélyének tehetetlen rabja. Azon gondolat: látni a vezért halálfélelmek között, midőn önmegátkozásba tör ki, élvezetet nyújt számára; de halálát nem kívánja, csak példás büntetés után áhitozik. Hogy a vezér annál inkább érezze, mit veszített benne, legszebb ruhájába öltözik: hadd lássa szépségének teljében, hadd lásson, így kiált:

„Gazdag öltözetben, mely ékszertől ragyog,
Melyben én a hölgyek királynéja vagyok.“

„Ha! mily élvezet lesz . . . majd, midőn a vitéz
A halál szemébe összeroszkodva néz,
Széttelint segélyért s csak a bakót látja,
Mint villog kezében irgalmatlan bárdja.

Ah! mily élvezet lesz, akkor megjelennem,
Új menyasszonyának nyoszolyója lennem:
Hadd érezze szíve, összehasonlítván
Mit nyert a halálban és mit veszített bennem.“

Azonban a bosszu méhében rejté a kiengesztelés csiráját. A vezér ünnepélyes esküje, rendíthetetlen bátorsága a halállal szemben, át- meg át-hatja Mária szívét. A szerelem erőt vesz rajta; szerelmének sugallatát követve a vérpadhoz siet a vezér karjaiba.

Máriában a férfi és női jellem csodás keverékét érzékít meg a költő művészi ecsete. Ezek egymásra hatása alatt születnek a lélek küzdelmei, melyek után a női jellem marad a felszínen; a természet szerint ennek kellett túlsúlyra vergődnie. A nőnek rendeltetése nem lehet a kardot villogtatni, hanem a béke pálmaágát körül hordozni. Szerelmével boldogítja a férfit, küzdelmeiben vigasztalja, a viszályokat kiegyenlíti s az életet élvezetessé teszi. Ez a nő eszményképe. Azért a férfias szerep nála csak délibáb, mely rövid ideig tart s azután örökre eltűnik. Költőnk Mária jellemének átalakulását mély pszichologikus értelemmel vitte keresztül.

A többi személyeknek nem jut olyan szerepök, hogy jellemök különösen kidomborodjék. Az elvéhez hű Kádast, a derék, okos komornyikot lehetne említeni, ki az összeütközésbe jött érdekek kiegyenlítésén fáradozik. Figyelmet érdemel a nemeslelkű, talpig becsületes Sólymosi hadnagy is, ki Vesselényi sérelmét nemes bosszuval viszonzza. A vezér derék hadnagyai mind jeles, bátor, lovagias bajnokok, kik rettegik a halált s a vezér iránt odaadó tisztelettel s engedelmességgel viseltetnek.

Egyébként Arany nem annyira a cselekvényre, mint inkább a két hős jellemzésére és a lelki harcok részletes festésére fektette a fősúlyt. Én azt tartom, hogy nem helytelenül, bár e nézetemmel magával a költővel jövők ellenzésbe, a ki már fentebb említett életrajzi levelében úgy nyilatkozik, hogy „sokat ártott Muráynak, hogy a cselekvényt mindenütt drámaivá akarta tenni, érzelmeket, indulatokat apró részletekig festeni, mintha leírhatná azt a költő, mit a színész mimikájával ki tud fejezni.“ Az bizonyos, hogy a legszebb, legtalálóbb, legszínusabb leírás és jellemzés sem képes a színész mimikáját pótolni, de kérdelem, mi lett volna az egész poémából, ha a lelki állapotok és küzdelmek mellőzésével megint csak az annyira ismert történeti epizod elbeszélését kapjuk. A mi az olvasót különösen érdekli, vonzza és elragadja, az éppen a hősök lelki küzdelme, az érzelmek, indulatok játéka, hatalma mely alól egyikünk sem tud szabadulni. A mi az olvasónak élvezetet nyújt, az ama művészi rajz, mely által a költő a női szívet az érzelem mondhatni minden fokán keresztülvezeti úgy amint az egyik érzelem a másikból lélektani logikával

fejlődik. Az olvasó látni akarja a szerelmet ébredésének és lassú, fokenkénti fejlődésének minden stádiumában mindaddig, míg birtokosa hatalmának meghajolni kénytelen. Szintúgy látni akarjuk a becsület hősének küzdelmét 'szerelmével, szemlélni akarjuk lelki kínait, indulatai viharát, hogy méltányolhassuk lelki nagyságát. Ezeket pedig néhány vonással alig lehetne elég jellemzően, erőteljesen, hathatósan festeni. Tudom én, hogy a lelki küzdelmek részletes rajza az elmélet szerint nem a költői beszély feladata; csakhogy a genie szellemét nem lehet, nem is tanácsos mindig a theoriák békóiba verni. Az elmélet különben sem lehet mindig „parancsolat“ vagy „kétszer kettő négy.“ Az csak körvonalozhatja valamely műfaj kellékeit, irányát stb., de a költő teremő erejére nem szabad akadályozólag hatnia. Egyébiránt Arany „Múrány“-jában oly költői felfogásból indult ki, mely mulhatatlanul szükségessé tévé a lelki állapotok tüzetes festését. Költeménye jeligéjeül e szavakat választá: „Oh hölgy, az isten gyönyörűl teremte tégedet“ (Vörösmarty). Ő tehát nyilván az ellenségek nemes érzelem által való kibékülésének, egyesülésének problémáját akarta benne kifejteni; lélektani módon áthidalni azon űrt, mely az egyenetlenség és egyetértés között tátong. Máriában a nőt akarta festeni, kinek főjellemvonása: a béke, boldogság, egyetértés után való törekvés. De e célra mulhatatlanul szüksége volt, hogy Mária jellemét fokozatos fejlődésben lássuk s lelki harcait, küzdelmeit nyomról-nyomra kövessük. E nélkül Mária jellemátalakulása nem lehetséges, mert indokolatlan. Hogy Mária mindamelllett nem azzá lett, minek lennie kellene, annak oka cselekedetének természetében s következményében rejlik, melyet a józan kritika meg nem bocsáthat, s mely az ide vonatkozó költemények tárgyának és jellemeinek mindenkor sarkalatos hibáját fogja képezni.

Szólanom kell még az előadásról és a nyelvről. Alig van epikus költőnk, kinek előadásában oly sok elevenség, szemléletesség s duzzadó erőteljesség volna, mint Arany előadásában. Kiválóan jellemzetességre törekszik. A természeti tünemények, a lelki állapotok és küzdelmek, a szerelem és becsület, kéj és kín, öröm és fájdalom, remény és kétségbeesés, harag és bosszú természetők- nyilatkozásuk- jellemző

mivoltok- és hatásuk-hoz képest más-más, de mindig megfelelő, összhangzatos s jellemző előadásban részesülnek. Előadásában mindig van drámai erő; hősei igazi drámai alakok, folytonosan sűrögnek-forognak, tesznek-vesznek, mintha a cselekvényt a színpad deszkáin kellene lejátszaniok. A cselekvény drámaivá tétele nem ritkán arra csábítja, hogy az érzelmek, lelki állapotok részletes festésébe bocsátkozzék, mi gyakran akadályozólag hat a cselekvény gyors folyására. De a lelki mozzanatok festésében mindig érezzük a nagy művész erejét, kinek tolla egyaránt pótolja a festő ecsetét, a szobrász vésőjét. Ő tagadhatatlanul nagy psycholog; ismeri az emberi szívet, az érzelmeket, indulatokat, szenvedélyeket keletkezésükben, fejlődésükben, hatásukban s derekasan ért azok megérzéskítéséhez. Hősei lelki állapotairól nemcsak szavaiból értesülünk, hanem azok játékaiból, cselekedeteiből is. Ebbeli erejét „Murány“ is igazolja. Élénk vonásokkal ecseteli benne Vesselényi töprenkedését, gerjedő szerelmét, reményét, csalódását, fájdalmát, lemondását, jelleme szilárdságát, férfias bátorságát, dicsőségére való féltékenységet; nagyszerűen, meghatóan festi Máriában az ébredő szerelmet, a női hűségöt, a harag és bosszu sötét indulatát, a női büszkeséget. Meg nem állhatom, hogy néhány értelmező versszakkal meg ne toldjam e sorokat. Mily szépen ecseteli a költő a szerelem ébredését Mária szívében, mikor mondja:

„Csak mellén tör elő, jobb és bal oldalon,
Sötét fűrtök közül egy-egy ezüst halom,
Melyen a mécs fénye játszik enyelegve
És hullámszik rajta, mintha az remegne.

Vagy valóban remeg a szép hölgy kebele?
S a hideg, kemény érc az is remeg vele?
Mi az, a mi bántja: borzadó félelem?
Vagy sokáig szunnyadt, nem ismert szerelem?

Erzi-e már szíve, a mit szája tagad,
A csiklándva metsző lelki fájdalmakat?
Erzi-e a lángot, mely midőn áthatja,
Fázlaló hevétől reszket minden tagja?“

Mily szépen festi Mária tünődését, mikor az Vesselényi jöttét várja:

„Szép hölgye a várnak tűnődik magában,
Nyugtalanul viraszt éji szobájában,
S mintha tán szerelme ellen védné magát,
Harczias páncéllal tölti az éjszakát.

Néha gazdag bíbor kerevetjére dül,
Majd sebesen jár-kei és beszél egyedül;
Most leül, majd feláll; nyughelyét nem leli;
Arcán indulatok változó jelei.

Gyakrabban tekinget a mutatólapra,
Hogy siet, hogy késik, bosszankodik rajta:
Éjfélig hibául késedelmét veti,
Akkor sietését rója vétkül neki stb.“

Mily szépen festi azon hatást, melyet Vesselényi visszautasító válasza Mária kedélyére tett:

» — — — foglya üzenetét hallván
Ábrázata elhült, hideg lőn és halvány;
Felkelt a nyugágyról, de visszahanyatlék
S szóitalanul fekszik, feldülésben ott még.

Majd felszökik onnan, lángol ábrázatja,
Sűrű zápor könnye tüzét nem olthatja,
Sűrű zápor könnye még olaj e tűznek,
Meg-megriad, mint kit kísértetek üznek stb.“

A természeti tünemények leírásában valódi mester; pedig gyakran beéri egy néhány vonással. Épen ebben rejlik a költő festői ereje, mert az áradozó, elnyujtott leírások rendszeren untatók, míg néhány találó vonással meglepő hűséggel, virtuozitással lehet a legnagyobbyszerű tüneményeket is festeni. Költőnk az éj beköszöntét egy négy soros versszakban írja le s mégis mily gyönyörűen, találóan, ügyesen:

„Elszállt az esthajnal a hegytetők felett,
Bő harmatot sira búcsukönnyek helyett.
Ormokon és völgyön gyászos éjszaka ül,
Búsan feketélik az őrtüzek körül.“

Mily hatalmas vonásokkal írja le a vihart:

» — — — nyugotról megzúdult a vihar
Csapkodván az erdőt széles szárnyaival,

Közelebb, közelebb hallott mormolása,
Búgó bömbölése, füttys sípolása.

Rémes, idomtalan óriás fellegek,
Lomha testeikkel átfekvék az eget,
Holdat, csillagokat éktelen mörgorva
Csodás szájaikkal elnyelének sorra.

Az apró, tüzelő villámok feljöttek,
Mind megaunyi hosszú lángkigyóvá nőttek,
Mérges üvöltéssel vittak a felhőben,
S nagyokat csattantak olykor leesőben.

Egy percben a menny, föld villámfényben égett,
Más percben lesúlykolt, vastag sötétség lett:
Mintha a vihar, hogy gazdagítsa magát,
Kirabolta volna a napot s éjszakát.“

De nem zsaporítom e mutatványokat. A ki Arany műveit olvasta, eleget gyönyörködhetett az ilyen mű mesteri rajzokban, leírásokban, melyek költeményeinek egyik fődiszét képezik.

Aranyban meg van az a tehetség is, mely minden nagy költőben lenni szokott, hogy a tárgy természetéhez, a tartalom hangulatához képest könnyen megtalálja nemcsak a formát, hanem a nyelvet, a stílt is. „Buda halálá“-ban a nyelv antikyszerűsége, „Toldi“-jában a népies zamat a legművészbib harmoniába olvad össze a tárgy természetével s a költemény hangulatának, szellemének legpraegnansabb tolmácsa. A költői nyelv kezelésében oly annyira kiválik költőink sorából, hogy hozzá mérni általában egy költőnk sem lehet. És ha e tünemény okát keressük, úgy azt nem csupán nyelvkincsünk páratlan ismeretében, rendkívül finom nyelvérzékében fogjuk találni, hanem kétségkívül abban is, hogy ő nemcsak költő, hanem a szó szoros értelmében nyelvész is, mit ugyancsak kevés költőnkől lehetne elmondani. Ő nemzeti nyelvünk lelkiismeretes és kitartó buvára, ki rejtett gyöngyöket hoz felszínre s átad a forgalomnak, ki szorgalmas bányászként kutat nyelvünk még oly sok szépséget, eredetiséget rejtő birodalmában, ki a költői nyelv szempontjából tanulmányozza nép- és mű-költészetünket egyaránt, ki éber figyelemmel kíséri a nyelv fejlődésének menetét, nyelvtudományunk újabb

s újabb vívmányait s nyelvkincsünk egybegyűjtéséhez is hozza hazafias áldozatait. Ő nála mélyebben senki sem hatolt nyelvünk szellemébe, senki sem ismeri annak erejét, báját és diszét és a mi fő, senki sem tudja úgy használni, kezelni, mint ő. És ez oldalról már annyira ismeretes virtuozitása, hogy szinte elcsévelt frázisnak ismétlésével lehet vádolni az embert, ha azt mondja róla, hogy benne nemzeti nyelvünk legnagyobb mesterét kell tisztelnünk.

Műveit nemcsak a belső tartalom költői értékénél, nemes erkölcsi érzésénél, hazafias színezeténél és a kompozíció művészi voltánál fogva érdemes tanulmányozni, hanem különösen páratlan költői stíljánál, nyelvénél fogva is, mely termékeit a nyelv valódi remekeivé teszi. Valóban igen találó megjegyzést tesz a „Nyelvőr“, legújabb költeményéről, „Toldi Szerelmé“-ről szólóban, midőn ohajtja, hogy „Arany a nemzet műveltjeinek bibliája legyen“. Csak azt nem értjük egészen, miért legyenek a kevésbé műveltek, a nép elzárva művei élvezetétől? Hiszen a költőnek, kivált oly népies költőnek, aminő Arany, nem lehet, nem szabad csupán csak a „műveltek“-hez szólnia; neki törekednie kell, hogy az egész nemzet megértse, melynek java-részét pedig a nép képezi, a mely — mint tudjuk — elég fogékonyságot, előszeretettel tanúsít a költészet iránt. Azt csak nem állíthatjuk, hogy a műköltészet kizárólag a műveltek számára szolgáljon gyönyörködtetésül; ellenkezőleg meg vagyunk győződve, hogy annak a népre is kell gyakorlati hatással lennie, a miből önként következik, hogy az előadás nyelve — költői szépségeinek megóvása mellett — egyszerű s kevésbé műveltek által is könnyen érthető legyen, a mi viszont csak a költői nyelv népszerűsítésével érhető el. Ezt kísérlette meg Arany „Murány Ostromá“-ban, melyben az úgy nevezett „közép“ nyelvet használta, mely saját szavai szerint „erős legyen, de ne cikornyás, mely szélesebb olvasókörrrel birhasson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egy részről a költői nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni.“

És neki sikerült célját elérnie. Oly nyelvet alkotott e művében, mely nagyon alant sem jár, de nem is magas szárnyalású, mely elég népies, mégis nemes, mely egyszerű,

mégis szép és erős, mely könnyen érthető s minden ízében költői s egyszerűségében is kellemesebb, hangzatosabb s élvezhetőbb, mint a költői színezetet, pompát és cikornyát erővel hajhászó némely költők bombasztokkal telt kábítóan émelygős s merőben élvezhetetlen nyelvezete. „Murány Ostromá“-t minden nehézség nélkül olvashatják a kevésbé műveltek is, kik némi historikus ismeretekkel birnak vagy a költemény alapját képező historikus eseményről előlegesen kellő tájékozást, utbaigazítást szereztek, kikben van fogékony-ság a költészet szépsége, nemesítő hatása iránt, kiket még tudnak érdekelni a szenvedélyek küzdelmei, az emberi szív harcai, melyeknek romboló vagy fölemelő erejét bizonyára maguk is nem egyszer érzék, tapasztalák. Egy szóval, a költemény tárgya, kompozíciója, előadása és nyelve oly egyszerű, világos s mégis költőileg szép, hogy mindenki olvashatja, megértheti, élvezheti. E művet Kertbeny Károly fordította német nyelvre, még pedig nagyobb sikerrel, mint „Toldi“-t, minek okát abban kell keresnünk, hogy Arany összes nagyobb epikai költeményei között ennek fordítása úgy stíljánál, valamint nyelvénél fogva aránylag a legkevesebb nehézséggel jár.

Végül még egy megjegyzést. „Murány Ostroma“ kétségkívül Arany epikai alkotásainak gyöngébbjei közé tartozik, mi azonban mit sem von le költői érdemeiből, nem rendíti meg a tehetségébe vetett hitet, nem szállítja alább költői hírnevét s nem csökkenti költői auktoritását. Hiszen helyesen jegyzi meg egy német philosophus, mikor mondja, hogy a költők s általában a művészek megbírálásában nem szabad zsinórmértékül az aránylag gyöngébb műveiket venni, hanem azokat, melyekben bizonyos körülmények között a legtökéletesebbet teremteni képesek voltak. Azért, mert „Murány Ostroma“ kevésbé sikerült, mégis csak Arany marad a magyar nemzet legkitünőbb epikusa.

IV.

„ — — — — — Az ére sisak alatt
Mért nem lesz nyugodtabb a gondolat?
A paizs és fényes barci mez
Mégis csak gyöngö nűszivot fedez.“
(Szász Károly: „Murány hölgye“
I. ének, 7-ik sz.)

„ — — — — — oly kevés a harcban az öröm.
Mit látok én itt? Véres areokat!
Paizs és szablya egész látköröm;
Oh hogy meguntam én e harcokat!
Miképen várom a békét megint.“
(U. a. III. ének, 6-ik sz.)

Szász Károly „Murány hölgye“ c. költői beszélyét alighanem nagyon kevesen fogják ismerni s a kik ismerik is, inkább csak nevérol, hiréből, mint olvasásból. Ennek egyszerű oka az, hogy e költői beszély nem forog közkézen, mivel szerzője, a mióta vele a Kisf. Társaságnál pályázott, kéziratban rejtve tartja s nem bocsátja nyilvánosságra. E sorok írója is csak a szerző szivességéből juthatott a kézirathoz. A szerző nem nyerte meg ugyan vele a pályadíjat, de meleg elismerést aratott, a mi elég nagy jutalom lehetett reá nézve, ha meggondoljuk, hogy még akkor fiatal vala, s az úgynevezett „szárnypróbálgató“ poétákhoz tartozék. Azonban úgy látszik, hogy ő azon fiatalok sorából való volt, kik nem vágyának már serdülő korukban olcsó szerrel szedni a dicsőség babérjait, kik nem képzelik magukat „nagy“ költőknek, nem követelnek maguknak díszhelyet a Parnassuson, ha „ifjúkori zsengejök“-kel féleredményt felmutatni képesek voltak. Szerényen megelégedett ő az elismerés szavaival; szívesen fogadta a bírálat kifogásait s felismerve költői kísérleté-

nek botlásait, munkáját félretevé s hogy haladjon, újból tanult, dolgozott csüggedetlenül, míg magát jelesebb költőink sorába felküzdhetette.

Ismeretlen munkájának „Murány hölgyé“-nek tartalmát a következőkben adom:

I. ének.

Az emlékezetéről és fantáziáról szóló rövid bevezetés után a költő leírja Murány várát, melynek legmagasabb fokáról egy harczy mezbe öltözött gyönyörű ifju alakja vonja magára figyelmünket. Mária az, a várnak asszonya. Födetlen homlokát, melyen a boru félreismerhetetlen jelei látszanak, csókkal borítja a hajnal szele; szempilláiról könny gördül halvány arczára; dobogó keblét néma érc borítja, elfojtva benne a sóhajt, melyet szomorú multjának gyászos emléke minduntalan csal ajkaira. Tekintete a távolban mereng; szemei előtt átvonulnak a mult sötét képei, atyjának haragja, férjének zsarnoksága, a haza reménytelen állapota s a mint

„ — — — merész lelkével áttekint
A hon határin Murány orniáról,
A hű kebel keservben elszorúl:
És érez újra óriási kiút,
Minőt csak női szív tud érzeni,
Anyját, a hont, ha látja vérzeni.“

A költő ezután élénk színekkel leírja a haza állapotát, a hitszabadságért való küzdelmeket, melyek hősök vérével borítják a hon virányait. Szécsiek büszke vára is Rákóczy-nak megnyitá kapuit. A császár haragjában legbátrabb vezérét küldi Murány alá, hogy hányja szét a pártos vár falát, ha magát a felszólításra meg nem adja. Murány ellenállásra készül s Mária, kinek szíve a hon baját is mélyen átérzé, fegyvert ragad, hogy honleányi kötelességből rész vehessen a véres harcokban. Még mindig ott áll mozdulatlanul a vár fokán, szívét a kétes jövő aggodalma tölti el s a mint sejtéseinek, álmainak világába mélyen belemérül, a szellő

„Fürtei közzé szövi be magát,
Megesókolja szép márvány homlokát
S paizs-födött hatytyu vállán enyelg.
Már-már a dobogó mellhez közelg

S gyöngéd csókjával lágyan rásimúl.
 Fölébred a hölgy ábránd- álmiból
 S sejtés és emlék-könnyével teli
 Szép két szemét fölemeli.“

S im, a ködös távolban megpillantja a közelgő hadsereget, élén holló-sötét ménjén a vezérrel. Látása megigézi őt; szeme örömmel mulat a hős dalias alakján, de a vezér ezt nem veszi észre. Arcán a boru sötét felhője ül; elméjét a gond, szívét a fájdalom marcangolja. Ő is boldog vala egykoron, de a könnyörtelen halál hideg kezével kiragadta ölelő karjaiból boldog szerelme tárgyát, ifju szép nejét, s midőn az

» — — — terítve volt a gyászpadon,
 Nászrózsa helyett halvány lilium:
 Midőn megzendült a hős hű nejének
 Nászdal után a temetési ének,
 Midőn a gyászos koporsó felett
 Szövétneknek füst-fátyla lebegett:
 Úgy érezé az egykor hős kebel,
 Hogy mintegy nő sziv, bútól reped el.

A vezér fájdalmát csak a biztató remény vala képes némileg enyhíteni, mely gyászos mult helyébe rózsás jövőt ígér. Ábrándjaiban, álmaiban egy alak lebeg folyton szemei előtt, melyet soha sem ismert, de a mely édes sejtésekkel eltölté keblét. Most is, hogy Murány alá érkezik seregével, e képet látja folytonosan maga előtt. S amint ábrándjai között a várra feltekint — egy tündért, egy alakot lát ott mozdulatlanul feléje szegezett tekintettel, ugyanazt az alakot, melyet álmai folyton elébe varázsolnak. Szíve egy boldogabb, szebb jövő reményével megtelik.

II. ének.

Sötét, hűvös őszi éjszaka van. Murány alatt pattogó tűz körül ülnek Vesselényi katonái a táborban. Amint beszélgetésükből megtudhatjuk, a tegnapi ostrom hősiessen visszavertett, nagy veszteséget okozva a császári hadseregnek, mely győzelemben oroszlán része vala a hőslelkű Máriának. A vezér is álmatlanul, nyugtalanul tölti az éjszakát sátrában. Fel-feltünik szemei előtt az ifju nő, az ábrándos alak, már-vány homlokával, gazdag sötét fürteivel, páncél-födte vitéz

keblével, lángoló szemeivel. Felgerjedő szerelme jobban vérezi hősi szívét, mint a vesztett csatának keserű tudata. Keblében hordozza a szerelem gyilkos nyilát; az álom valóvá lesz, a remény eleibe hozza minden kincseit, de a kételkedés ölyve el-elriasztja boldog álmait. Nem hiszi, hogy reménye, sejtelve valósuljon, mégis szívesen hallgat reménye biztató szavára; talán övé lehet még ez a nő, talán

„El fogja vetni kardját, zászlaját,
Lecsüendesíti a harcok zaját“

s végre is keblére borul? Tünődései között találja a regg. A hűvös hajnali szellő csöndesen lopózik sátrába, hozzá símul, megsimogatja barna fürteit, csókokat hint gonddal teli homlokára s fölébreszti merengéséből. S im, megnyílik a sátor s belép Farkas, Vesselényi alvezére. Hosszan tanácskoznak együtt, végre elhatározzák, hogy Vesselényi maga megy fel ismeretlenül a várba. A vezér azután levelet ír, melyben szakadozott, tördelt szavakban Máriának lángoló szerelmét, tudtára akarja adni. Azután vasba öltözik, holló-fekete ménjére ül és elrobog. De amint a várba bocsátják s Mária szemeibe tekint, ajka néma lesz. Csak hosszú küzdelem után jut szóhoz; követ képiben előadja vezére üzenetét, melyben kéri, hogy hagyja félbe ez iszonyu harcot, mely vérrel borítja a hazát s térjen hűségre, mert a pártütésnek még az istenek sem adnak segédet. Mária visszautasítja e kérést; őt a tiszta meggyőződés, az önzetlen hazaszeretet, a szabadság után való vágy készítette a lépésre, s elvét fel nem adja. A vezér látja követségének sikertelenségét, remegő kézzel átadja a keblébe rejtett levélkét a hölgynek, gyorsan fölemeli arcrostélyát, bátran tekint Mária szemeibe s míg a bámuló hölgy a levél sorait olvassa, elrohan. A szerelmi vallomás mély hatást teve Mária szívére. Egy új, boldogabb jövő hajnalát látja benne; epedő szemeivel a távozó vezér után tekint. Vesselényi már tábora felé vágat, és

„A hölgy utánna, mind utánna néz,
Szeme sugára távolokba vész,
De ő tért és távolt feled.
Búcsu gyanánt fehér kendője leng.
Ajkán az elválás bú hangja zeng:
„Isten veled! Isten veled!““

III. ének.

Néma, sötét, csöndes éjszaka van. Pislogó mécs halvány fényénél viraszt Mária gondolatokba merülten. Szívében a szerelem gyilkos nyila, mely keservet és kéjt, kétséget és reményt támasztott benne. Föl-fölriad hosszú merengéséből, bágyadt tekintetét az előtte fekvő papírlapra veti, melyre néhány betűt irt. Háborgó lelke szilaj képeket rajzol elébe szomorú multjából, végre az álom lecsukja bágyadt szempil-láit. Késő regg vala, mikor fölébredt. Ujból irni kezd. Reszkető kézzel megírja a vezérnek viszonszerelmét s hű követe rövid idő alatt sebes vágztatva viszi szerelmi vallomá-sát az ellenség táborába. A vezér lelke remeg a boldogságtól, öröm csillámlik szemeiből, amint a sorokból kiolvassa, hogy „hű Mária“-ja viszonszereti s vele a Murány alatti völgyben találkozni óhajt. S elérkezik a negyedik nap, a találkozás napja. Mária felkészül; könnyű lovagöltönyt ölti magára, vállára bársony köpenyét veti, csinos vadászkalpagot tesz fejére, könnyű halászsziponyát kezébe veszi s miután Illéshá-zinak tudtára adta, hogy megunva a harcot kissé szórakozni vágy, felpattan büszke ménjére és a megnyílt kapun gyorsan tovaszáll. A vezér sem késlekedik; égő szerelme, biztató reménye hajtva-hajtja Mária közelébe juthatni, még az enyhe szellő is, mely fürteivel enyeleg, egyre azt mondja neki: siess, siess, hogy mielőbb lehes kedvesednél.

A Murány alatti völgyben kis tavacska sima tükre csil-log. Száz vizililiom néz belé, szerelmesen lehajol ezüst színű hajjaihoz, melyeket a pajkos halsereg könnyű tagjaival föl-csapkod. Partjain a lombok díszes sátora, közepén tisztással, mely a találkozás helyéül szolgál. S im, megrezzen a bükkök sátora s Vesselényi a zöld pázsiton terem. Kis vártatva Má-ria is közelg és mielőtt a vezér odaérhetne, hogy lováról le-emelje, könnyű szökéssel lepattan róla. Nehogy a regg har-mata megártson neki, a vezér bársonypalástját teríti a pá-zsitra, melyen Mária helyet foglal. Azután féltérdre bocsát-kozik melléje s kezét kezébe fogva, feltárja előtte lelke birodalmát, multjának gyászos emlékeit, a sors kérlelhetlen-ségét, mely boldogságától megfosztá, a csalfa reményt, mely bánatát enyhíti, csüggedt lelkét vigasztalja, boldogabb jövő-vel hitegeti s a kételkedést, mely szüntelenül marja bánatos

szívét. Mária mélyen megindulva felel. Tudja, hogy sokat szenvedhetett a hős kebele, de ő mégis szerencsésebb vala, mert az örömet is megízlelé. Tőle ezt is megtagadta a sors. Neki nem volt öröme, melyet elveszítsen, nem volt boldogsága, melynek eltűntét sirassa. A végzet talán most lesz kegyesebb iránta, legalább reménye egy jobb, boldogabb életet varázsol elébe; talán feledés borul bánatára s szerelme boldogítani fogja őt. A szerelemtől önfeledten, boldog álmaik között ringatózva élvezik a szerelmesek az együttlét örömteljes perceit

„És elmerengve észre sem veszik,
Hogy a midőn az este érkezik:
Alkonydálát a cserje vad bogán
El is végzi már a kis csalogány.“

Csak midőn rájuk borula már az éj csillag-hímes fátyolával, közelökbbe lép a hű cseléd, hogy őket arra gyöngéden figyelmeztesse. Elértik szándékát. Bús sohaj száll ajkaikra fel; oly nehezen esik válniok! De ez nem lesz utolsó találkozásuk! Mária megígéri a vezérnek, hogy egy hét alatt még meglátandja őt s ha szive addig hű marad hozzá, úgy öröm vár mindkettőjökre. Egy rövidke perc s mindketten eltűnnek a sötét éjben.

IV. ének.

A vezér kétség és aggodalom között várja hölgye üzenetét. A hetedik napon elérkezik a várba várt követ a levéllel, melyben Mária ígéretét beváltandó felszólítja őt, hogy az éjjel kevés kíséretével a várba jöjjön. A vezér haladéktalanul fölkészül s elindul a vészes utra. Sötét, csillagtalan éj vala; a vihar kitör, villám-villámra csap, de a bátor kis csapat egyre nyomul előre, szótlan, némán követve a föltörekvő vezért. Végre ezer veszély között, nagy küzködés után odaérnek a néma vár alá.

Murány várának déli oldalán tágas terem van, néma, sötét, élettelen, moh- és mérges penész-lepte óriási oszlopokkal. Csikorogva nyílik ajtaja, melyen halovány szövétnekével kezében Mária remegve belép. Előre megy, meg-megáll; szive hallhatóan dobog, aggódva tekint maga körül s végre hangosan kiált: „Hé, emberek! hát ébren vagytok-e? Úgy

legyen minden, mint parancsolám!" S mint a pokol rejtekéből erős viszhang gyanánt húsz férfihang felel „igen“-t. Mária fegyveresei azok, kik a terem egyik üregébe rejtve vannak. Végre Mária is oszlop mögé rejtődzik, kioltja szövétnekét s a terembe megint kietlen, pusztá, rémes éj következik. S elérkezik az éjfél; megcsördül a terem egyik ablaka, mintha a tomboló vihar verte volna be s rajta Vesselényi lép a terembe. Ott künn a szélvész rémes hangja, itt benn síri csend. A vezér egyedül van; kísérői kinn maradának, csak Mária követe jött vele, ki rövid várakozásra inti őt, míg a termet kivilágítja. De alig hangzott el lépteinek nesze, midőn háromszoros tapsal jelt adva, az elrejtőzött fegyveresek előrohannak s a vezért körül fogják, megtámadják. Egy ideig néma küzdés zaja hallatszik, végre ez is elhal. S lesz újból néma csönd a sötét falak között.

Hosszu, kínos percek múlnak. Egyszerre homályos fény kezd derengeni a teremben; lobogó fáklyák halvány lángjai látszanak messziről. Csöndesen, nesz nélkül, halotti menet gyanánt közeledik egy kísérteties csapat az oszlophoz kötött vezér felé. Majd egyenként el-elmaradoznak bizonyos távolban; csak egy közöttük halad tovább, lassan, zajtalanul. Illésházi az, megáll a vezér előtt, hosszan nézi foglyát, vajjon nem lát-e félelmet, ijedtséget arcán? A vezér is fölneéz, de szóltan marad, csak szemeiből lövellnek a nemes harag villámai. Hosszu vártatva felszólítja a foglyot, hogy Rákóczy pártjára álljon, akkor kegyelmet nyer; fényes hivattal, Mária kezével is megkinálja. De a vezér nem ismer oly boldogságot, melyért becsületét odaadni kész lenne. Büszke haraggal felel s hangja, mint a vert húr meg-megremeg: „Tudd meg, hogy gyilkosom lehetsz, de szód engem árulóvá tenni nem fog; tartsd meg fényes hivatalodat, a hatalmat és a hölgyet, mert e kebel árulást nem ismer. Szavadtól nem rémülök el, míg ereimben egy cseppnyi vér vagyon, mert halni tud e hős kebel, de árulóvá lenni soha!“ Jól van tehát, — hangzik Illésházi válasza — ha kedvező föltételeimet ily makacson, ily meggondolatlanul visszautasítod, maradj itt örökre s érezd az énhalálnak kinjait.“ S alig hangzik el szava, lassan haladva a teremből eltávozik. S újra éj lesz kívül és belül.

A vezér, mint leláncolt Prometheusz kinosan vergődik

fájdalmaiban; gyötrelmei viharként vonulnak át hősi kebelén, fájó idegein. Megnyugvást, enyhülést csak azon gondolat ad neki, hogy becsületét tisztán megőrizte. S amint így tépelődik a boldogtalan, újra oszladozni kezd az éj sűrű sötétsége, újra feltűnik egy fáklyafény, mindinkább feléje közeledve. Egy ifju nő, Mária jó rejtékhelyéből, megáll a nemes rab előtt s szótlánul kezdi oldogatni a lánczokat. A vezér álmokat vél látni, keble nem ismert kéjtől dobog s amint láncai csörömpölve lehullanak, gyönyörű hölgye keblére borul. S midőn fölocsudik, előtte áll a vár egész népe, élén Illésházi Gáborral, kinek arcán pajkos mosoly játszik. Mária átadván Vesselényinek a vár kulcsait, így szól:

„S tied vagyok most
Mert most tudom, hogy nagy vagy és nemes
Ki nem hiu dicsőséget keres,
Kinek nem legdrágább kincs élete
Áruba nem száll szent becsülete.“

Azután Illésházi nyújtja feléje kezét, bocsánatot kérve, hogy oly kegyetlenül játszott vele; nem komoly való, csak kemény próba volt az, melyet a vezér hősiessen megállott. A szerelmesek egy boldog jövőbe vetett hittel keblökben elhagyják a vár gyászos termét.

Ime Szász Károly „Murány hölgye“ című beszélyének tartalma! Szántszándékkal iparkodtam részletesebben rajzolni annak foglatját, mint azt általánosan ismert műveknél tenni szokás. Mentségemül szolgálhat jó szándékom, mely oda irányult, hogy az irodalmi közönség legalább tartalmilag megismerje ezen kéziratban heverő, tehát holt szellemi tőkét képviselő munkát, mely mint pályamunka amúgy sem kerülhetett ki egészen a nyilvánosságot s bár költői szempontból nem épen kifogástalan, szerzőjének, mint fiatal kezdőnek mégis dicséretére vált. Nem akarnék az irodalmi tisztesség ellen vetni avval, hogy e kézirati munka behatóbb megbirálásába bocsátkozzam, mindamellett megbocsátható dolognak tartom, ha néhány megjegyzéssel megtoldom a róla szóló rövid ismeretésemet.

Valamint általában az idetartozó s már tárgyalt beszélyek, úgy ez is abban a hibában szenved, hogy részleteiben

sok szépséget tartalmaz ugyan, de mint költői egész elhibázott. Gyöngéje különösen abban rejlik, hogy az alapul vett eszme: Mária megtérése, nincsen lélektanilag kellően okadatolva s szinte minden ellenállás és küzdés nélkül megy végbe, mintha csak Mária a hősnő s honleány és Mária a szerelmes, nem volna egy és ugyanazon személy, kinek ellentétes érdekei egymásba ütközvén, benne, mint jellemben az önmagával való harcot létrehozzák. E hiba onnan ered, hogy a költő nem fektet súlyt Mária hősies érzületére, legalább akkor nem, midőn a szerelem szokatlan játékot kezd vele üzni s egész lényével ellentétbe hozza. Lemondása rögtön s minden nehézség nélkül közetkezik be s épen azért valószínű, kielégítő s megnyugtató sem lehet. Máriától, ki eleinte nem ijed meg még az ellenség ágyúitól sem, megvárhatnók, hogy csak hevesebb küzdelem után gondoljon a megadás lehetőségére s ne legyen oly gyöngé, hogy Ámor nyila rögtön a földre terítse. A ki elvből a hazáért és szabadságért kardot ránt, annak nem szabad a szerelem legelső sugallatára gyáván meghódnia, különösen árulás árán nem, mert akkor nem érdemes tiszteletünkre. Mária csupán csak szerelmes nőnek van festve, még pedig olyannak, ki egyes-egyedül a kínálkozó szerelemből remélhető boldogságban keresi üdvét s azért csupán önboldogulására gondol. Az ilyen önzés nem igen illik neki, a hősnőnek, a lelkesült honleánynak, a kinek nemcsak bátor szíve vagyon, hanem elvei, nézetei s meggyőződése is, melyhez esküje köti s melyért sikra szállani, önmagát föláldozni is kész vala. Szóval a szerelmes asszonyban tökéletesen elvész a hősnő alakja. Olyan szelíd, oly epekedő és ábrándos, a minő csak egy tapasztalatlan fiatal leányka lehet, de nem egy magyar amazon, egy politikai hősnő, a minőnek Máriát ismerjük. Vesselényi is a maga töprenkedő, tépelődő s olvadózó természetével amolyan búslakodó vitéz; de belőle legalább egyszer tör ki az igazi hőshöz illő férfias erő, mikor fogságában is rendületlen hive marad meggyőződésének s inkább kész az éhhalál kínjait elszenvedni, semhogy becsületén árulással ejtsen foltot. Mindebből az következik, hogy a költemény meglehetősen szüköldik nagyszerűbb lélektani momentumok nélkül s hogy az egésznek hangulata csendes és lágy, elegikus és idyllszerű. Erőteljesség, élénkebb élet, lelki

küzdelem helyett csupa reménykedéssel átszőtt búsongás, panasza és szerelmi ömlengés nyilatkozik benne. A cselekvény haladása is mód felett lassu, mit a költő gyakori és hosszan tartó reflexióinak, a dús leírásoknak s a személyek folytonos ömlengéseinek kell tulajdonítanunk. Általában a leíró és lyrai elem tulsúlyban van az epikai fölött. Azt azonban nem állíthatom, hogy a költemény egyes részei nem volnának költőiek. A személyek lyrai ömlengésében mindig van valami mély, igazi, varázsszerű; a leírásokban tagadhatatlanul sok a költőiség, a fantázia; a reflexiók mindig alkalmoszerűek s néha szépek is. Előadásában gyakran él csinos hasonlatokkal; képeiben, kifejezéseiben mindig van finomság, elegancia. Néha nagyon is hajhászsa a költői kifejezéseket, a diszító epithetonokat, mint az fiatalabb költőknél általában szokás, kik többet adnak egy-egy csinosabb kifejezésre, mint a tartalom költői értékére. Oly hiba, melytől az igazi tehetség idővel saját emberségéből is megszabadul.

Ennyit izelítőül. Elegendő ez annak kimondására, hogy Szász Károly „Murány hölgye“ mint költői egész ép úgy elhibázott munka ugyan, mint a többi, másrészt azonban részleteiben már erősen sejteti velünk a határozott költői tehetséget, melynek kedvező viszonyok között oda kellett fejlődnie, hogy költőink Pantheonjában díszes helyet foglaljon el, a mint úgysis történt.

V.

Az előbbi szakaszokban némi bíráló jegyzésekkel bővitve iparkodtam mindazon költeményeket ismertetni, melyekben a murányi esemény epikai alapon nyert költői kidolgozást. Akadtak költők, kik e tárgyat drámai cselekvénynyé igyekeztek átalakítani, s Máriát drámai hősnőnek szerepére méltatták. Kisfaludy Károly, Szigeti József, Jókai Mór drámát alkottak e tárgyból, mely még elődjöknek: Vitkovicsnak sem kerülte ki figyelmét. Szándékom tehát e tárgyhoz, mint drámaihoz általános szempontból hozzászólni, azután pedig az egyes idevonatkozó drámákról egyet-mást elmondani.

Nem kell különös aesthetikai érzék, vagy kritikai értelem annak belátására, hogy a murányi eset általában nem igen alkalmas drámai feldolgozásra. Ha kitünőbb költőink epikai formában sem birtak belőle valami különösebbet teremteni — a mely forma mindenesetre kényelmesebb a drámáinál — annál kevésbé lehet az idetartozó drámai kísérletek sikerültéről szólni. Megjegyzem azonban, hogy e drámák gyöngeségét korántsem akarom az illető költők tehetségének rovására felszámítani, ellenkezőleg meg vagyok győződve, hogy e drámák sarkalatos hibáinak javarésze maga a tárgy természetének mintegy szükségszerű kifolyása, a min a drámai tehetség sem sokat lendíthet. Legfőljebb a tárgy választását lehetne kifogásolnom; mert a drámairónak legelső feladata, hogy tárgya és személyei drámaiasságáról kellő meggyőződést szerezzen, mielőtt annak megírásához fog. Már pedig a murányi eseménynek, mint drámai tárgynak oly lényeges fogyatkozásai

vannak, melyeket a drámairónak legelső tekintetre kell fölismernie. Először is maga a történeti epizod nem igen való drámai cselekvénynek, másodsor pedig Mária sem bír a drámai, különösen komoly drámai hősnő föltételeivel.

Általánosan elfogadott aesthetikai axioma, hogy a dráma az ember szabad akaratjából folyó cselekvésnek költői formája vagy más szavakkal élve, csak oly cselekvényt tekinthetünk a dráma alkalmas tárgyának, melyben az ember egy bizonyos kitűzött cél felé való törekvésében saját akaratját, egész jellemét cselekvőleg érvényesítheti. A jellem sokoldalú nyilvánulása, az akarat érvényesítése pedig csak úgy képzelhető, ha a cselekvény maga a jellemekben gyökeredzik s annak egyes momentumai és egész fejlődése a jellemeknek különböző helyzetek szerint való nyilatkozásának mintegy következményeként tűnik fel. Ehhez képest a drámai cselekvénynek magvasnak, élénknek, a cselekvő életet viszsztatükrözőnek kell lennie. Csak ilyen drámai cselekvényben juthat érvényre az igazi drámai jellem s tény az, hogy azon dráma, melynek cselekvényében kevés az élet, a tett, nem tartozhatik a legsikerültebbek közé. És miben áll a murányi esemény mint drámai cselekvény? Egy gyöngye szerelmi epizodból vagy kalandból, mely azonkívül nem is logikai következménye az előzményeknek. Mert eredetileg nem is a szerelmi viszonyon fordul meg a dolog, hanem politikai nézetkülönbségen. Eleinte ellenséges hősök állnak egymással szemben, kiknek feladata is merőben ellenkező, a mennyiben az egyiknek kötelessége a várat védeni a másiknak bevenni és pedig nem csak azért, mivel e feladat megoldását rájuk bízták, hanem belső meggyőződésből is. De e célból való küzdelemből, e feladat megoldásától semmi sem lesz. A cselekvény oly fordulatot nyer, mely a személyek cselekvésének irányát egészen megváltoztatja a nélkül, hogy a motivumok erejét, hatalmát éreznők s a fordulatot kellőleg indokolva találják. Egymásba szeretnek, egymáséi lesznek a hősök minden nehézség, minden drámai küzdelem nélkül, sokkal kényelmesebb dolognak tartván békében élvezni a szerelem gyönyöreit, mint komolyan törekedni eredeti céljuk elérésére. Lehet-e ez komoly dráma cselekvénye, ha mindjárt hozzáadjuk főmozzanatait is, mint Vess. követségét, az egy-két levélváltást s az éji kalandot?

Minden drámai, kivált komoly drámai cselekvényben szükségképen összeütközésnek kell lennie; e nélkül nincs küzdelem, küzdelem nélkül pedig drámát nem képzelhetni. A drámai jellemeknek érdekeik szerint ellentétbe, összeütközésbe kell jönniök, hogy küzdjenek mindaddig, míg győznek vagy buknak. E küzdelem nélkül drámai cselekvényről, de drámai jellemről sem szólhatni, mert a jellem érzelmei, vágyai, indulatai és szenvedélyei csak akkor juthatnak teljesen érvényre, ha az összeütközésből származó bonyodalomban, a hős a küzdelem terére lép, akadályokkal száll szembe, hogy akaratját megvalósítsa, kitűzött célját elérhesse. A mely cselekvény akadálytalanul halad a kifejlet felé, a mely cselekvényben a hős minden küzdelem, megerőltetés nélkül eléri célját, az olyan cselekvény épen nem való drámának. Azt nem akarom ugyan állítani, hogy a murányi eseménybe nem lehetne drámai összeütközést létrehozni, ellenkezőleg már maga a száraz történet is elvi összeütközésen alapúl, ellenkező érdekeket szül, más-más célú tűz a hősök elé. Az alap tehát megvolna, melyből a drámai küzdelemnek fejlődnie kellene vagy lehetne. És e küzdelem nagy arányokat ölthetne, mert elv elv ellen harcolna, mert oly szenvedélyek fordulnának egymás ellen, minő a szerelem és becsület. E szenvedélyek összeütközéséből pedig a leghathatósabb drámai küzdelem fejlődhetnék. De vajjon látjuk-e csak nyomát is e küzdelemnek idetartozó drámai költeményeinkben? Az érdekek összeütközése — a mire pedig különös súlyt kellene fektetni — egyetlen egyben sincs kellőleg kiemelve; küzdelemről pedig épen nem szólhatni, ha csak azon próbát nem vesszük küzdelemnek, melyen a vezérnek közvetetlenül a cselekvény befejezése előtt át kell esnie, de melynek megállására egyébiránt néhány percig tartó férfias bátorságnál egyéb nem szükséges. Hiába is keresnők a drámai küzdelmet oly cselekvényben, melyben a hősök úgy szólván a legelső pillanattól fogva, a mint t. i. egymásba szertnek — mert a dráma cselekvénye tulajdonképen csak itt kezdődik — egymás kezére játszanak, s karöltve törekednek egy és ugyanazon cél felé, melyet végül elveik árán s neme-sebb erkölcsi érzések ellen ugyan, de mégis elérnek.

De nem csak a cselekvénynek, a jellemeknek is vannak sarkalatos hibáik.

Miután minden dráma az egyén akaratának érvényesítésére való törekvésében nyilvánul, multhatatlanul szükséges, hogy minden drámai személyben határozott akaratere legyen, mely tetteinek, küzdelmének belső rúgója. Minél komolyabb a jellem, annál erősebbnek, határozottabbnak kell lennie ez akaratereknek, s annál megrendítőbbnek a küzdelemnek is. A drámában tehát fődolog az egyén akaratának megvalósítása, illetőleg az arra való komoly törekvés. Ehhez képest a komoly drámai jellemnek bizonyos eszmét kell kitűznie élete feladatává, melyért küzd s mely felé való törekvésében az eléje gördülő akadályok sem ingathatják meg; ellenkezőleg, ez akadályokkal való szembeszállása „sine qua non“-ja a drámai küzdelemnek, tehát a drámai cselekvénynek is. A kitűzött eszme, tehát cél után való törekvésnek szenvedélylyé kell fejlődnie a drámai személyben, mely nélkül drámai hős nem is képzelhető.

De találunk-e ilyen határozott akaratereket a komoly hősnőnek föltüntetett Máriában? Korántsem. Eleinte nyilatkozik ugyan benne — legalább szavaiból kivehetjük — akaratere és komoly törekvés eredetileg kitűzött célja elérésére, de azon perctől fogva, melyben belső tényezőként a szerelem is kezd közbejátszani, hogy az érdekek összeütközését, tehát a drámai küzdelmet előidézzé, megtör akaratereje is, s cserbe hagyva célját, melyért eleinte kész vala harcolni, sőt életét is feláldozni, kitér minden küzdelem elől s minden ellenállás nélkül megadja magát. Látszik ebből, hogy Máriában sem a szabadságért való lelkesedés, sem a szerelem igazi, mély szenvedélylyé nem magasult, mely szívet tökéletesen áthatotta volna, mert az igazi szenvedély — a drámai páthosz — a komoly ellentállásban nyilvánul a legerőteljesebben, nem pedig az eredeti célról való rögtöni lemondásban, a köpönyegforgatásban, melynél fogva a hős eredeti célját egy másért, könnyebben elérhetőért s reá nézve kedvezőbbért fölcseréli, hogy az akadályokkal való megbirkózást, az összeütközést kikerülhesse. Minden ily gyöngeség ellenkezik a drámai páthosszal, minden ily határozatlanság ölt betűje a drámai jellemnek s ki csak félig-meddig végzi vagy iparkodik végezni feladatát, az nem drámai hősnek való, mert végre is a drámai jellemben oly hatalomnak kell uralkodnia, mely őt bizonyos irányban való elhatározásra bírja, határozott irányban való cselekvésre

ellenállhatatlanul ragadja s akaratjának érvényesítésére a végletekig lelkesíti.

Máriában nincs ilyen hatalom, ilyen szenvedély, azért nincs határozott célja sem, mely felé lelke egész erejéből törekednék, azért nincs cselekvésének határozott iránya. Az ilyen drámai jellemben hiányzik az egység, hiányzik a jellemvonások harmoniája, mely abban nyilvánul leginkább, hogy az egész egységes jellem csak egy bizonyos kitűzött cél felé haladjon, nem pedig más-más célok után, melyek a jellem egységét megosztják s a küzdelmet lehetetlenné teszik. Az ilyen diszharmonikus, jellem maga után vonja a következetlenség bélyegét is, mert a ki egyszerre törekszik több cél elérésére, annak akaratja, cselekvése különböző irányokban széjjelágazván, a különböző, gyakran egymást kizáró, vagy ha az nem is, legalább egymástól különböző célokhoz képest megoszlik jelleme is s többé következetes nem lehet, mert minden célját el nem érhetvén, egyiket a másik javára szükségképen föl kell áldoznia. Csakhogy az ilyen drámai jellemben nincsen köszönet, mert megoszolván cselekvésének iránya, elveszti azon képességet, hogy akarat erejét egyik vagy másik irányban a kellő energiával érvényesítse s így drámai küzdelmet előidézzon. A drámai jellem ezen összhangzása hiányzik Máriában, mert nem következetes, mert jellemének egész súlyával nem törekszik egységes cél felé. Hős is akar lenni, elvet vallani, szabadságért küzdeni, de ellenségével is szerelmi viszonyba lépni. Jó honléány is óhajt maradni, de ellenségének hitvese is lenni, szerelmére hallgatni, de hazaszeretére is, pedig e kettős cél az uralkodó viszonyok szerint kizárja egymást s egyszerre el nem érhető. Ennek következménye azután, hogy egyik cél felé való törekvésében sem jár el a kellő energiával, egyik érzés és vágy sem nyilatkozik benne drámai erővel s ő se nem hősnő, se nem asszony, vagy jobban mondva, félig hősnő, félig asszony, de egyik sem tökéletes. Akarat-erő helyett nyilatkozik azután benne jó adag határozatlanság az iránt, melyik céljának hódoljon inkább. S melyiknek hódolna? A szebbet, kecsgetőbbet választja magának, a mely elé drámailag komoly akadályok nem is gördülnek. Férjet választ — hűséget szeg. S föltéve, de meg nem engedve, hogy ilyen fordulat meg volna bocsátható — mit azonban

drámai szempontból a legkérlelhetetlenebb következetességgel tagadnunk kell — legalább megvárni, hogy lássuk, érezzük az indító motívumok erejét a jellemben, hogy a küzdelem fonalán egyik vagy másik motívum fölényét, ellenállhatatlan hatalmát szemlélhessük, mely a többieket legyőzi, elnémítja s a jellem elhatározására döntő befolyást gyakorol. Ilyenkor, ha nem is hinnők el a szóban forgó fordulat valószínűségét, s be nem látnók helyességét, legalább a hatalmasnak föltüntetett motívum hatása alatt némi elnézéssel volnánk a dráma kifejlete iránt, mert akkor legalább az indokolásra való törekvéstről lehetne szólnunk. Pedig indokolás nélkül nincsen valódi drámai alkotás. A helyes indokolás pedig abban rejlik, hogy a hősök belsejében gyökerező motívumok indító okai legyenek a cselekvésnek; csak így magyarázható meg a jellem és cselekvény között uralkodó kölcsönösség, pedig ezek egymásból folyó s egymást föltételező tényezői a helyes drámai műnek. Mária jellemének épen az a hibája, hogy benne az érzelem nem lép fel az igazi drámai motívum erejével, s nem is gyökerezik annyira magában a jellemben, mint inkább a külső viszonyok ráhatásában.

És Vesselényi, a dráma második hőse, sem valami alkalmas drámai alak. Csupa passzivitás. Várnia kell a jó szerencsét, a sült galambot. Sorsa egészben Mária elhatározásától függ. Berne, körülötte küzdelem csak akkor fejlődhetnék, ha Mária megtagadná kérését s nem biztatná, nem ígérné nyomban, hogy vágyai teljesülni fognak. Mária ígérete, közreműködése felmenti őt minden cselekvéstől, küzdelemtől. Így aztán se nem tökéletes hős, se nem igazán szerelmes férfiú. Nem tesz úgy szólván mást, minthogy egy-két szerelmet valló levelet ír, Murányba eljár követségbe, megjelenik a találkozó helyén s elvégzi a kalandot. Csakhogy ez mind olyan dolog, melyben — az éji kalandot kivéve — semmi drámai élet, egy mákszemnyi küzdelem nincsen. Ő csak perorál, töprenkedik szerelmet vall, dicséri hazafiságát, s hatalmas frázisokkal dobálkozik, melyekkel Mária szívét megostromolja és — győz. Benne sem látjuk a drámai motívumot igazi erejében; nem is tudjuk, mi hajtja inkább, szerelme-e, vagy eredeti céljáért való lelkesülése: vagyis a vár birásának vágya. Bajosan lehetni neki, hogy igazi szerelem szól belőle, mikor azt Máriá-

nak vallja, mert önkénytelenül az a gondolat támad bennünk, hogy a hölgyet csak vára kedvéért szereti, legalább igen fontos és eldönthetetlen kérdés marad előttem, kellene-e neki Mária Murány nélkül is? Én azt hiszem nem, mert ha úgy volna, akkor nagyon egyszerűen lehetne megoldani a kérdést s nem volna oka magát agyonbúsulnia. Mint ellenfele ő is két cél felé törekszik, akarám mondani halad, csak hogy azokat nem a maga emberségéből éri el, hanem ajándékképp veszi Mária kezéből, a nélkül, hogy az értök való küzdelemben még egy hajaszála is meggömbült volna, mert érdekei komoly összeütközésbe nem kerülnek. Ilyen hős még epikába sem való, annak kevésbé lehet helye a drámai költeményben.

Ennyi is elég volna annak kimutatására, mily gyöngé drámai cselekvénnyel és jellemeikkel költőinknek küzdeniök kellett. De van e tárgynak még más hiánya is, melyet semmikép sem szabad szemünk elől tévesztenünk. Minden drámai műnek valamely eszmét kell kifejeznie és bizonyos hatást gyakorolnia. Ezen eszme bizonyításával, föltüntetésével kell hatnia a drámairónak az ember értelmére és kedélyére egyaránt. A mely drámából ily határozott főeszme hiányzik, a mely dráma nem képes az emberi kedélyre a kívánt hatást gyakorolni, az elvesztette széptani célját és erkölcsi alapját. Természetes, hogy a dráma hatása a különböző viszonyokhoz képest különböző lehet; a szerencsés fordulatu dráma más érzelmeket gerjeszt a néző lelkében, mint a tragikai kifejetű; mindamellett egyben, a hatás lényeges kellékében megegyeznek egymással. A drámai hatás e lényeges kelléke: a megnyugvás. Ha a drámai mű e helyett elégtelenséget, gyűlöletet, elkeseredést, megvetést szül a néző lelkében, akkor tökéletesen eltévesztette célját s mint drámai mű alapjában elhibázott. Hogy pedig a dráma hatása tökéletes és jogosult legyen, szükséges, hogy a nézőben mindazon szenvedélyek és indulatok iránt, melyek az embert erkölcsi vétségre, bűnre csábítják, az ellenszenvet, azok iránt pedig, melyek a hőst a szép, jó és igaz felé való törekvésében, küzdelmében fölemelik és lelkesítik, a legtisztább rokonszenv érzetét fölébreszse. Ebben gyökerezik a dráma erkölcsnemesítő hatása, ebben az érzelmek tisztulása, a javulás lehetősége.

De éppen az a baj, hogy a szóban lévő drámákból, illetőleg már magából a tárgyból hiányzik az erkölcsi alap, azért nem lehet erkölcsileg nemesítő hatásuk sem. Sem a cselekvény nem győz meg bennünket arról, hogy haladása valamely jó, igaz eszme felé irányulna, vagy annak feltüntetésére, bizonyítására szolgálna, sem a jellemekben nem látjuk a szép eszme harcosait s az egészségből valami józan igazságot, vagy erkölcsi tanúságot sem vonhatunk le. Bármennyit is gondolkozunk e fölött, mindig csak ugyanegy eredményre jutunk, hogy t. i. e drámák fennn hirdetik a szerelem hatalmát a becsület fölött, a mi pedig nem valami magasztos eszme, melyért természetesen nem is tudunk lelkesülni, benne megnyugodni, mely sem értelmünket nem gazdagítja, sem kedélyünket nem nemesítheti, szóval drámai hatást elő nem idézhet. Ha pedig arra lyukadunk ki, hogy e drámák intenciója abban rejlik, hogy kimutassák, miképen tér a pályáját, rendeltetését tévesztett nő a szerelem hatalma által a helyes utra, melyet a természet számára kitűzött vala, akkor megköveteljük, hogy e megtérés lélektanilag tökéletesen indokolva legyen s hogy az átalakulás nem csak valószínűséggel birjon, hanem egyuttal megnyugtasson is. Erről egyik jeles dramaturgunk ekkép nyilatkozik: „Ha egy tévedt hős (értve alatta mindig a hősnőt is) helyes, lélektanilag hihető uton megtér s így lesz boldog, nem kívánjuk-e ezt, nem nyugszunk-e meg benne, nem örülünk-e boldogságán? Ellenben, ha egy hős vétket követ el s bűnhődés nélkül és helyett boldog véget ér, nem boszankodunk-e rá és a szerzőre?”¹⁾ Pedig a szóban lévő drámákban ez utóbbi eset fordul elő. Akárhogyan okoskodjunk, Mária nem egyéb léha árulónál, kiben nincs erkölcsi ellenállás, kiben nagyobb a hajlam az erkölcsi bűn elkövetésére, mint lelki erő és nemes büszkeség, mely visszatarthatná a végzetes lépéstől, melylyel becsületét tönkreteszi. Egy rövidke szerelmes levél, egy gyöngye szerelmi vallomás sokkal inkább megragadja, sem hogy érte becsületét áldozatul oda nem dobná. A jellem átalakulása ilyen pszichologice is helytelen, de erkölcsileg sem helyesítható uton végbe nem mehet. Valóban nem tudjuk, kit tiszteljük,

¹⁾ »A dráma és válfajai.« Irta: Szigligeti Ede 167. l.

kit szeressünk, kit méltassunk rokonszenvűnkre e drámákban? Máriát, a minden erkölcsi alapot nélkülöző férfi-aszszonyt, ki vétek segítségével boldogsághoz jut? vagy Vesselényt, ki „szorultságában“ nehéz hadvezéri feladatát gyöngénői sziv meghódításával oldja meg s meg nem érdemlett jutalmul Mária kezét és a várat kapja? Bizony Vesselényi sem más csábítónál, még pedig közönséges csábítónál, ki nagyon könnyen veszi a dolgot, midőn kedvesét erkölcsi bűnre csábítja s nem sokat gondol vele, mikor Mária ugyanazon elvűséget és hazaszeretetet, melynek ő oly rendíthetetlen bajnoka, lábbal tiporja. Igazán méltó hősök ők egymásra, de sajnos olyanok, kikben nincs mit tisztelnünk, mit bámulnunk, olyanok, kik jellemökkel s tetteikkel, de különösen boldog sorsukkal, melyet ki nem érdemeltek, bennünk a méltó bosszankodás és elkeseredés érzetét keltik föl, a mi dráma véghatása soha sem lehet. Mária könnyelműségén, árulásán megbotránkozunk, elkeseredünk, Vesselényi gyöngeségén, tépelődésein gúnyosan mosolygunk.

De nem folytatom ezen talán már amúgy is hosszúra nyújtott fejtegetést. Csak azt akartam vele föltüntetni, hogy bizony a szóban forgó tárgyból nagyon bajos jóra való drámát alkotni, már csak azért sem, mert a cselekvény, valamint a szereplő hősök történetiek lévén, a költőknek a történeti hűségre is kellett kiváló gondot fordítaniok s így sem a cselekvényt, sem a jellemeket a dráma céljához képest tetszésök szerint át nem alakíthatták. Épen azért ismételve is kiemelem, hogy a drámák hibáiért nem annyira a költőket érheti a mulasztás vádja, mint inkább magát a történeti tárgyat és személyeket, illetőleg a bennök rejlő fogyatkozásokat, melyeket paralizálni még a legkitűnőbb drámai tehetség sem volna képes.

Tudtommal az első költő, ki ezen tárgyat drámának földolgozta, vagy földolgozni megkísérett: Vitkovics Mihály volt. Sajnálom, hogy Vitkovics drámairói tehetségéről és munkásságáról, de különösen ide vonatkozó drámájáról, melynek ő „Mars Vénussal Murány alatt“ czimet adott, bővebb és alaposabb ismertetést nem adhatok és pedig azon egyszerű oknál fogva nem, mert minden tudakozódásomnak és utánjárásomnak sem sikerült drámáihoz jutnom. Eddig általánosan

azt hitték, hogy Vitkovics drámái valahol „lappanganak.“ Ugy látszik, nekem jutott a szomorú feladat konstatálni, hogy Vitkovics drámáit a legnagyobb valószínűséggel elveszetteknek tekinthetjük. Legalább azt kell következtetnem Paulay Ede úrtól, a nemzeti színház igazgatójától nyert azon szíves felvilágosításból, mely szerint Vitkovics drámái tudtával a nemzeti színházhoz kerültek volt, de onnan egy időben eltűntek és senki sem tudja hová. Ily körülmények között természetesen nekem is be kell érnem néhány általános észrevétel fölemlítésével s elsorolásával annak, mit e költő drámáiról mindeddig megtudnunk lehetett.

Szomorú idők jártak akkor dr. költészetünkre, mikor Vitkovics a drámairás felé fordult. A fővárosban, a hol ő is tartózkodik vala, a német Thalia hódított, kinek természetesen még a magyar hazafiak is adózni kényszerültek, mert a fővárosnak sem magyar színpadja, sem magyar szintársulata nem volt. A magyar Thalia még mindig koldusbottal kezében vándorolt keresztül-kasul az országon s küzdött az éhhalállal. Ily viszonyok között drámaköltészetünk sem tudott virágzásnak indulni. Vitkovics nagyon szerette a színi előadásokat; mit tehetett volna mást, mint hogy ő is el-ellátogatott a német színházba. Képzeltetjük, mennyire fájlalta, hogy a magyar múzsa még mindig száműzve van a fővárosból, hogy a magyar hazafiak oly előadásokat kénytelenek látogatni, melyeknek nyelve, szelleme merőben idegen, s melyeknek hódítása az egész nemzet szégyenére válik. De azért nem csüggedt. Azon kevesekhez tartozott ő is, kik lelkek egész hevével azon munkálkodtak, hogy a nemzeti színművészetnek a fővárosban állandó templomot emeljenek s mikor Vida László fáradhatatlan buzgóságának s nem csekély áldozatainak sikerült, hogy az erdélyi szintársulat egyik csoportja bemutathatta előadásait a főváros magyar közönségének, lelkesültségében a drámai költészet művelésére adta magát.

E körülmény nemcsak őt, hanem több más írónkat is vont a drámairás terére s tény az, hogy nemzeti drámaköltészetünkben számbavehető munkásság csak ez időben kezdett észlelhetővé lenni. A tulajdonképi lendület későbbi időknek maradt fenn s rendesen az 1819. évet szokás fordulópontul venni drámaköltészetünkben. Mint kortársai ált alában úgy,

Vitkovics is a hazai történetből merítette tárgyait s bár drámáit nem ismerem, alig csalódom, ha azt hiszem, hogy nála is az akkor divó elv juthatott érvényre, mely szerint az írók nem annyira a drámai szempontnak hódoltak, mint inkább arra törekedtek, hogy a hazafiakban felbuzdulást, lelkesedést gerjeszsenek. Főelv volt: a hazafiság dicsőítése; ennek kedvéért egyszerűen dramatizálták a hazai történet egyes epizódjait. Eredeti színművei közül első helyen említik „II. Rákóczy Ferencz Rodostóban“ c. négy felvonásos szomorujátékát, melyet Mikes Kelemen levelei nyomán alkotott¹⁾. Régibb íróink közül Döbrentei említi, hogy látta és dicséri „az erkölcsök szerencsés festéseért“, mialatt bizonynyal a jellemzést kell értenünk. Toldy nemcsak látta, hanem birta is. Kézirati jegyzeteiben ő is dicsérőleg nyilatkozik Vitkovics jellemzési tehetségéről sőt egyik helyen dialógját is nagyon kiemeli, mely szerinte „úgy perdül, mint a karika.“ Egy másik szinte eredeti színműve volt: „Mars Vénussal Murány alatt“ c. nemzeti vitézi játék öt fölvonásban, Gyöngyösi István Murányi Vénusa nyomain. Úgy látszik, ez csonkán maradt; Toldy legalább azt mondja, hogy iratai között e drámából csak az I. felvonás hat jelenete és a II. felvonás 2. jelenésének két sora volt meg tisztázva. Ily körülmények között ítéletet sem mondhatnánk róla, ha ismernők is, azt mégis gondolhatjuk, hogy alig lehetett volna egyéb Gyöngyösi regényes elbeszélésének dramatizálásánál.

Én legalább nem hihetem, hogy Vitk. e tárgyban képes lett volna jobban érvényesíteni a drámai szempontot, mint azt akármelyikben tapasztaljuk, melyet ő vagy kortásai feldolgoztak. Amit tudtunkkal ezeken kívül adott, csupa fordítás. Lefordította Kotzebue egyik színművét „A keresztes vitézek“ címmel, melyben kora íróinak szokása szerint német ritterekből magyar lovagokat faragott. Színpadra csak egyetlen-egy fordítása került, Pelletier „A megengesztelés“ című érzékeny játéka, melynek emlékét egy vörössel nyomott színlap tartotta fenn. Eredeti darabjai közül egyik sem látta a színpadot s nem is láthatta, mert valószínűleg egyiket sem

¹⁾ Vitkovics drámáira vonatkozó s itt közölt adatokat a Szvorényi József-szerkesztette „Vitkovics Mihály művei“ c. munkából merítettem.

fejezte be egészen. Drámai tehetségéről e szerint nem is szólhatunk, de ha a jelek nem csálnak, úgy azt kell hinnünk, hogy inkább hazafiui buzgalma, lelkesedése serkenti vala drámairásra, mint tehetségének tudata. Mert ha színművei csak annyira is sikerültek volna, mint kortársaié, egyike-másika mégis csak kerül a színpadra, s előadásának sikere valószínűleg az utókorra is fentartotta volna emlékét. Azt nem akarjuk elvitatni, hogy a színművészettel komolyan nem foglalkozott volna, hisz akkor nem tanulmányozza s nem fordítja le Schiller-nek „Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet“¹⁾ című értekezését s nem forgatja Wiedlandot, Shakespearet, a miről pedig biztos tudomásunk van. Csak az a baj, hogy csupán a készületnél, a kezdetnél maradt. Talán jobb is; így legalább idejét más költői fajok művelésére fordíthatta, a milyen az epigramma, a mese és a dal, melyekben ő otthonosabb volt, s maradandóbb becsüeket alkothatott.

Kisfaludy Károly időrendre nézve második költő, ki a murányi esemény dramatizálásával bajlódott, már határozott drámai tehetség. Azért mondom, bajlódott, mert az ő darabja sem egyéb „gyöngye kísérlétnél,“ s nemcsak belső becsére, hanem külső hatásra nézve ~~is~~ más komoly irányu darabjai mögött maradt. Még a szerfölkött hizelgők és részrehajlók sem foghatnák Kisfaludyra, hogy színműveiben a dramaturgia elveit szigorúan szemmeltartotta és alkalmazta volna, mert darabjai, különösen a komoly irányuak a mai kényesebb kritika törvényszéke előtt helyöket meg nem állják, de az akkori idők divó izlésének, melynek főkövetelménye nem annyira a műélvezet, mint inkább a nemzeti érzület fölkeltsége és a hazafiság dicsőítése, vala, úgy látszik tökéletesen megfelelték. De ezen hazafias érzület fölkeltsére nagy szüksége vala nemcsak a kornak általában, hanem magának drámai költészetünknek is, hogy végre valahára megkedveltesse, megszerettesse a közönséggel a magyar színpadot, a nemzeti színművészetet, mely iránt az oly hosszú ideig hideg, sőt nem ritkán megvető közönnnyel viseltetett, minek az a szomorú

¹⁾ Megjelent Kulcsár István: „Magyar theátrumi Almanach“-jában, 1814-ben „A játékszin“ címmel.

következménye lőn, hogy színművészetünk Kisfaludy Károly fölléptekor még mostohább viszonyok között tengődik vala, mint néhány évvel azelőtt. Dacára néhány lelkes férfiú fáradságtalan buzgólkodásának és a hozott tetemes anyagi áldozatoknak, a magyar színészet még mindig csak vendég szerepelni járt Budapestre s meg kellett elégednie avval, hogy az ország fővárosában rövid időre megtűrik, azután pedig mehet! elég nagy az ország. A német színészet pedig ugyanakkor aratja a fővárosban a legnagyobb dicsőséget, szedi a babérokat és a — pénzt. Annyira jól ment dolga s oly jó üzletet csinált, hogy számára új s nagyszerű színházat kezdtek építeni. Szigligeti beszéli, hogy Kulcsár, színészetünk állandósításának leglelkesebb bajnoka, sehogy sem akarta elhinni, hogy ebből a német színházpalotából lesz valami; szomoruan nézte, hogy rakosgatják le annak alapját, hogyan emelkednek falai, hogy hozzák tető alá és szerelik föl s mikor végre megnyitották, akkor is kételkedett jövőjében s önmagát vigasztalva azt mondta a színészeknek: „Meglássátok össze-dül.“ De bizony az nem dült össze; Kulcsár reménye, melyet fájdalmának enyhítésére, vigasztalására fölkellett s ápolt önmagában, nem valósult meg. Szilárdan állott az új épület az egész nemzet szégyenére.

Estenként pedig szépen megtelt az új ház, a magyarok is áldoztak filléreikkel a német muzsának s riadó tapsokban sem volt hiány. Különben ennek is megvolt a maga jó eredménye; a magyar színészet legalább helyet talált, hová menekülhessen, hol lábát megvethesse. Okkupálta az ott hagyott „rundellát“ hol önállóan működhetett volna tudja ég meddig, ha a budapesti „polgárság“ mást nem gondol. A „Verschönerungs-Kommission“-nak egyszer eszébe jutott, hogy ez a rundella nagyon diszteleníti a fővárost s elhatározta, hogy lebontatja. És le is bontatta, avval is kimutatva hazafiatlanságát, mert ezáltal a magyar színészetet újból földönfutóvá tevő. A színtársulat 8 évi együttműködése után megint szétkállódott, a magyarság részvéte mindinkább csökkent s a magyar Thalia nem volt látható a főváros falai között egész 1819-ik évig, mikor gr. Brunszwick, akkori bérlője a pesti városi színháznak Pestre hívta a fehérvári társulatot, hogy a német színházban néhány előadást tartson. És csodálatos, ezen rövid ideig

tartó vendégszereplése a magyar színtársulatnak nagyobb lendületet adott színműköltészetünknek, mint azelőtt a 8 évi szakadatlan működés. Csak 18 estét töltött be összesen a magyar műzsa vendégszereplése, mégis oly nyomokat hagyott hátra drámai költészetünk fejlődésében s színészetünk történetében, hogy ez időtől kezdve számítjuk nemcsak a viszonyok jobbra fordultát általában, hanem nemzeti drámaalkotásunk megalapítását is. Legnagyobb érdeme van ebben Kisfaludy Károlynak, ki akkor lépett fel legelső drámai kísérletével „A tatárok Magyarországon” című munkájával, melyet már 1811-ben írt vala. E dráma, sokféle és feltűnő hibái dacára oly rendkívül hatást szült, minőt sem az előtt sem azóta talán egy darab sem; az ifjuság elragadtatásában a színpadra akarta vinni a költőt. Kisfaludy egyszerre nagy híre vergődött. Most már mindenki őtöle várta a drámai költészet felvirágzását, minden remény és bizalom benne összpontosul vala. A költő iparkodott is a várakozásnak megfelelni; hihetetlen gyorsasággal és mohósággal teremtett egyik színművet a másik után, melyek folytonosan izgatottságban, lelkesültségben tarták a magyar közönséget, de a vendégszereplés befejeztével nemcsak az általános lelkesülés, hanem az ő műzsa is alább hagyott. Darabjai, hatásuk dacára, mint drámák, meglehetősen gyöngye művek voltak. A drámai szempont csak alsóbb rendű szerepet játszik bennök s fő érdeme nem is annyira a drámaiasság szigorú érvényesítésére való törekvésében rejlik, mint inkább abban, hogy igazi magyar életet, alakokat és hangot, szóval magyar szellemet hozott a színpadra, mely hatását el nem téveszthette. Ővé az érdem, hogy a főváros közönségében a nemzeti színművészet iránt érzéket, szeretetet és lelkesülést ébresztett fel, mire elhanyagolt drámai költészetünknek a legnagyobb szüksége vala, mely nélkül annak fölvirágzása lehetetlen, jövője kétséges marad. Hogy pedig drámái — sokféle fogyatkozásaik mellett is, — oly rendkívül hatást idéztek elő, onnan magyarázható meg, hogy az előző időkben a fővárosban működő színészeink rendesen jól-rosszul magyarra fordított vagy átdolgozott német darabokat adtak, melyeket a közönség eredetiben is láthatott a német színházban, s melyek ép úgy mint a kevésszámú eredeti silányság, mely magát a játékrenden fentartotta, a

színházi közönségre semmi hódító, édesgető erővel nem bírtak.

Kisfaludy, mint kortársai általában, a nemzet történetéből merítette tárgyait. Ez volt a közönség izlése, óhaja is, mely csupán a történeti drámákat szerette, mert ezekben leginkább és legerőteljesebben lehetett a magyar dicsőséget és vitézséget föltüntetni, mit pedig akkor fődolognak tartottak. Onnét van, hogy a költők gyakran kevésbé drámai tárgyakat is választottak s mint Gyulai mondja „gyakran epikai motívumokból indultak ki inkább, mint az ember lelkéből.” Drámai felfogás, lélektani motiválás, jellemzés egészen háttérbe szorult, átengedve a főszerepet a hazafias szellem és a magyar dicsőség feltüntetésének. Hogy Kisf. K. határozott drámai tehetsége és eredetisége mellett miért nem adhatott drámailag kifogástalan vagy legalább is kevésbé kifogásolható műveket, annak különböző okai vannak. Legelső a kellő tanulmány hiánya. A drámairásra nem elengedő csupán a tehetség; a dráma az ember akaratán, jellemén alapulván, szükséges, hogy a költő tanult és tapasztalt psychologus is legyen s ismerje a dramaturgia elveit, melyeket műve megalkotásánál szemmel kell tartania, benne érvényesítenie. Kisfaludy csak későbbben fogott a dramaturgia komoly tanulmányozásába; Shakespeare hatása meg is látszik későbbi művein, melyekben már több a drámaiasság s melyek határozottan jobbak is elődeiknél. Szépen fejlődött, haladt s ha kedvezőbbek a viszonyok, ha lett volna állandó színház és kellő kritika, nincs kétség benne, hogy jeles műveket hagyott volna hátra. Második ok a gyors és mohó munka. Drámái nem érett meggondolás és hosszabb szorgalom gyümölcsei, hanem rögtönzött, hevenyészett termékek. Erre is a körülmények készítették. Nem voltak előadható eredeti darabok; sietnie kellett, hogy legyen mit előadni. Ilkáját, mint mondják, négy nap alatt írta meg. Ilyformán ideje sem lehetett, hogy kellő gondot fordíthasson tárgya felfogására, jellemei átgon-dolására és az indokolásra. A harmadik ok, mely szintén számbaveendő, a rossz befolyás, mely alatt állott. A német romantikusok lebegtek szemei előtt. Kotzebue, korának legnépszerűbb drámairója és az európai színpad akkori uralója őt is befolyásolta művei írásakor. A pesti német színházban előadott

rémtragoediákból, vizenyős és érzelgős drámákból sok helytelen elvet és fogást sajátított el. Mindamellett dicséretére válik, hogy azok szolgálai utánzójává nem sülyedt s eredetiségét mindig és szerencsésen megőrizni tudta.

„Szécsi Mária, vagy Murányvár ostromlása“ című négyfelvonásos drámáját 1820. évi május 3-ikán adták legelőször Pest városa színházában.

Kisfaludy összes drámái közül ez talán a leggyöngébb. Egyiken sem látszik annyira a felszínesség, mint ezen. A drámai cselekvény szerencsétlen átalakítása és megnyújtása, a jellemek páratlan következetlensége, határozatlansága, a drámai indokolás tökéletes hiánya, a kompozíció lazasága, sőt még technikája is e darabot szinte egészen értéktelenné teszi. A költő úgy látszik érezte a cselekvény egyszerűségét, véznaságát, elégtelen voltát s szeretne volna ezt drámaibbá, gazdagabbá tenni. De feladatát nagyon rosszul oldotta meg, mert egészséges, összhangzó s gyorsan, következetesen és indokoltan fejlődő drámai cselekvény helyett vegyesen drámai és epikai képcsoportozatot adott. Egészen véve ő is a régi nyomokon haladt. Az első két felvonás merő expozíció minden elevenség nélkül. A tulajdonképeni akció csak a harmadik felvonással kezdődik, mikor Mária, Lóra nevelőnője rábeszéléseinek engedve, elhatározza, hogy Vesselényi kérelmét teljesíti, ha az a próbát szilárdan megállja. Vesselényi el is jön éjnek ivadján a várba, hol megtámadják és oszlophoz kötik. De ő férfiasan viseli magát a megpróbáltatás nehéz perceiben; inkább halni készül, semhogy becsületén foltot ejtsen. A hóhér már fölemeli pallosát, hogy egy csapással véget vessen a nemes férfiú életének, mikor Mária rejtek helyéből odasiet s megszabadítva a vezért kinjaitól, neki kezét és várát felajánlja. Itt a cselekvény tulajdonképen véget ért, de a költő tovább folytatja. Visszaindítja Vesselényit a táborba, hogy a vár ellen általános ostromot intézzon, melynek eredménye nem lehet kétes, mert alvezére Kazai, ki a vezér élete miatt való aggodalmától hajtva, egy derék csapattal még az éjjel a várba vergődött vala, teljes erejéből támogatja az ostromot. — A derék erdélyi had két tűz közé szorulván, minden vitézsége dacára hátrálni és magát megadni kényszerül. Murány tehát látszólag az ostromnak esik

áldozatául, valóban pedig Mária árulásának, mely itt annál kirívóbb, mert indító oka komolyan és akarattal kiszámított csalásból eredt. Más szóval: ez rút színlelés, csalás a legmeztelenebb mezítelenségében, mely Máriára az aljasság bélyegét sűti. Nagyon szerencsétlen gondolata volt a költőnek a már megoldott cselekvényt az ostrommal toldani meg, mely sok derék bajnok és szabadsághős vérébe és életébe kerül. Ez eljárás mások életével való nemtelen játék, melylyel Mária önnönbűnét csak súlyosbítja s magát a megvetés, gyűlölet és utálat tárgyává teszi. Ez már nem női könnyelműség, nem szenvedély-szülte ballépése a nőnek, hanem hidegen kiszámított rászedése a derék őrségnek, igazi nevén: aljas gazság.

A milyen a cselekvény, olyan a jellem. Máriát tettei után ítélve, senki sem tarthatja jóra való honleánynak, sem hősnőnek, hanem csupán csak „könnyűvérű özvegynek,” ki-ben nemesebb erkölcsi érzés nincsen, ki csak nemtelen vágyainak, rút önzésének hódol, ki csak ajkain hordja a haza szent nevét, a szabadság édes szózatát, a becsület fenségét, de szíve minderről nem tud semmit. Kisfaludy oly ritka következetlenséggel, oly kirívó ellentétekben mutatja be, hogy szinte csodálkoznunk kell, hogy ilyen teremtetést a színpadra mert vinni. A hősnő akkor jön önmagával legmegfoghatatlanabb ellentétbe, mikor Vesselényi jellemét, becsületét oly kemény próbára téve, ő maga a legnagyobb becstelenséget követi el. A mennyire a vezér tiszta jelleme, megvesztegethetetlen becsületessége táplálni képes bennünk a hős iránt való rokonszenvet és fölemelő hatással van, annyira lehangol, boszant Mária példátlan erkölcsi léhasága, ravaszsága s elvetemedettsége, melynél fogva nem átalja árulását vitéz katonáinak vérével megpecsételni, mert hőseit még akkor is vezeti a csatába, a védelemre, mikor annak eredménye — miután már eleve elárulta volt őket — már egészen ismeretes előtte s más nem is lehet, mint a vár bevétele. Vagy talán így akarja palástolni vétkes tettét? Színlelni akarja, mintha a vár rendes ostrommal, meggyőzetéssel jutna ellene birtokába? Úgy annál rosszabb, mert akkor csalást követ el azok irányában, kik az igaz ügyért lelkesülve az ő szászlójának esküdtek hűséget s érette ontották véréket! Ha már ő maga gyá-

ván elpártola az igaz ügytől, minek még ontani a drága honfivért? Honleányhoz vagy inkább bakóhoz illő dolog-e ez? Ha a drámai jellemek értékét szavakból, elbeszélésekből kellene megítélni s nem a tettekből, úgy persze Mária volna a legnagyobb jellem. A költő, hol erre csak alkalma nyílik, egekig dicséri, magasztalja, csak legyen azután, a ki elhiggye. Az elfogott Kádas például így jellemzi a vezér előtt; „Máriát a bátorság, eltökéltség, dönthetetlen hűség és forró szabadságkivánság erényei diszesítik.“ Valamivel alább pedig: „Fegyverzörgés, hadi multságok inkább kedveltetik, mint a szerelem bájgerjedelmei.“ Azonban ezekből hasztalan keressz egyetlen vonást is benne. Saját szavaiból is ilyennek látszanék ugyan, de tettei meghazudtolják. Mikor az ostrom szerencsés visszaverése után szemlét tart az összegyűlt várórség fölött, páratlan affektációval egyebek között ezeket mondja: „... mély sérelemmel kellett hallanom, hogy néhányan közületek az ostrom alatt Murány feladását említék. Jól ismerem őket; de hogy első tettök, megkimélem őket a szégyentől.“ Mily páratlan nagylelkűség! mily kegyes bocsánat! És kitől? Máriától, ki néhány napra reá maga a legundokabb árulást követi el. És mily fitymálva beszél a vezérrel, mikor az inkognito az egész órség előtt szemben áll vele: „Csak szólj“ — úgy mond — „nincs titkom előttök, de azt előre bocsátom, hogy a vár feladását hiában említed! mi, kiket itt gyülekezve látsz, elvagyunk tökéelve magunkat inkább Murány omladéki alá temetni, mint azt feladni“ Mily gyönyörű szavak! de néhány percre rá — a szerelmet valló levél olvasása után — már egészen más hangot pendít: „Szerelmes kívánság dűlja belsőmet, elmém tétováz; fegyvert keresek és — szerelmet találok.“ És az még nem is volna baj, női gyengeségéből úgyahogy kimagyarázhatnók e szokatlan fordulat okát, csak rá ne szedné oly ravasz módon hű embereit, csak ne ontana vért Vesselényi kedvéért, kit ő, ha szavainak hitelt adhatunk, mint szabadságának ellenségét lelke mélyéből gyűlöl, mi azonban nem akadályozza abban, hogy várát e „gyűlölt ellenségének“ kezére titokban ne játssza s jellemét önönnei vérével be ne fertőzze. Megfoghatatlan az is, hogy ő, ki a becsülettel nem törődve, a legaljasabb csalást követi el, még gyönyörködni tudjon a vezér jellemtisztaságában. Lehet-e ilyen ko-

moly drámai hősnőt képzelni? Nem, nem! ilyen Mária nem volt s nem is lehetett. A költő hibája, hogy félszeg felfogásával, helytelen jellemzésével azzá tette, mi sohasem volt: közönséges áruulová.

Vesselényi már sokkal szerencsésebb alak. Ő legalább megtartja jelleme következetességét és van benne drámai jellemző, erkölcsi emelkedettség, gyöngé nádként meg nem hajol az eléje gördülő akadályoknak s ha kell, tud küzdeni, szembeszállni a viszonyokkal, melyek erősen megpróbálják lelke erejét, de azt megtörni nem képesek. Az ő páthosza is csak egyszer, elfogatása alkalmával vet igazán lobot; máskor nem is nyilatkozhatik erőteljesebben, mert nem bonyolul igazi drámai helyzetekbe, hogy jellemét kellőleg érvényesíthesse. Hiszen a költő egyszer sem szembesíti olyképp ellenével, hogy abból drámai küzdelem fejlődhessen; a hol pedig ez hiányzik, ott a jellem sem érvényesülhet a kellő erővel. Bár tehát nem sokat küzd, mégis az egész műben ő a legdrámaiabb s egyúttal a legrokonszenvesebb alak, mert a többi alárendeltebb személyek mind elhibázott jellemek. Különösen Budaházi, a vár kapitánya és a fiatal nemes Kürti Sándor szerencsétlen teremtségek. Amaz épen nem olyan, minőnek egy vár kapitányának lennie kellene. Egyéni meggyőződése, akarata nincsen; neki mintegy, akár Mária, akár Vesselényi parancsol Murányban, csak legyen, kinek ő engedelmeskedhessen; nem is törődik avval, valljon az erdélyiek vagy a királpártiak győznek-e? olyan mihaszna ember, a ki „hű” szolgálatát készségesen felajánlja annak, kit a körülmények véletlenül főléje helyeztek. Mária kezeiben nem egyéb vak eszköznél. Nem nagyon búsul az erdélyiek veszteségén s vigan lép Vesselényi szolgálatába. A cselekvényre csak annyiból foly be, hogy egyszer eljár követségbe a vezérhez, hol ugyancsak szájaskodva hirdeti vitézségét s hogy a vezért elfogja és megköti. Kürti Sándor pedig inkább a hold világánál ábrándozó félreismerő poéta, mint magyar nemes ifju. Véghetetlenül imádja Máriát, de nem tesz semmit, csak ábrándozik s majd elolvad a sentimentalismustól. Tulajdonkép nincs is szerepe; szerelmi turbékolásával csak akadékoskodik lépten-nyomon. Mária úgy bánik vele, mint éretlen gyerkőccel, s folyton leckézteti, úgy Lóra, a nevelőnő is, ki „zsenge bokor”-nak nevezi, melyhez a

„magas tölgy“ (Mária) soha le nem hajlik. Végre ő maga is belátja, hogy hasztalan minden epekedése, sóhajtozása, emésztődése, azért hát: „Félre csalfa remény! vonulj vissza a képzelet tündérországaiba, még az idő s csendes fájdalommal megérlelhet.“ Megvigasztalódik Mária és Vesselényi boldogságával és — kijózanul. Okosabbat nem is tehetne. Lóra, Mária nevelője, drámai életet és elevenséget nem fejt ki ugyan, mégis döntőleg befoly a cselekvényre, a mennyiben rábeszéléseinek sikerül urnőjét arra bírni, hogy a szerelem sngallatát kövesse. Egyebet nem is cselekszik, minthogy Sándorral vessződik, kit filozofikus okoskodásával le akar beszélni reménytelen szerelméről. Szóval tanít, tanácsol, professzoroskodik. A háborút, a véres mulatságot nem szereti, többet ér annál a béke. A nő rendeltetésével egészen tisztában van; tndja, hogy azon pálya, melyen urnője most szédeleg, állandó nem lehet, azért sürgeti, hogy térjen vissza természetes rendeltetése szelid körébe, s hagyja ott a dicsőséget, mikor a szerelem int felé. Legjobb, ha megadja magát s aztán nem gondol vele, ha „a szerencsést gúnyolja a világ.“ És Mária követi tanácsát, mely úgylis csak viz vala malmára és meggondolatlanul siet — erkölcsi bukása felé.

A hibás jellemzésen és indokoláson kívül a mű kompozíciója sem üti meg a mértéket. Elismerem, hogy a történeti tárgyú drámák szerkezete és berendezése rendesen nagy nehézségekkel jár, de csak akkor, ha a történeti dráma nagyszabású cselekvényt ölel föl, a milyenről itt nem szólhatunk. A murányi szerelmi kaland sokkal egyszerűbb, csekélyebb drámai cselekvényt képez, sem hogy belőle négy felvonásos komoly drámát alkotni lehetne, ha csak úgy nem, mint Kisfaludy tette, mikor a helyett, hogy a cselekvényt a kellő szűk mederbe összeszorítsa s gyorsan fejlődtesse, széles epikai képekkel toldja-foldja, miközben a darab színhelye nyolcszor változik, úgy hogy maga a harmadik felvonás is három különböző helyen játszik. Oly silány ez a darab minden tekintetben, hogy általában semmi sincs benne, mit fényoldala gyanánt kiemelni lehetne. Még drámai dialogja is bágyadtabb, mint Kisfaludy egyéb műveiben. Nem tudom hatása volt-e; de ha igen, úgy azt bizonyára sem a mű cselekvénye és tendenciája, sem a könnynyüvére Mária, sem a szerelem hálójába

akadt hadfi, sem a száncalomra méltó várórség hősiee védelme elő nem idézhette, hanem kizárólag a látványosság, a romantikus színezet, mely a fantáziát megkapja, a szemet megigézi, az érzékeket fölingerli, de lelkünket gyönyörködtetni s a dráma erkölcsnemesítő hatásának nyomait keblünkbe hagyni nem képes. Egyébiránt Kisfaludy nagyon jól ismerhette művei fogyasztkozásait, s megtette azt, mit nagyon kevesen volnának hajlandók tenni, beállt önbirálónak s xeniaiban gúnyosan kifakadt legelső drámai kísérletei ellen. „Szécsi Mária“-ját is ő maga ítélte el, mikor egyik epigrammájában e szavakban kikel ellene:

„Szécsi Marinka dörög s hőst szöktet az özvegyi várba,
Ablakból kapu lesz, szép dolog és nem is új.
Hogy sereg is mene át a lyukon, már kell ide sok hit:
Több mint Thália kér, bár leleményc szegény.“

Forduljunk most Szigeti drámája felé. Ez tudtommal nyomtatásban nem jelent meg, de mint meglehetősen sikerült melodráma 1865. évi september 23-án előadásra ajánltatott s hatással elő is adatott. Minden tekintetben fölülmulja Kisfaludy kísérletét, de felfogásra nézve szinte elhibázott mű. Mindjárt előadása után két jelesünk bírálta: Gyulai az Arany-szerkesztette „Koszorú“-ban¹⁾ melynek ő akkor rendes színbirálója volt és Greguss, kinek kritikája utóbb „Tanulmányai“-ban²⁾ latott világot. Mindkettőnek ítélete összhangzólag kedvezőtlen a mű felfogását, Mária jellemzését és a melodramatikus színezetet illetőleg, bár elismerik, hogy a költő sok eredetiséggel s drámairói routinnal dolgozta fel az ismeretes eseményt, mely szerintők sem valami magvas és bővelkedő drámai momentumokban.

Gyulai bírálatának kezdő soraiban kikel az ellen, hogy megint melodramát irtak és adtak. Ő ugyan nem ellensége a melodramának s elismeri annak jogosultságát, de nagyon rossz omennek tartja, hogy drámairóink láthatólag előszeretettel fordulnak e keverékfaj felé, mert a tragoedia, a vígjáték és bohózat elhanyagolása dr. költészetünk süljedését vonná maga

¹⁾ I. évfolyam II. félév 404. lapon.

²⁾ II. kötet 261--263. lapon.

után. Elismeri ugyan Szigeti drámairói tehetségét, mely azonban szerinte inkább a vígjáték és bohózat felé hajlik, mint a komoly és keverékdráma felé, mert úgy találja, hogy valahányszor a költőnek valamely komolyabb örszeütközést, szenvedélyt és küzdelmet kell rajzolnia, mindannyiszor valami „élmelygős szentimentalizmusba“ esik, mely azon kívül, hogy a drámai páthoszt nem pótolhatja, még élvezhetetlen is. Ellenben vígjátékaiban, népszinműveiben igen sok van az úgy nevezett nyersebb humorból, mely határozottan vígjátéki, bohózati tehetségére vall. Bár elismeri, hogy Szigeti ügyesen dolgozta fel a tárgyat, mégis azt hiszi, hogy „a szerző Máriájá megnyerhetné pörét talán még a katonai törvényszéknél is, de nem a kritikainál.“ Mert a költő felfogása egészen helytelen, mert az eszmét: a tiszta nőiességnek, a szerelemnek a nőietlen hősködés fölött való győzelmét nem tünteti föl kellőleg, mert Mariában sem az igazi hőst, sem az igazi szerelmet nem festi elég erőteljesen, azaz mert „nincs e műben sem hősködő sem szerelmes Mária, csak a szerző mesterkélrt reflexiója jár—kel szoknyáson és sisakosan.“ A költő, bár hősnőjét komoly honleánynak festi, az árulást mégis elkövetetti vele, a mi valószínűtlenségén kívül bizony nem is épületes, annál kevésbé megnyugtató dolog. A bíráló nagyon csodálkozik azon, hogy a költő Máriát komolyan fogta fel, holott mint vígjátékra és bohózatra termett tehetség könnyen észrevehette volna, hogy Mária inkább komikai jellemnek való s hogy a tárgy maga olyan Scribe-féle vígjátékra volna legalkalmasabb, minő pld. a „Pohár viz.“

Gyulai szerint e melodráma főhibája az, hogy benne épen nem látjuk megvalósítva azon eszmét, mely szerint „az igazán, természetesen és mélyen szerető nő győzelmet aratna a hősködő felett,“ mert a szerző a szerelmet, mint drámai motivumot, melyen nemcsak a hősnő jellemének átalakulása, hanem a cselekvény fordulata és kifejlése is alapszik, nem festi elég élénken, erőteljesen. Pedig lélektanilag jól indul a darab, mert a dolog úgy áll, hogy M. eredetileg Vesselényit szerette, de Bethlenhez adták. Fájdalmában, bánatában hősködésre adja magát. Ily kezdet után a költőnek azt kellett volna megmutatnia, mikép gyógyítja ki különcködéséből az özvegyet a szerelem, hogy válik újból igazi nővé a hősies

kedő asszony, ha szerelme megújultával újabb lelki fejleményen megy keresztül. Csakhogy e lélektani processzust nem látjuk akkép feltüntetve, hogy el is hiessük, mert M. szíve eleinte mitsem tud Vesselényi iránt való vonzalmáról, szerelméről; ez csak akkor támad benne, még pedig egyszerre, mintegy varázsütésre, mikor a vezér a találkozás alkalmával boldogult nejének utolsó perceit s azon végóháját elbeszéli neki, hogy M. legyen elárvult gyermekeinek második anyja. Mikor ezenkívül a vezér nagyhangú frázisokban megmagyarázza neki, hogy csak azon út, melyen ő halad, az igaz hazafiság útja, mikor ecseteli a haza szomorú állapotát, s elősorolja érdemeit, annyira medindítja a hős asszony szívét s annyira megingatja elhatározásában, hogy egyszeribe kész őt férjeül fogadni s Murányt is feladni. Csak az a bökke nő, hogy katonai becsülete nem engedi, hogy esküjét megszegje; de azt hiszi, ha esküje alól fölmentik, akkor ezen is segítve lesz. Ez ugyan nagyon okos gondolat tőle, csakhogy mi a hős Máriát, az igazi honleányt, a komoly drámai hősnőt, ki elveiért, meggyőződéseért csak imént halálba menni készült, ilyennek nem képzelhetjük. Ha elhinnők is neki, hogy hősi kebele a vezér érelgős szónoklatára csakugyan felángol a szerelemtől, mégis elvárnók, hogy benne, mit komoly honleányban a hazafiság és szerelem között drámai küzdelem kifejlődjék s ne gondoljon mindjárt esküje alól való feloldására. Így szántszándékkal kerül a küzdelmet s gyáván meghátrálva, a legkényelmesebb módot keresi, hogy kötelességeitől megszabaduljon. De a feloldó levél nem segít rajta. Budaházi várnagy miben sem veszi Illésházi levelét, mert ő egyenesen Rákócinak esküdött hűséget; miután pedig a várat tovább tartani nem lehet, azon pokoli tervet kovácsolja, hogy utolsó elszánt támadást intézni s a várat, ha az ellenség benyomul, mindenestül légbe kell röpíteni. Mária elrémül e borzasztó terv hallattára s féltvén Vesselényi életét, elhatározza, hogy a várat csellel az ellenség kezére játssza, magyarázva: árulást követ el. Terve a gyáva s mindenre felhasználható Bukkenbuk lovag segítségével sikerül is. Vesselényi csapatjával titkon a várba jön s hatalmába keríti azt. Ilyformán nincs a darabban bensőbb drámai élet, a drámai motívumok egészen háttérbe szorulnak, s az egész csak

események csoportja, csak látvány, mely kicsalhatja ugyan a hátást, de drámailag véve, a mértéket nem üti meg.

Greguss is elismeri, hogy Szigeti ügyesen és hatásosan dolgozta fel a tárgyat, de a felfogás ellen neki is vannak alapos kifogásai. Főhibának tartja, hogy Mária elhatározása, melyen az egész cselekvény s annak kifejelete alapszik, nem annyira szerelmében, tehát belső motivumban, a jellemben gyökeredzik, mint inkább külső, tehát drámailag mellékes indító okokban, melyek a szerelem rovására döntőleg befolyanak a cselekvényre. E külső motivumokat, minők: a vár tarthatatlansága, a vérontás kikerülése, a vezér boldogult nejének végóhaja s Illésházi dispenzációja, Greguss egyszerűen szofizmáknak nevezi, melyeknek nem volna szabad a drámai belső motivumok erejével birniok, különösen nem oly komoly jellemmel szemben, a minőnek Mária van feltüntetve. Szerinte Mária elhatározását és cselekedetét „csak a lángoló szerelem nagy hatalmának bocsátanók meg vagy legalább elelnéznők neki, de épen a szerelem — ez egyetlen hathatós indok — háttérbe van szorítva nem csak az által, hogy annyi mellékes indok van eléje halmozva, hanem az által is, hogy Mária eleinte nem is a vágyó szerelem szenvedélyét, hanem a mellőzött szerelem bosszuságát tünteti elő.” Ez érzelme csak akkor nyer fordulatot, mikor Vesselényi szerelmi vallomásával s hazafias frázisaival annyira megtántorítja őt, hogy végre a vár átadásába belenyugszik, de azért erőnek erejével jó honleány óhajt maradni, mit azonban bajosan elhisz valaki. A helytelen felfogás második s nem kevésbé lényeges hibáját szintén abban látja, miben kritikustársra is, hogy Mária komoly hősnőnek van feltüntetve, holott „az emberileg, lélektanilag és művésziileg helyes világítás a komikai volna, mely vele kibékítene.” Mert a tanulság, melyet a murányi történetből levonhatunk, egyesegyedül az lehet, hogy várórzés, hadviselés nem való asszonynak, kivált nem olyan asszonynak, ki szerelmes is.

Ha pedig a költő ezen eszmét akarja feltüntetni, akkor alaphangul a komikumot kell vennie s Máriát is komikainak festenie, még pedig jelleme és helyzete szerint komikainak, mert csak így békülhetünk ki vele. E helyett a költő azt tűzte ki feladatává, hogy csürve-csavarva mentegesse a ko-

moly honleányt az árulás vádja alól, és nem veszi észre, hogy bármily buzgalommal és leleményességgel fogjon is hozzá e szándéka megvalósításához, azt mégsem érheti el, mert az — lehetetlen. Ha a költő Máriában az igazi honleány ideálját akarta festeni — pedig törekvése oda irányult — úgy eo ipso hibázott, mert a hősnő cselekedete a felmentő levél s egyéb enyhítő körülmények dacára, tönkreteszi az önzetlen hazafiságában való hitet, mert a várnak csellel való átadása lényegben mégis csak árulás, mely a komoly honleány jellemével semmikép sem összeegyeztethető. A költőnek tehát más eszme, más lélektani problema megoldására kellett volna törekednie, mit könnyen megtalálhatott volna, ha azt igyekszik feltüntetni, hogy a nő rendeltetése nem a harc, hanem a szerelemben való boldog és boldogító élet s hogy olyan pályára mert lépni, mely természetével, jellemével és hivatásával ellenkezik. Ha ezt a kellő humorral érvényesíti, úgy feladatát jó eredménynyel megoldhatta volna.

Különben, ha a felsorolt hibákat leszámítjuk, e dráma, mint mondani szokás: megjárja. Van benne eredetiség, ügyes szerkezet és némely szereplőben szerencsés alakítás. Ha belső drámai életet és hangulatot nem tükröztet is vissza, de vannak benne élénkebb drámai képek és jelenetek s a mi különösen a szerző dicséretére válik, van benne bonyodalom, mely az érdekeltséget fokozni és egyéb tényezőkkel együtt hatást gyakorolni képes. Különösen némely jellem alakításában szerencsésen járt el a költő. Ezek közül Budaházi, a várparancsnok komoly alakja magaslik ki, ki elszántságával, szilárd lelkiületével szerencsés ellenlábasa az ingatag Máriának s férfiaságával Vesselényin is túltesz. Lelkének lelke a becsületesség. Ő az egyedüli, ki Murányban a józan hazafiságot, a feltétlen becsületet képviseli. Nem is hajol meg Vesselényi hatalmának, és mert a történteken változtatni nem tud, elbocsátását kéri, mit Vesselényi meg sem tagad tőle. A szerző sikerült alkotásai közzé tartozik a gyermek-hajadon Kati, Mária rokona, derült világnézetével, kedves naivitásával, ki nem tudja megbocsátani a „csunya“ Vesselényi bácsinak, hogy életökre tör, pedig nem vétettek neki s szerelmi zavarában akaratlanul elárulja Homonnainak a vár szorult helyzetét. A rózsaszín papírra irt „statustitkot“ (értsd: szerelmi vallomást) nem ismeri ugyan,

de sejti, mi lehet s azért Máriának talpraesett tanácsot ad, mit válaszoljon rá. A komikumot különösen két alak képviseli: Gyűszüsi és Bukkenbuk. A költő jóval túllőtt a célon, mikor e két jellemet oly túlzott komikai színben tünteti fel és a komoly cselekvényben, a komoly Mária oldalán szüntelenül sürögteti-forogtatja. Gyűszüsi Mária szabójából lett vitéz, Bukkenbuk pedig a hencegő, de a végletekig gyáva német lovag prototypja. De finomabb komikum egyikben sincs; mindkettő a lehető legdrasztikusabb bohózáti alak. Különösen Gyűszüsi annyira van túlozva, hogy Gyulai „kaszperli“-nek, Greguss pedig „kötözni való bolondnak“-nak nevezi. Bukkenbuk valamivel szelidebb alak, mégis inkább a nyers komikum képviselője. Szájaskodó, vitézségével folyton kérkedő s mégis a leggyávabb pimasz. Mindég azon tépelődik, hogyan menekülhessen, szökhessék, vagy mint ő mondani szokta, hogy szabadulhasson egy „sztrategiai mozdulattal.“ Mikor látja, hogy a menekülésre reménye nincsen s mikor azonfelül Mária azzal ijesztgeti, hogy a várat fel fogják vetni, sirva könyörög, hogy eresszék haza, mert neki öreg anyja van otthon, ki kétségbeesik miatta. Homonnai kardra hívja a tőle szenvedett sértésekért, de ő nem áll ki, mert — kelés nőtt a tenyere közepén. Mária ügyesen felhasználva gyávaságát, általa csipeti rendre az éjjeli őrköt azon ürügy alatt, mintha kötelességüket a kellő éberséggel és katonai pontossággal nem teljesítenék, hogy Vesselényi észrevétlenül a várba jöhhessen. Igazán véges végig találó bohózáti alak, kinek talán kissé túlzott gyávaságát is elnézhetjük, annyira mozgásba hozza nevető izmainkat. Neki és méltó társának, Gyűszüsinak bizonyára nagy érdeme lehetett a hatás előidézésében, bár szereplésükkel nagyon is háttérbe szorítják a komoly elemet, a mi viszont épen nem válik e dráma javára.

Sokkal jobb s egyuttal e tárgyú költeményeink között a legjobb Jókai darabja. Neki tagadhatatlanul nagy tehetsége van a komikumra, miről regényei is tanuskodnak, műzsája mégis inkább a nemzeti történet tragikus mozzanatai felé vonzotta. Mégis ő az egyedüli, ki Máriában komikus jellemet megtestesített s a murányi eseményt tiszta vigjátéknak feldolgozta. Felfogása ellen nem lehet kifogásunk. Művében azt igyekszik feltüntetni, mily nevetségessé válik a nő,

ha kardot ragad és hűsködik s mikép józanul ki a pályájat védte asszony a szerelem ráhatásától. Igen jól fogja fel Mária jellemének és helyzetének visszasságát s hűsködését is elég humorral festi; de bár egészben véve helyesen oldja meg a tant, az ő darabja sem ment a hibáktól. Már magában véve az is baj, hogy mint elődjei, úgy ő is, mindkét hősére rákényszeríti a szerelmet. Szegény Vesselényi akarva nem akarva kénytelen Máriát szeretni, mert ezt boldogult nejének halálos ágyán fogadta volt. Csak az a furcsa, hogy a vezér mind ez ideig rá sem hederített Szécsi leányára s csak midőn Murány ostrománál hadvezéri tehetsége megtörött, dicsőségére való féltékenységének érzetében kezd gondolni ígérétének beváltására, kivált, mikor boldogult feleségének alakja éjjel megjelenván neki, e szavakban szemrehányással illeti: „Lásd, felejtéd, amit egykor haldokló kezem szorítva felfogadtál.“ A vezér erre gondol egyet, hogy nem is volna rossz egy derék feleség, kivált Muránynyal ráadásképen és nyomban — szerelmessé válik. Mária szerelme ép oly kevésbé gyökerezik jellemében, mint ellenfeléé; az ő szerelmét is csak külső tényezők csikarják ki. Eszeágában sincs, hogy Vesselényit szeresse, de midőn az találkozásuk alkalmával elbeszéli neki boldogult feleségének haldoklását és végső óhaját, annyira elérzékenyül, hogy nemcsak szerelmes lesz belé, hanem a vár védelmét is feladja. Másik, még pedig lényeges hibája e színműnek az, hogy a cselekvény megoldása nem komikai, pedig az igazi vígjáték nemcsak a jellemben, hanem a cselekvényben is megkívánja a tiszta komikumot. Bármennyire nevetségesnek találjuk is Mária hűsködését, végső cselekedetét, a vár átadását, melylyel a cselekvényt megoldja, semmi szín alatt sem tarthatjuk komikainak. E baj tulajdonképen a tárgy természetében fekszik, mely szerint Murány sorsa Mária sorsával van elválaszthatatlanul egybekötve. Ezen pedig segíteni nem lehet; de másrészt azt sem kívánhatjuk, hogy az árulás valakit megnevettesen. Eszünkbe jut, a mit erre vonatkozólag Szigligeti mond a vígjátékról szóltaiban. Egyebek között így nyilatkozik: „A komikai hatás rögtön megszűnik, mihelyt a tárgyban az ellentét fenyegetőnek, veszélyesnek, kártékonynak, félelmesnek vagy szájalomra méltónak mutatkozik, akár reánk, akár a vele érintkezőkre, sőt néha magára a tárgyra

nézve is. Ezért a komikum egyik föltétele, hogy az ellentét kártalanul, vagyis jobban mondva ártalmatlanul oldódjék fel és semmisítse meg magamagát. Az erkölcsi rossz, vétek, bűn ki van zárva a komikum derült, vidám köréből.¹⁾

De a cselekvény ily ártalmatlan megoldását hiába keressük egyik költeményben is. E követelésnek Jókai vigjátéka sem felelhetett meg, mert a mi bűnül szerepel benne, az történeti tény, mert Muráynak hősnőjével együtt mulhatatlanul buknia kell. Ez a sötét folt Mária jellemén is, mert bárhogy nevéssük is hozzá nem illő hősködését, végül, mikor az árulást elköveti, mégis csak úgy vagyunk vele, hogy szinte röstelljük, hogy csak egyszer is mosolyogtunk rajta. Azt jó szívvvel megbocsáthatjuk neki, hogy hősnek felcsapott s oly szerepet vitt, mely jellemével ellenkezik, melyhez nem ért, de hogy árulást követ el s tévedését bűnnel tetézi, az még akkor sem lehet tiszta komikai hatással reánk, ha e cselekedetét a szerelem nagy hatalmának tulajdonítjuk. Ezeken kívül hibának tartom azt is, hogy Máriában a komikum, melynek ő képviselője, nincs elég élénken feltüntetve. Eleinte, míg nem szerelmes, nevetségesnek elég nevetséges, de a szerelem hatása után, mikor nézetem szerint a komikumnak észrevehetőleg élénkebben, hatásosabban kellene nyilatkoznia, komikainak nagyon is komoly jellem. Sem Kriskával való jelenetében, sem Borongóval, sem Vesselényivel szemben nem fejt ki komikumot, sőt úgy viseli magát, úgy beszél és cselekszik, mint azt komoly drámai jellemek szokták. Annál nevetségesebb alak Kriska, Mária mostoha napa, egy régi-fajta, jámbor, de folyton perelő s rendkívül pergő nyelvű bolondos öregasszony, ki rettenetesen haragszik Máriára, hogy Borongót, a várnagyot férjeül fogadni s a várat reá bízni nem akarja. Nem nézi jó szemmel azt a felfordult, bolond világot, melyet Mária Murányba hozott, s attól való féltében, hogy a sok puskapor meggyulad, már prüszkölni sem mer. Minden hóbertossága mellett ő az egyedüli Murányban, ki helyesen fogja fel a viszázs állapotokat, mert tudja, hogy asszonykézbe nem való kopjanyél. Máriát nyomban meg is tanítja, mi a nő rendelte-

¹⁾ Szigligeti Ede: „A dráma és válfajai“ 245. lap.

tése. Nevetséges páthosszal elszaval egy rettenetes verset, melyben mind meg van írva, mit egy jóra való asszonynak tudnia kell, miközben elpanaszolja, hogy a mai elromlott világban már ilyen jó versek kimentek a divatból; ma már csupa öcsmányságokat irnak, melyeket csak „behúnyt szemmel“ lehet meghallgatni. Egy félreértés következtében Máriát Borongóval erőnek erejével a paphoz akarja küldeni s előkészületeket tesz a lakomára, megsüti a fánkot s az utolsó malacot is nyársra huzatja. Azután tanácsokat osztogat húgának, hogyan viselje magát úrával szemben, mert a jó asszony kötelessége, hogy férje szavának feltétlenül engedelmeskedjék, hogy kedvébe járjon, másra ne kacsintgasson, ne pörölgjön, ne veszekedjék s urát megbecsülje. Borongót, a képzelt vőlegényt derekasan megpirongatja, hogy hol kószál ilyenkor, mikor a legnagyobb szükség van rá; de mikor Mária Vesselényi személyében bemutatja vőlegényét s ő csalódását észreveszi, rettenetesen kifakad az árulás miatt, ide-oda futkos, hadonáz, segítségért kiált, ordít s mindnyájukat meg akarja öletni, végre a legnagyobb düh közepette térdre esik Vesselényi előtt és sirva fakad. Kissé túlozva van ugyan, komikainak nagyon is bolond, de azért igen ügyesen rajzolt jellem, kinek bohóságain nagyokat kacaghatunk. A mi derűtség, vidámság e darabban van, jóformán mind az ő érdeme; nélküle akár komolynak lehetne venni az egész cselekvényt. Borongó már sokkal gyöngébben színezett komikai alak. Nekem úgy tetszik, hogy várnagynak nagyon is bamba. Fülíg szerelmes Máriába, de gyöngé, tehetetlen, ügyetlen magát megkedveltetni s a hölgy szívét megnyerni. Csak epekedik, sóhajtozik s mivel nincs reménye, hogy célját elérhesse, óhajtvá óhajtvá, hogy mielőbb jőjön a boldog óra, mikor már nem lesz mit enniök s tragikomikus elragadtatással elszavalja Máriának e sorokat:

„A midőn nem lesz mit enni,
Mint csupán a cizmatalp
És a pincében egyéb
Mint csupán a puskaapor.
Ah gyönyör lesz nékem akkor,
A te kis piros cipődet
Végebédül elfogyasztani;
S e gyönyörrel jóllakozva

Puskaporba üszköt vetni,
S véled együtt úgy repülni
Fel a mennyország felé.*

Mária nem kér e mulatságból. Azt tartja, hogy bolond likból bolond szél fúj. A várnagy szerelmét neveti s midőn ez szívéért esedezik, gúnyosan odaveti, hogyha meghal, meghagyja, hogy szívét bebalzsamozva neki adják át. Egyébként Mária jó hasznát veszi, mert mint „szerelem bolondját“-t céljainak elérésére eszközül felhasználja. Ő az, ki Vesselényit Murányba s a mint hiszi „törbe“ csalja, de bár szemtanuja Mária és Vesselényi találkozásának, párbeszédének és Mária szokatlan hevülésének, mégis sokkal ostobább, semhogy Mária szavainak hitelt ne adjon. Csalódását, rászedetését csak akkor veszi észre, mikor urnője kezével együtt a várat is átadja a vezérnek. Akkor komolyan megapprehendálja a dolgot s börtönbe vetni, láncra verni akarja őket, de nincs, ki parancsának engedelmeskedjék. Csakhogy ilyen merőben tehetetlen várnagyot — ha szerelmes is — képzelni is alig lehet. Mindamellet a darab cselekvényének gyors folyásával, élénk drámai jeleneteivel, helyes kompozíciójával, néhány jól színezett jellemével, gyorsan pergő s helyenként rimelt pompás jambusokba szedett dialógjaival kielégítő drámai alkotásnak mondható, mely felsorolt fogyatkozásainak ellenére is hatással lehet a néző közönségre.

* * *

Két költőnk volt még, kiket a murányi hősök sorsa érdekelt: Berzsenyi és Cucor. Berzsenyi, úgy látszik, drámát tervezett e tárgyból, legalább fennmaradt töredéke, melyet Toldy „Vesselényi, a nádor, Murány alatt“ címen adott valaki, kétségtelenné teszi ezt, mert nem egyéb drámai monológ-nál. Vesselényi tünődését állítja ez élénk, mikor a hős szembe állítva kötelességét ébredő szerelmével, bár elismeri, hogy feladata tulajdonkép az volna: letörni a büszke vár tornyait s rabláncra fűzni Murány ékes asszonyát a pártos magyar-ral együtt; de másrészt már érzi keblében a szerelem dülását is és sejti, hogy szíve kirántja győző kardját hősi kezéből. Költői értéke e töredéknek nincsen.

Cucor, a két hős viszonyából és lelki állapotából kiin-

dulva két heroidát irt e címen „Vesselényi Ferencz Szécsi Máriának“ és „Szécsi Mária Vesselényi Ferencznek.“ Mindkét levél csinos; meg van bennök az érzés melege, közvetlensége, az ébredő szerelem és kétkedés, honfi-bánat és remény megható elegiai hangulatba olvad össze, s a mi fő, a hősök érzelmei és gondolatai tökéletesen megfelelnek jellemőknek, helyzetőknek és viszonyaiknak.

Vesselényi tábori sátrából levélben üdvözlí a vár asszonyát, kinek vitézségét, nagyságát elismervén, csodálván, meg sem kísérti, őt fenyegető szavakkal a vár feladására felszólítani. De viszont a drága honfivért is szeretné kimélni, mert ha elgondolja szeretett honja szomorú állapotját, szíve elsorúl és vérezni kezd, mikor látja, hogy

„Romlik az ősi nemes, korcs vérű töröktől
Méhbe fogad keverék-magzatot a honi nő.
Őlt idegen köntöst, cicomára cserélve vitézi
Öltözetét némely, szenved az ősi szokás,
A kis számu magyar fogyton fogy, hare őli részét,
Több hurcoltatik el messze hazákba rabúl;
És ha kiket kimélt ez időig az ellen-erőszak,
S a haza még bennök látna parányi reményt,
A vad visszavonás vérszellemé szállja meg őket,
Hajh nem borzad acélt fenni magyarra magyar.“

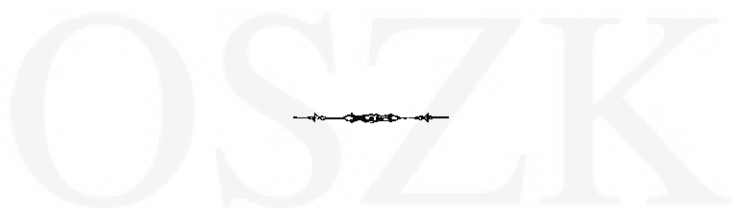
Azért, bár fejedelmi parancsa van a várat haladéktalanul megostromolni és bevenni, inkább a „szárnyas szerelem“ rózsás ajkairól rebegett szavát követi, mikor acélját hüvelybe rejtve, esdeklő szívvél járul Mária elé, hogy szerelmét viszonzva és a rokonvért kimélve nyujtson békejobbot, mely az egyetértésre vezet, s ne féljen, hogy cselekedete szennyére válik becsületének, mert hiszen, „egy haza szült bennünk, s nem szégyen-e áruba venni — hogy ha kibékülvén honfiut honfi ölel.“ Kéri, ne hagyja levelét válasz nélkül, s megszielvén ajánlatát, keressen alkalmas időt és helyet, hol bővebben értekezhesenek.

A második heroida Mária felelete. Ő bizik a gondviselésben, mely mindent bölcsen elintéz s gyakran két külön indulatot titkos erővel egyesít. Sokszor feltette ugyan magában, hogy Murányt utolsó csepp vérig védeni fogja; de úgy látszik, Isten máskép rendelte. Eláll tervétől, keblét béke felé

hajlani sejtí s oszlani látja Muránytól a harci fürgeteget. Már előbb is érzett szerelmet a vezér iránt, kinek kedves sorait csókokkal borítá és a váratlan öröm cseppjeivel áztatá. De kétkedés támad benne, vajjon Vesselényi levele nem csupán hadicsel-költötte levél-e? Azonban megvigasztalódik; Vesselényit ily álnoknak mégsem hiheti, hogy harci mezőn kívül törbe akarná ejteni. Az ajánlatot elfogadja, megírja a helyet és időt, hol s mikor találhatja őt. Egyuttal igazi szerelmének zálogául aranyból fonott karperecet küld neki, melybe neve van beleszőve s végül felsóhajt:

„Vajha te oly hévvel hozzám juthatni kívánnál
Mily lángolva sóvárg Mária jöttöd elé.“

Mindkét heroida csinos disztikhonokban van írva.

Országos Széchényi Könyvtár

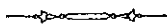
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Tartalom.

	Lap
I.	5
II.	39
III.	54
IV.	80
V.	90

Országos Széchényi Könyvtár

Főbb sajtóhibák.

Lap		sor			
15	felülről	3	nézi	helyett	néz
30	„	15	reformajaikra	„	reformjaikra
32	„	11	talákozni	„	találkozni
35	alulról	13	fogja	„	fog
35	„	21	találunk	„	találjuk
54	felülről	5	mely	„	melyben
77	„	15	zsaporítom	„	szaporítom

